

שנת 1041

האוצר

בית

בית האוצר

אשר פתח לכל דורשי לשון הקדש
שמואל דוד לוצאטו

איש מריאסטו.

לשכה ג.

העריכו בני שד"ל

והוציא לאור

שאלתיאל אייזיק גראבער

(בהוצאת המוציא לאור).

קראקא

שנת תרמ"ט לפ"ק

בדפוס של ה"ה יוסף פישער נ"ו.

תרמ"ט

שנת

גראדנאסע נומערא 71

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 107. III

בית האוצר

אשר פתח לכל דורשי לשון הקדש

שמואל דוד לוצאטו

איש טרויאסטי.

כ ו ל ל

הקדמת כנור נעים, מאמר תולדות מלאכת השירה, עשרת אנרות
בין קדמיאל לחקרניאל.

לשכה ג'.

העריכו בני שד"ל

והוציא לאור

שאלתיואל אייזיק גראָבער

(בהוצאות המוציא לאור).

קראקא

ברפוס המשובה של הנגיד ה"ה יוסף פישער נ"י.

שנת תרמ"ט לפ"ק.

SAMUELIS DAVIDIS LUZZATTO

tergestini

BIBLIOTHECAE

in qua

tria hebraica eius scriptae potissimum poetica
philologicae continentur.

FASCICULUS III.

quem

Soia Da Lii Filii ordinaverunt

et

Eisig Gräber

Impensis Propriis publicavit.

Jaroslavii.

KRAKAU

Typis Joseph Fischer.

1889.

הקדמת המעריכים.

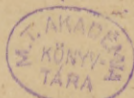
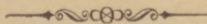
חלק קטן מחבור א' של האסיפה הזאת יצא לאור בשנת תקפ"ה ועליו תראה מה שנכתב באגרות איטלקיות י"ח וכ"ג. הראשונה נדפסה ברשימת מאמרי שד"ל ז"ל המפוזרים עמוד א'—ג', ועיין מה שנכתב שם בעמוד ג'—ד'; השנייה נדפסת ב Epistolario italiano, francese, latino di S. D. L. עמוד ל"ח—ל"ט. בראשונה החבור השני היה לו להוכל בהקדמה למבחר השירים, שהמחבר חשב להוציא החוצה ע"י אנטון שמיד בשנת תקפ"ג (ב' ט' מ"ז עמוד ק"ח סורה ט"ו). אמנם הערה קב"ז עמוד כ"ז מרשימות א"ש הנעתקות, מספרת שמאמר על השיר העברי נכתב בניסן תר"ד.

ושם עמוד כ"ט מספר ה' תמצא דבר מה בענין החבור השלישי.

ואנו מודים למחוקק הנכבד אייזיק גראַבער, שנדבה רוחו אותו להוציא לאור גם שלשת החבורים הללו וה' יהיה עמו בכל מעשיו.

פאדובה חשון תרמ"ט.

לבני שד"ל
בנו יוסף.

הקדמה

ל כ נ ו ר נ ע י מ .

הצעור המחבר

לנכח לחיו בני גולה אימליאס מדבר.

הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם לאור עולם. יש אדם שעמלו
בהכמה, שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש תלמידו הכמים הרבה, ידע את כל
אשר נעשה, ספרי חיים וספרי מותם פתוחים לפניו; ועבר עליו רוח קנאה לאמר:
אני הנה הגדלתי והוספתי הכמה, לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי, יגעתני
ומצאתי; ועתה למה אנרע מהיות גם אני כאחד אנשי השם, אשר מלאו פני
תבל תנובות תבונתם, ויהללום בשערים מעשיהם היקרים? ולא נתן ה' לי לב
לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע, רק לשמוע בלמודים, ולא אוליד גם אני
ילדים? לכן יאזור מתניו, לא יתן שנת לעיניו, לעפעפיו תנומה, קנאת סופרים
תרבה הכמה; יקנא התוקר בגדולי ההוקרים, יקנא הסופר בהשובי הסופרים,
יקנא המשורר בנכבדי המשוררים, יעלו אבר כנשרים, המה הגבורים.

ויש אשר יהיה הענין על פני לבבו הערל, לא לבו הלך בדרך הכמה
ותושיה, רמות לאויל הכמות, רק ראמות וגביש ישהר, ואחר כל ירוק ידרוש,
כל היום יחרוש למען ספות הרוה, כל היום התאוה תאוה, לצבור כסף כעפר,
זחרוץ ישא רגליו וילך ארצה בני קדם, לקחת לו משם מעט צרי ומעט דבש,
זהו בלווי הסחבות ילבש, ויתכסה בהם כשמלה חדשה; ילקט שבילים בעמק
רפאים, יגנוב אמרים, יקביץ פזורים, יעתיק ספרים, יחדש הבלים, תענוג אוילים;
ידבר באזני עם הארץ, ויעש מטעמים כאשר אהב, לפי המקום ולפי הזמן; ועל
גפי מרומי קרתי, יתן ויכתבון מלוי בעט ברזל ועפרת, לשלול שלל ולבוז בו,
למלא טרף הוריו ומעונותיו גנבה, למלאת משאלות לבו לטובה, להעביד הנשמה
המשכלת אל הרוה המתאוה, וביד השפה הגבירה להפיל, השפלה הגבה
והגבוה השפיל.

ויש מתעשר ואין כל, ותבונה אינכם רואים זולתי קול, נבוה וחרל אישים,
נפל אשת בל הזה שמש, אשר בהשך שמו יכוסה, באות נפשו שאף הרוה,
לעלות על שפת לשון, וישחו בו יושבי שער; לכן שעפיו ישיבוהו, יכין בתוץ
בלאכתו, ויוצא אותה החוצה, ימהר יהישה מעשהו למען נראה, לא ברעת ולא

בתבונה, לא במשפט ולא באמונה, יביע ידבר עתק, בנאווה ובגדל לבב, בכל תושיה יתגלע, שפה ברורה לא ידבר, פן כאחד העם יחשב, רק בלשון חכמה ישא משלו, ומליצה חירות לו, יצודר פתאים, בפלאי פלאים, ונפל בעצמוי הלכאים; וריקה נפשו מבינה ותושיה, קיש קיש קריא, והוצפא מהנא, איש שפתים יצדק, כבוד חכמים ינהל, ומי יודע החכם יהיה או סכל? עשה יעשה וגם יוכל ויכל, משנה עור בדרך, וענו כל העם ואמרו אמן.

אתה עתה ברוך ה', כבוא הספר הזה אליך, הלא תבקש לעוני ולהטאתי תדרוש, ודרשת וחקרת ושאלת בלבבך, מבטן מי משלש אלה יצוא יצא הכנור הזה אשר אנכי נותן לפניך היום: ההרתה אותו גאווה, אם ילדתו תאווה, ואם הקנאה באנשי השם היא אמו.

ואולם כי תשא עיניך, ידירי, ותראה (או לעינים שכך רואות) איכה ישבה ברה, בימים האלה ובזמן הזה, השפה האלהיה, האמה העבריה, והיא מונחת בקרן זוית, ואין דורש ואין מבקש; הלא יצא כננה צדקי לפניך, ובהנת ותרע, כי לא להתכבד בעיני עם הארץ יבקש, ולא להרחיב את גבולו יתאווה, ולא בקנאת אדם יעשה מעשהו, האיש אשר יבחר למנת הלכו מלאכת עבודה אשר אין לה תובעין, והיא נמבזה ונמאסת בעיני בני דורו.

ועתה, קורא בצדק! אם לא המדת הכבוד המדומה נבלי וכנורי העירה, ולא אל בצעי היו עיני ולבי בהוציאו פרו עמלי החוצה, ופעלי פגול הוא לא ירצה, הוץ למקומו והוץ לזמנו; אף לא בערה בקרבי קנאת אנשים, ומי יקנא במקום שאין אנשים? ואחרי אשר השלכתי את נפשי מנגד, ואלך מנגד לכל ההמון הרב; האף אין זאת, כי קנאת ה' צבאות תעשה זאת? אך זאת אשר הרחיבה בנפשי עו, ותאמר אלי: מה לך נרדם? איככה תוכל וראית באבדן מולדתך? הוץ והתחוק לעמוד בפרץ, ואם עפר אתה לא תורא ולא תחת, באשר ה' אתך, הבוחן כליוותיך, וברך את כל מעשה ידך; זאת עשה: הנבל וכנור העירה, יפוצו מנגינותיך הוצה, והיה כנגן המנגן, וראו כל עמי הארץ את יקר תפארת לשון אבותיהם, ויכלמו מעונותיהם, ודרשו את שלום אמם השכולה והגלמודה, ירצו אליה בצואר, יעשו שרי וקוניה, והיתה נושאת הן בעיני כל רואיה, תחת אשר היתה שממה, עוובה ועצובת רוח, וימרו בה הכנים, ויפנו אליה ערף ולא פנים, אין מחזיק בידה מכל בנים גדלה, כבודה לכלמה יאהבון דיק יבקשו כוב סלה.

ואיך אהריש אתאפק? ועצור במלון מי יוכל? וכדי בויון וקצף, לעם הפכפך דרכו, אשר בימי הרעה, בהתקשר אפסי ארץ, בהתאכזר וישובי חלה, להרחיקו מדרכי אבותיו, להשכיחו תורת אלהיו, גוו נתן למכים, ורכושו למשסה, וכל בשרו למאכולת אש, וישם פניו כחלמיש, ממקומו לא ימיש; וכשוך המת המעיקים, ושמש צדקה ורחח עליו, וינתקו מוסרות משטמה, והרצבות כסילות התפתחו, או רפתה רוחה, נטיו רגליו, מדרכי זקניו ימיש וימש השך, רחוק מלבם לבו, ולשונם נכריה בפיו, ויהי דבר ה' אליו כדברי הספר החתום, גם כי ירבה תפלה איננו שומע.

שבר על שבר נקרא, עברה גוררת עברה, ולרגלי שכחת הלשון, בא יבא בריצה מעוט הקריאה בספרי בני עמנו, חדשים גם ישנים אין קורא בהם; כי איככה ימתק על חך איש קרוא דברים לא יבין לבו? אך אוהבי הקריאה רבים; כל היודע ספר, איש ללשונו, ובקש לו מנוח לעת מרפה מעצבון מלאכת עבודתו, בהברת המתים הנכבדים אשר שרתו פרי עמלם, מנהה שלוהה לדור אחרון. ואף כי האנשים אשר הלך ה' להם עשר ונכסים וכבוד, אשר ידיהם לא אסורות במאסר העבודה, הלא אלה כלם או מרביתם, מבהר עתותם מתנה נתונים למכתבי תושיה.

ועל מי יתענגו, ומי ומי ילדי שעשועיהם? כלם ילדי נכרים, אשדודים עמונים מואבים מצרים; וההזיקו אלף אנשים מכל לשונות הגוים בכנף איש יהודי לאמר: לכה אתנו, נפת שפתינו הגע על פיך, ושכה עמך ובית אביך.— יפתוהו ונפתה; רץ אהריהם כצבוי, והגה בדבריהם יומם ולילה, לוית הן יהיו לראשו, ענקים לגרגרותיו; והנפילים בני ענק אשר היו תפארת עמו לא ישא את שמותם על שפתיו, כי כבד פה וכבד לשון הוא בלשון יהודית, הוא, אשר בשם איש יהודי יכונה.—

זה לנו היום שלש מאות שנה, אשר החלו גויי הארץ לתת לבם אל לשוננו, ומן אז ועד עתה לא חדלו הכמיהם לעמול בלמורה בכל מאמצי כהם, ולהשוף יערות רבש במעמקי סתריה ובמצולות ספריה; והספרים אשר כתבו באלה, כבירים במספרם, כבדים בכמותם, ונכבדים במעלתם; ואנחנו... אנחנו השלכנוה אחרי גוננו! הלא נכלם?

ונקל זאת בעיני, ועתה ההרשתה, לו רק הרפה היא לנו; אפס כי מעוט הקריאה בספרי בני עמנו, אשר בא לרגל שכחת הלשון, מפץ היה לתורתנו, כלי מלחמה, לנתוש ולהרוס ולהאביד מלכות בני יהודה האהבה והיראה לתורת ה'.

מי בער לא ידע, כי למודי ימי הילדות לא יעצרו כה להשריש שרשי תורת אלהינו בנפש בנינו, עד עץ ההיים הזה הנטוע בקרבם, שאון קדים וסערות תימן לא יירא עוד? נבהו דרכי התורה, עמקו יסודותיה, תלאה רוח ילד מהגיע עדיהם, קצה כבודה יבהן, וכלו לא יבהן; כי לא לבני גילו בלבד ממרומים שולחה. והיה אם יגדל הילד, ולפי רוב השנים, כן ירבה לשקוד על דלתותיה יום יום, וכאשר רוח תבונתו עצמה ירבה, כן ירבה להעמיק חקור בדבריה ובדברי מבאריה, או גם היא תעמיק בנפשו שרש למטה, יציץ ופרה, בל ימוט לעולם.

אפס אם מדי בואו באנשים, לתורה ולתעודה יפנה הנער ערף, למודי ילדותו יווש, ואל כל ספר ידו לא תגע (אשר כה משפט הנער ומעשהו בדור טהור בעיניו, כי ספר לא למד קרוא לא ידע) או אז... תם לרוק כחכם, מלמדיו להועיל! זרעתם לרוק זרעכם, זרעי לצדקה! אתם מאין ופעלכם מאפע, כל למודיו כחלום יעופו, סופת התשוקות תחלוף, תאבד כל זכר למו; ודברים מתי מספר אשר שמר על לשונו ולבבו לא הבין, הם יהיו בעוכריו! מהתלור יחשבו לו, ונוקש בם ונפל.

ואף כי ביום פגוע יפגעו בו אנשים רקים ופוחזים, רקים מהכמה וממוסר, ונחפזים לשפוט שפוט ברברים לא ידעו, בין שגו ובשכר תעו, ואל אלים לצל ישימו (עינים להם ולא יראו, כי בשקוציהם נפשם חפצה), או על עבדיו הנבואים תועה ידברו, ברבבות קדמונים יתנו דפי, אנשי מרמה היו בעיניהם (וכל אדם ידמה שאר האדם כנפשו), היעמוד לב הנער הזק מצור לעמת לוחמיו אשר סבכוהו, והוא עיר פרוצה אין הומה לו סביב? כל אשר למד לא יצילחו ביום צרתו; ואשר לא למד, מאליו למוד לא יוכל.

ונוסף על זאת, ספרי נכר אשר יקרא יום יום בהם ובהם לברם, הלא גם המה יתנו ידם לככות את האהבה ולהרפות את היראה לתורת בני עמו; ומה גם כי בטרם ידע הנער מאוס ברע ובהורר בטוב, הלא נקל לו להכשל בספרים מצודרי נפשות, אשר לכלמת הרור החולף רבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם; ואי לו האחד שיפול בשחתם בימי נעוריו, והוא לא נסה ללכת בגדולות ובנפלאות, מחמרי התורה לא הכיר, ואת מבאריה הרבים והנכבדים כל ידע! בי ה'! היעמוד לב הנער הזק מצור? הישמור אמרתך ובריתך ינצור?

על זאת אספרה ואילולה, מעי מעי אוהילה, נשפך לבי בקרבי, כי מרה מרינו. כי אראה האיש הישראלי נבזה בעיניו נמאס, הוריד לארץ נזרו, כבודו לעפר ישכן, וישה אדם וישפל איש, ללחוך את עפר הארץ, ועיניו לא ישא אל תפארת בית ישראל; יבוש, כי יסוד לכל הדתות דתו; יחפיר, כי ברה כהמה אמונתו, אין בה דבר אשר יעמוד השכל על ימינו לשטנו, כאשר בשאר האמונות כלנה; יכלם, כי קדמון לכל עמים עמו, כי תמו נכרתו לאומים רבים ועצומים ממנו ויאבד כל זכר למו, והוא לברו נשאר כי ה' אלהיו עמו; ופניו יהורו, כי שרתי בלשונות לשונו, כי עתיקי הספרים ספריו, כי על קדמוניותו לא תכסה עלטה, לא האפיל עליהן הזמן בטליתו וערפל התולתו, לא נעשה כן לכל גוי; וראש לו הפוי, כי נכבדי המליצים מליציו, ונשיאי המשוררים משורריו, בכל חכמי הגוים ובכל לשונותם מאין כמוהם. ⁽¹⁾

והוא בעניו ושפלותו, לא תאר לו ולא הדר רק כקוף בפני אדם, מתרפה ממלאכתו אשר היתה תהלתו, ויוצא בעקבות זרים למצוא הן בעיני צעירי העם (כי אמנם מלכים ויועצי ארץ יודעי דעת ומביני מדע בוו יבזו לדור תהפוכות— בבנים לא אמן במ לא יאמינו); המר ימיר את שמו, ואל ילדיו יקרא שם אהר, ושם ישראל לא יזכר, כי קטן יעקב בעיניו; רשיון יבקש ממלכי האדמה לדבר לפני האלהים בלשון אחרת, והמה בצדקתם ינצלו נפשו, הקים מזמות אולתו לא ויתנהו; וישה אדם וישפל איש!

התורה תגרת שק, כי מפי עוללים ויונקים הורד עוזה, כי יתאחר המוקדם ויורקם המאוחר, נעשה עקר טפל וטפל עקר, וזה וזה לא יעלה בידם, ויגדלו

¹⁾ Cognoscant omnes, qui sacris libris delectantur, illos coeteris omnibus scripturis, ut Beda et Cassiodorus adfirmant, non solum auctoritate, quia divina gaudent, vel utilitate, quia ad vitam aeternam nos dirigunt, sed etiam venustate et nitore sermonis praeeminere.

Ant. Pintianus, in prael. Isag. ad S. Bibl. intell.

הנערים והמה נעורים ורקים מכל; ותחת אשר לפנים היו בנינו כנמיעים מגודלים
בנעוריהם מטע ה' להתפאר, ראום זרים ויאשרום, חכמים ונבונים ויהללום, ¹⁾
ומקצתם בחצרות אלהינו יפריחו, כארזי הלבנון ידמו בגדלם, המה הגבורים אנשי
השם, בתורה בתבונה וברעת, ביראת אלהים ובאהבת האדם, עושי חסד משפט
וצדקה בארץ, וזכר צדיקים לברכה; ועתה—עלי תשתפך נפשי, קירות לבי הומה
לי לבי, ואיך אהריש?—אין דורש ואין מבקש, כשלה ברחוב תורה, הוילו הורה
והדרה, ויסירה מגבורה; ואיך יעצור כח ילד קטן להבין ולרעת רום יקרה,
ולהשתוקק אליה תשוקת נפש ולהתאזר היל ועצמה וגבורה, עד יכתיר קדקרו
בנורה ובתרה, והוא רואה אותה נמבזה ונמאסת השך משחור תארה? ואף אם
יהיה אחד מעיר אשר נגע האלהים בלבו ונפשו טהורה, ולאמרת ה' תשוקתו
בוערה, על מי יפנה לעזרה? ואיה מורה לפניו הדרך הישרה? ועל מי יתענג
לחברה? ואיה משען ומשענה לעתות בצרה? ואין דורש ואין מבקש!—

רב לי יגון ואנחה, רב! עתה ארף ידי. הי אל! ישראל קדושים הם, לא
ישו תורת אמם, לא ישכחו את לשונם; ואם יום או יומים ירפו ידיהם ממנה,
הלא מקרה הוא, אין זה מרוע לב, רק מעט שנה מעט תנומה, דבר שאין לו
קימא, לא ייעפו ולא ייגעו מעוריהם, קרובים הם לכל קוראיהם.

אפס כי זה דרך האדם וכה משפטו, לרגל ההולכים לפניו יתנחל לאטו,
וכאשר זאת תורת החמר לאהוב המרגוע, ובלא מניע לא יגוע, גם הנפש לא
תמלא רוח עצה וגבורה, לעזוב ארה אשר בו הודרכה, ולנשוש מנהגה אשר
בו נמשכה, אם לא יעירה מעיר, אם רב ואם צעיר, ויקשה עליה לשוב ללכת
בדרכה הראשון, אשר סרה מעליו מתמול שלשום, אם לא יקרה לקראתה
המניע הראשון.

זאת אשיב אל לבי: ולא מחכמה דאיתי בי, אתברך בלבבי לאמר אני
אפתנו את החמון הגדול הזה, אפתה וגם אוכל להרים את הדשן מעל אהבה
מסותרת, והיתה בלבו כאש בוערת; אמנם חסרי ה' כי לא תמנו בימי הרעה,
המה יעמדו לנו בימי המרגעה, ישלח עזרו מקרש על רמה ותולעה, אמת מארץ
תצמה מן האזוב אשר יוצא בקיר, וצדק משמים נשקף ויעשה פרי תבואה,
ומלאה הארץ דעה.

הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמהו, איש ערל כי יעמוד, יחנן קילו
לפני עדת ה', למען יחזקו בתורת ה' — וגם בכל זאת, לו יאבו לשמוע לו,
ונכלמו מעונותיהם ולקחו מוסר, החרשתי.—

כן הדבר: ענינים נפלאים באמונות ובמצות יש בתורת האלהים, הנסתרים
מעיינינו עד היום; ספורים יש בספרי קורות אבותינו, לא ידענום עד הנה על
נכון; ומליצות יש בדברי נביאינו ומשוררינו, לא טעמנו מימינו מתק דבשן.

אם לשלומי אמוני ישראל אין הדבר הזה צריך לאות ומופת, ידעתי אללי
לי! ידעתי, כי רבים בדור הזה החכמים בעיניהם, שתו בשמים פיהם, יביע

¹⁾ Vergogna! un ragazzo ebreo di dodici anni sa più della Scrittura
santa che mille cristiani. L. Avv. Costantini, Lett. Crit. Tom. III.

ידברו עתק, והיה הרבר הזה להם לזרא; ועמם דן אנכי, ואעירה לי עדים נאמנים.

הלמוד הראוי לאדם מכל שאר הלמודים, הוא האדם, אמר אהר מחשובי המשוררים¹⁾, ובאמת למה יקרא אדם איש אשר לא ידע מה הוא האדם? כי על כן רבת הקרו הכמי דור ודור לדעת ולהבין גדר האדם הזה, ובמה יבדל משאר נפש חיה; ומשם נפרדו והיו לארבעה ראשים.

הראש האחר יחשוב כל החיה וכל הבהמה נעדרי החיים וההרגשה, כלום מעשה ידי אמן היו הבהמות בעיני האנשים האלה, עינים להם ולא יראו, אזנים להם ולא ישמעו, לא ירעבו ולא יצמאו, לא יכאבו כי תכס, לא יעלוזו כי תפנקם, ולא חלק ה' ההרגש והמדע, האהבה והשנאה, והתנועה אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, כי אם אל האדם לברו²⁾; וכל זה מביאר הבטול.

והכת השנית נותנת חיים לכל בריה והרגשה כאשר לאדם, גם ידיעה בכל הדברים אשר בעפר יסודם, אך לא שכל גמור, ולא ידיעה בכל אשר הוא נעלה מן החומר, ולא תבונה לדעת טוב ורע צדק ועול, ולא להפשיט המקרים מנושאייהם והצורות מתמריהן³⁾; והחלוק הזה חסר בכל חלקיו, כי הנה המצא ימצאו קצת בעלי חיים ישמלו בתחבולותם יותר ממקצת בני אדם, ומה גם כי אין להם מלמד ומורה ויועץ כאשר לנו; והדברים הנעלים מן החומר אין ידיעתם כללית במין האדם, ואף גדולי החכמים לא יעמדו בסודם; וכן ידיעת הטוב והרע אפשר לבעל הדין להביא עדים על המצאה בבעלי החיים, ואם נאמר לו היותה בהם בתולדתם, אין שערי תשובה נעולים בפניו לאמר כי גם באדם בתולדתו היא; וכן הפשטת המקרים והצורות תמצא מצד אחר גם בבהמה ובחיה, כי הנה האריה יטרוף בן אדם גם בטרם יטעם טעם בשרו, כי ידון מטעם בשר המלה והגדי אשר טעם על בשר האדם אשר לא טעם מימיו, כי כבר הפשיט בלבו צורת החי דרך כלל, ויאמר: כל מתנועע מאליו הוא טוב למאכל; ומצד אחר לא תמצא בכל בני אדם ולא ברובם, וכמה וכמה מן המין האנושי לא יעלו על לב לעולם בכל ימי חייהם ההיות מופשטת מן החי, הלבן מופשט מן הלבן, וכיוצא בדברים האלה!

והכת השלישית לא תתן בין האדם והחיה הבדל במין, כי אם בפחות יותר, ויאמרו החכמים האלה כי החיים כלם בעלי נשמה משכלת ככל האדם, אפס כי שכלם נופל משכלנו, ודעתם קצרה מדעתנו⁴⁾; ואין זה חלוק מספיק, כי לא יתבאר על ידו מאין ימשך השווי העצום אשר בדרכי כל אישי מין ומין ממיני בעלי החיים, ואחרי היות בהם לב מבין, אם מעט ואם הרבה, איך לא יהיה ביניהם חלוק הדעות הנמצא בין אישי האדם מפאת שכלם?

¹⁾ The proper study of mankind is man.

Pope

²⁾ מחשבת Descartes ותלמידיו.

³⁾ דעת כח הקודמים הנקראים Scolastici, ובענין המושגות המופשטות הסכים עמם

כס Locke.

⁴⁾ דעת טוב האחרונים.

ורביעית, יש אשר הוא מבדיל בין האדם ותהיה באשר כח בו להשלים נפשו ולעלות מעלה מעלה¹); ולא זכר האיש הזה כי כח בו גם כן להשחית נפשו ולרדת מטה מטה.

הלא אלה ראשי הדעות אשר בין הפילוסופים בחקירה היקרה הזאת, כי אמנם לפרטם כלן יארך הדבור. הצד השווה שבהן, כי לא מצאנו להם בדבר הזה מאמר צודק מכל צדדיו, ותלוק מספיק בכל פרטיו. הלא מעתה יודי ההוקר, אם מהקר הוקרים מכוב ומשקר, לכה נא אתי אל מקום אחר שמע נא את אשר ה' אומר:

ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו.

והנני רואה אותך יודי ההוקר מצחק בקרבך על הלומותי ועל דבריו, והייתי בעיניך כמתעתע אם אומר לך כי הכתוב התמוה הזה אשר כמה הבלים נאמרו בפירושו, הוא יורה ההבדל המבדיל באמת בין האדם והבהמה. ואולם שמע נא מלי וכל דברי האזינה.

צורת הגוף לא תקרא צלם, אך תא, כדברי הרב המורה בראשית ספרו, כי יאמר על איש אשר צורתו נאה, יפה תא, לא יפה צלם; אבל יקרא צלם כל דבר העשוי לדמיון דבר אחר, כמו הציור הכתוב על הניר, אשר הוא בדמיון צורת אדם מיוחד, והשם נגזר מן צל, כי כן הצל מצייר צורה אשר היא בדמיון הגופות העכורים, והוא היה אבי הציורים; ועל כן שם צלם בלשון העברים לא יורה לבר על ציורי הגשמים, כי גם ישמשו בו להורות על כל דבר אשר איננו רק דמיון ולא אמת, כאשר אמר רוד אך בצלם יתהלך איש, ופירש דבריו באמרו אך הבל יהמיון, הנה כי צלם הוא הבל, כלומר דמיון לבר. וכן בדבריו אסף: כהלום מהקיץ ה' בעיור צלמם תבוה, אשר זה טעמו: ה'! הנה לפניך כל הצלחת הרשעים איננה רק כהלום בעת היקיצה, כי כאשר האדם בהקיצו יכיר וידע כי כל הזיונותיו הלום והבל היו, כן אתה ידעת כי הצלחתם הבל. וכן אתה הקורא, בהעיר צלמם תבוה, גם כי לא תבין הדבר לעת עתה, ותחשוב שלות הרשעים שלוח באמת, הנה כאשר תעור משנתך תבוה צלמם, כי תבין כי אך צלם ההצלחה ודמיון ההצלחה היא הצלחת הרשעים, לא הצלחה באמת; וכן תרגמו רבנו משה בן מנחם (Schattenglück) צל ההצלחה.

והנה התורה אומרת כי נברא האדם בצלם אלהים, כי הוא דמיון האלהים, צל האלהים; ועדיין אין אנו יודעים באיזה דבר הוא הדמיון הזה בין האלהים והאדם², אפס כי אחרי ראותנו כי עד שלש פעמים נכתבה המליצה הזאת בתורה (ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו, ויברא אלהים את האדם בצלמו, כי בצלם אלהים עשה את האדם), ובכלן לא נאמר לא ה', ולא ה' אלהים. רק אלהים, הנה לנו ללמוד כי הדמיון הזה אשר בין האדם לבוראו הוא באותו ענין אשר בעבורו נקרא הבורא בשם הזה.

¹ Jean Jacques Rousseau.

² אחד מתלמודי אמר לי כי לא יסכן היום הדמיון קצה מלד זוכה הגוף, כי מהמגד הכתוב שאלמר בללם אלהים ברא אלוהו, זכר ונקבה ברא אלוהו, נללה כי גם הזכר גם הנקבה

אין בין חכמי ישראל מחלוקת על היות השם הזה ענינו בעל הכחות
בלם 1), והנה כן האדם אשר הוא בצלם אלהים הוא בעל הכחות כלם,
וזה פתרונו.

כל מין ומין בעלי החיים נמצא להם בתולדתם הכנה טבעית למדה
מיוחדת, לא יהלופיה ולא ימרו אותה בשום פנים, לא מאלהים ולא על ידו
למוד: לא תטוש הנמלה הריצותה, לא תבגוד היונה באמונתה, לא תסור מן
הארי גבורתו, ולא מן התרנגול זרמתו, לא יניח החמור סבלנותו, ולא הסוס
גאותו, לא יתרפה העכביש מארוג קוריו, ולא יעזוב הקסמור בנין הריו, הדבירה
תעשה לה עדי עד נפת צופים, והחפרפרות והעטלפים, ישכנו תמיד בהורי עפר
וכפים, גם הסירה בשמים ידעה מועדיה, ותור וסוס ועגור שמרו את עת בואנה,
הק וזמן נתן להם ולא ישנו את תפקידם, כי האל אשר בראם נתן להם הכח
וההכנה ההיא ולא זולתה.

והאדם לא כן, איננו בעל תכונה מיוחדת, אין לך מדה ממדות בעלי החיים,
טובה תהיה או רעה, אשר לא תמצא באחד האדם; גם איש אחד בעינו יתחפך
מתכונה לתכונה, יעזוב מדה אחת ויקנה מדה אחרת; ולולא הי' טבע האדם
בחני על המדות כלנה, לא היה מתחפך מימיו. והנה הוא בעל הכחות כלם,
והוא אם כן בצלם אלהים, דמיון האלהים, צל האלהים; כי אמנם כגבוה שמים
מארץ כן גבהו דרכיו מדרכיניו וכחותיו מכחותיניו.

ויען היה המכוון באמרו נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, שיחי' האדם בעל
הכחות כלם, הנה על כן סמך ואמר וירדו ברגת הים ובעוף השמים ובבהמה

בלם נכלאו; ואם זרע הזרע היא בלם, איך הוסיף זרע הנקבה גם היא בלם? ואיך יהיו
גמי דברים הטובים זה מזה דומים שיהיה לדבר אחר? ונכון הדבר.

1) כבר באר החבר למיך הכוזבי בזהלת המאמר הרביעי, כי נכסה השם הזה בלשון
דברים צעבור אמונת הגויים הקדמונים שהיו עובדים הכחות הפרימיטיביים המהסיונים אצל
העולם, ולא שנו אל הכח הראשון אשר ממנו כל הכחות האלה, אם צעבור שלם הודו בו
ולא האמינו מניחותו, ואם שהודו בו אך היה רחוק בעיניהם שיועיל בעבודתו וחשבובו נעלה
ומרום מהשנית בנו, על כן לא היו עובדים דבר אחד, אך רבים, שקוראים אותם אלהים,
והוא שם כלל שכולל הסבות מאין חלוק. אלה דברי רבי יהודה הלוי; ועליהם יש להוסיף, כי
כאשר עמדו העברים והכירו אחרות האל והסגתו בפעלים, לא רחיקו השם הזה עם היותו
בלשון רבים, ולא שנו את לבושים מלשון הגויים רק בענין הפעלים המתמשים במאמר אלל השם
הזה, כי החס שיאמר עובד האלילים כה יעשו אלהים, יאמר העברי כה יעשה לי אלהים; והיתה
כונתם בזה להגיד כי האל הזה אשר הם עובדים אינו אלוה על דבר מיוחד, ואינו בעל כח
אחד לבד, כמו שהיו אלילי הגויים, שהיה האלל אלוה אחד על הדן, ואלוה אחר על הירושלם,
אחד על הארבעה ואחד על המלחמה, ואין אחד מהם עושה שתי שליחויות; אבל אלהי העברים
הוא כולל בעצמו הכחות המיוחדות לכלל האלילים כלם, הוא בעל הכחות כלם, ובאחדותו במקום
האלהים כלם הוא עומד והנה הוא האלהים כלם.

וכן המנהיג בלשון העברי לקרוא למי שהוא אדון יחיד על עבדו או על קנינו, בלשון
רבים, אדונים, בעולם, להורות כי אין לעבד שהוא אדונים אחדים זולתו, כי הוא אדוניו כלם;
ואם היה נקרא בלשון יחיד אדון, כבר אפשר שיהיה הוא אדונו וגם זולתו אדונו. וכן כי בועליך
עושך הן נבלות שמו, כל בועלים וכל עושים שיש לך אינם זולתי הן נבלות; והנה הרבני עזמו
מורה על האחדות הגמורה, והדבר המתמיה כש-1 יבין, מתוך נפש כאשר תביט.

ובכל הארץ ובכל הרמש הרומש על הארץ; כי להיותו כולל כחות כל החיים למיניהם, גם בכלם יוכל לרדות, כי עליון על כלם היא. והיות האדם בעל הכחות כלם הוא גם כן הנותן לו היכולת להשלים נפשו ולעלות מעלה מעלה, וגם להשהית נפשו ולרדת מטה מטה; כי לא יבצר ממנו כל אשר זומם לעשות, כי הרשות נתונה בידו והבחירה כרצונו, לא נעשה כן לכל הי' (1)

הלא את כל זה למדנו משתי מלות הכתובות בתורה, וזה יהיה לאות ולעד על הדבר אשר אמרתי בראשונה, כי ענינים נפלאים יש בה בעניני האמונות והדיעות היקרות, הנסתרים מעינינו עד היום; ואנחנו לא נאזור מתנינו לדלות מים חיים אלה מן המעמקים אשר נחבאו שמה?

ועל אדות פליאות חכמה אשר אמרתי כי עוד תמצאנה טמונות בספרי התורה גם בעניני המצות והחקים, אעידה לי ענין מגרש ערי הלויים.

הנה הוא אומר: ומגרש הערים אשר תתנו ללויים מקור העיר וחוצה אלף אמה סביב, ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה, ואת פאת נגב אלפים באמה ואת פאת ים אלפים באמה ואת פאת צפון אלפים באמה והעיר בתוך: זה יהיה להם מגרשי הערים. וכמה ישתומם על הכתובים האלה מי שלא יבינם! וכמה ילעג עליהם זר יחור לץ שמו! וכמה ישמח בהם המבין סודם!

הנה גלוי וידוע לדורשי קדמות, כי Romulus כבנותו עיר רומי הניח סביבותיה מקום פנוי, Pomoerium שמו, קצתו מן הכתים לחומה, אשר לא יבנה בו, וקצתו מקור העיר וחוצה, אשר לא יעבד בו ולא יזרע, ועתה הנה הכתובים מתבארים כשמש בחצי השמים; כי הנה צוה בתחלה להניח מגרש מקור העיר וחוצה אלף אמה סביב, והם הבינו כי היה להם להניח מגרש גם מחוץ לעיר, מחוץ לבתים, לפנים מן החומה (כי ידעו המנהג הנרוג) רק לא ידעו כמה אמות יניחו; על כן הוסף בכתוב השני ופירש ומדותם מחוץ לעיר אלפים באמה, ולא אמר מחוץ לקיר כאשר אמר בתחלה מקור העיר וחוצה, כי מקור העיר וחוצה אלף אמה היו, אך היו אלפים אמה מחוץ לעיר, מחוץ לבתים.

ועל הדברים הנפלאים אשר אמרתי כי עוד בידנו להוציא לאור בעניני קורות אבותינו ויתר הספורים הטובאים בספרי הקדש, איבאה למופת מעשה הנביא אשר בא מיהודה עם הזקן אשר השיבו.

והנה נא ראשונה, לא ארע איך יתישב בלב כל הכס לב שיתפתה נביא:

(1) העמים הקדמונים רמזו לפעמים במליהם ובאגדוטיהם דברים נכוחים למבין. והנה כן היות האדם בעל הכחות כלם נמצא אצלם ברמז בספור פרומיטיאוס בן יפת. אמרו כי האדם הזה יצר אדם בחכמה עפר מן האדמה, וכאשר בא לתח בו הנשמה, לקח חלקים דקים מכל החיה ומכל הבהמה, ועשה מהם נשמת האדם. הלא תראה איך רמזו בזה כי נשמת האדם כוללת כחות כל החיים למיניהם. הלא אלה דברי נעים וזמירות רומי הכוללים ספר א' בורה י"ז:

Fertur Prometheus addere principi
Limo coactus particulam undique
Desectam, et insani leonis
Vim stomacho apposuisse nostro.

אלהים לשמוע לאיש נכרי לא ראה אותו ולא ידעו בלתי היום, למרות דבר ה' אשר דבר אליו, ולהאמין כי ישוב ה' ונחם מדברו, וישיב מצותו אחר. וזאת שנית, הנה כתוב: ויאמר לו גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אל' בדבר ה' לאמר השיבו אתך אל ביתך ויאכל לחם וישת מים כחש לו; וכבר גלוי הדבר וידוע (אחרי אשר גלהו המדקדק הגדול רבי יהודה בן זאב באוצר השושים אשר לו) כי לא יקרא מכחש רק הכופר בדבר אמת ואומר על ישנו איננו, והוא הפך המכזב הכודה שקרים ועושה אינו ישנו; והנה הזקן הזה במה שאמר אל הנביא שהוא כי ה' שלחו להשיבו אל ביתו, מכזב היה ולא מכחש.

והנה המענית האלה גם שתיהן נכונות וצודקות, אין להן מדרה, ועל כרחו נלמד כי לא אמר הזקן אל הנביא לכמל נבואת עצמו בעבור נבואת זולתו, רק דבר אחר אמר לו אשר לא היה מזהר עליו; ועוד מלבד זאת דבר אחר אמר לו אשר היה כפירה בדבר שהוא אמת, עד יצדק לאמר בו כחש לו ולא כזב לו. והנה לפניך פתרון החידה, קחנו ועיניך שים עליו.

אמר הזקן אל הנביא כי מלאך דבר אליו בדבר ה' לאמר השיבו אתך אל ביתך ויאכל לחם וישת מים, בלי שיודיעהו כי ביתו בבית אל, ואחר כן כחש לו, וכפר ואמר שאין ביתו בבית אל, כי אם בעיר אחרת; וזה יקרא באמת כחש. ואז הנביא אשר בא מיהודה כדברים האלה אמר כלבו: אם אמת הדבר, שאין בית האיש הזה בבית אל, הנה מה טוב שאשוב עמו לאכול ולשתות; ואם בית אל ישיבני, לא אוכל לחמו ולא אשתה מימיו, ולא יהיה עלי חטא; כי אמנם החזרה לבית-אל לא נאסרה עליו, רק כי בשובו אחר מבית אל לא ישוב בדרכו הראשון, וילך בדרך אחר, כאשר עשה. ובכן הלך אחרי הזקן, עד אשר הגיע לביתו אשר היה בבית אל; ובהגיעו שמה, וראה היותו בבית אל, הנה היה עיף ויגע, ולא משל ברחו שלא לאכול, אך האלהים בקרוביו מתקדשו, ולא נשא פנים לעייפות כחו; רק להודיע לבאי עולם את הטורא הגדול הראוי לדברי קדשו, וכי אין לסור מהם לא מרעב ולא מצמא ולא מעייפות, עשה המופת הנורא ההוא, שיעמוד האריה אצל הנבלה ולא יאכל ממנה; למען ידינו בני אדם קל וחמר בעצמם, ויאמרו: ומה הארי הזה, אשר אין משפטו רק לדרום ולאכול, הוא נמנע במצות בוראו מנגוע בנבלה הזאת הנופלת אצלו; נביא ה' על אחת כמה וכמה, שהיה לו להמנע מאכול מאשר הובא לפניו, אחרי אשר שמע מפי אלהיו ההזהרה מאכול במקום ההוא! ומה האיש הזה אשר לא חטא כי אם מרוב עייפות, כה נענש: אנחנו הממירים אותו בעגלי זהב, לכבוד מלך רם לבב, על אחת כמה וכמה!

ועל דבר המליצות הנחמדות אשר אמרתי המצא עיד היום בנבואות נביאינו; לא נגע מתקן על חכנו עד הנה, יהיה לאות ולעד אחד מן המקראות אשר במיכה, נבוכו המפרשים בפתרונו מאד; ומה מתקן דברי הנביא, ומה נמלצו אמרותיו בדקדוק כל תבותיו וכל אותיותיו! עליהן אין להוסיף, ומחן אין לברוע.

אמר הנביא: הוי חושבי און ופועלי רע על כל משכבותי, באור הבקר יעשוה כי יש לאל רים, וחמרו שדות וגולו ובתים ונשאו, ועשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו. לכן כה אמר ה': הנני חושב על המישפחה הזאת רעה, אשר לא תמישו משם צוארותיכם ולא תלכו רומה, כי עת רעה היא. בים ההוא ישא עליכם משלו; ונהה

נחי נהיה אמר שרוד נשדונו, חלק עמי ימיר, איך ימיש לי! לשובב שדינו יחלק. לכן לא יהיה לך משליך חבל בגורל בקהל ה'. וכמה נבוכו המפרשים בפסוק ביום ההוא ישא עליכם משל!

והתבונן נא ראשונה, כי מלת משל נקודה במעם רביע, ומלת נהיה בפשטא, אשר אין כחו ככה הרביע, ותבין כי אין בכתוב הזה מדברי הנביא רק חמש המלות האלה: ביום ההוא ישא עליכם משל, אמנם ונהה נחי ונהה הם דברים החוזרים למטה, והם הם תחלת המשל אשר ישא לא דברי הנביא (שאם היו דברי הנביא, הלא היה למלת נהיה להנקד במעם מפסיק יותר ממלת משל, כזה: ביום ההוא ישא עליכם משל ונהה ונהה ונהה).

והנה המקרא הזה כולל משל, ואיננו כולל נחי וקניה, כי ונהה נחי נהיה מדברי המשל המה; ומעתה יצא לנו הכתוב הזה מאפלה לאור גדול.

יאמר הנביא: כי ביום ההוא אשר יקים ה' את מחשבתו אשר חשב להשמיד ולאבד את המשפחה הנזכרת החומדים שדות וגולו וכתים ונשאו ועשקו גבר וביתו ואיש ונחלתו, ישאו אז בני אדם מעליהם המשל הזה; ולא אמר: ישא עליכם משלו, כאמור בבלעם וישא משלו, כי בלעם היה פותח במשלים חדשים לא נשמעו עד היום ההוא, אך המשל האמור במקום הזה הוא משל קדמוני (על כן באו דבריו סתימים יותר מיתר דברי מכה, כי אינם דברי הנביא), גם איננו משל שלם, רק הוא פסוק אחד משירה ידועה אצלם, והעתיק הנביא דבר אחד מדבריה הטוב לענינו. ואלה דברי המשל אשר ישאו בני אדם על משפחת החמסנים בבוא פקודתו:

ונהה נחי נהיה אמר שרוד נשדונו, חלק עמי ימיר: איך ימיש לי! לשובב שדינו יחלק. וזה טעמו: הלא בא היום אשר יבכה ונהה בתאניה ואניה הפריץ העריץ אשר אמר בלבו כי ישדותינו כבר שרוד נשדרו ממנו לצמיתות, ולא ישובו לידנו לעולמים; והוא האיש אשר היה ממיר חלק עמי, ונוטל בחזקה כל חלקה טובה מיד בעליה, ונותן תחתיה אחת גרועה ממנה: איך ימיש לי! הלא זה פלא, איך ימיש מה שגול ממנו ויסור מידו וישוב לי; עד כי המעול והחומס ההוא יצטרך לחלק שינת את שדינו, להשיב שדה שדה אל בעליו הראשונים; עד פה מן המשל הקדמוני, ועוד יוסיפו בני אדם ויאמרו לנכח החמסן: לכן, תחת אשר היית ממיר חלק עמי, לא סוף דבר שתצטרך להשיב את הגולה אשר גולת ואת העשק אשר עשקת, כי גם יכרות ה' את כל ביתך, עד כי גם אשר היה לך בנחלת אבות לא יהיה לך יורש שיירשנו; לכן לא יהיה לך משליך חבל בגורל בקהל ה'.

והנה התבאר הכתוב דבר דבור על אפניו, והתבאר טעם בעל הטעמים, אשר שם ונהה נחי נהיה מדברי המשל עצמו ולא מדברי הנביא; יען וביען אם היו המלות האלה מדברי הנביא, הנה ימשך שיהיה המשל הזה קינה ונהה, והנה אין בו דבר לקינה, כי אם לעג וקלס ורנה באבוד רשעים.

יכרה מנשק ברזל תחלפהו קשת נחושה: אם יכרה הרשע ויהפוך פניו מן החרב, הנה תחלפהו קשת נחושה ותמחצהו מאחוריו בחץ שנון; ישלף ויצא מנוה, ואם ישלף האיש את החץ ויוציאהו משדרתו, עדיין לא ירפא לו. כי וברק מטרדתו יחלוך עליו אימים: החץ אשר בא בגופו היתה בו מרורה וארס; וגם אחרי צאתו

מבשרו לא יצאה מרורתו, והנה האיש מוכה מכה ארסית, כאדם נשוך הנחשה, והארס ההוא הוא לו רטיד כלהט הרב וברק חנית, ובכל מקום אשר ילך יהלוך עליו אימים, מכה המרורה והארס הנשאר בקרבו; עד כי כל הישך טמון לצפוניו תאכלהו אש לא נפח: בכל מחבוא שיסתר שם, האש הארסי אשר במעיו, אשר הוא אש לא נפח שאיננו צריך לנפיתה כי לעולם לא יכבה, היא תאכלהו; והנה ירע שריר באהלו, אוי לו לכל מי שישאר עמו בביתו, כי הוא דר בכפיפה אחת עם נשוך נחש או כלב רע, וכל הדברים האלה הם משל. ומה הוא הנמשל? ימה הוא הארס הזה האוכל את הרשע בכל מקום שילך, ובכל מחבוא שיסתר? הוא מרורת החרטה: יגלו שמים עונו, וארץ מתקוממה לו: אין לך דבה, אין לך אדם, אין לך מקום, אשר לא יזכירהו את אשר העוה השמים יגלו לפניו עונותיו והארץ תקומם נגדו לענות בו פשעיו; יגל יכול ביתו נגרות כיום אפס: גם עשרו ורכושו תבואותיו ויכול ביתו, גם אלה כיום אפס, כיום אשר תוקד בקרבו אש החרטה, והארס המטית יעלה חמתו באפס, כלם יגלו אליו נגרות, וזכירוהו פשעיו, ויבגלו על לבו זכרון עונותיו חבילות חבילות, כאבנים הנגרות במורד. הנה כל זה חלק אדם רשע מאלהים, אשר היה רשע לאלהים, (כמעט ולא רשעתי מאלהי) וזאת נחלת אמרו מאל: זה לו חלק אשר היה מתאמר ומתפאר בלבו נגד ה' והיה בזה יראתו (כמעט יתאמרו כל פועלי און) — ומה נכבד היום המאמר הזה!

ובספר תהלות, הספר השגור בפי כל, כנקלה כנכבד, כיהודי כנכרי, אשר למבאריו אין מספר, ולמתרגמיו אין חקר, כמה וכמה מליצות נעימות נראות כפגרים מתים, באין מבין! ואעדה לי שנים עדים:

הראשון: מאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, אשר נסתרה דרכו מעיני המתרגמים והפתרים, ולא מצאו בו כי אם אריכות דברים, והוא באמת מלא חכמה וכליל יופי.

המזמור הזה כתבו אחד מהמשוררים על שלמה (כדעת הראב"ע), והגישו מנחה אל דוד בזקנותו, והוא תפלה על הצלחת בנו המולך תחתיו; אפס כי סך ישיבהו המלך ויאמר קצת בחיי? הכנים בתוך דבריו המאמר הנעים הזה; כי הנה בו ימשיל המשורר את המלך דוד אל השמש, אשר הוא בעצמו עצם מאיר, וכן דוד בזכות עצמו עלה לגדולה, והמשיל את שלמה בנו אל הירח המקבל אורו מהשמש, כי כן מלכות שלמה ירושה היתה לו, ועוד כי לא יאיר הירח עד בוא השמש, וכן לא ימלך הכן עד מות אביו; והנה אמר לנכח דוד: ייראוך עם שמש ייראו בני אדם אותך בעוד השמש מאיר, כלומר בעוד בחיים חיתך, ואחר כן ייראו את בנך, והמעם, כי לא ימרוך בו שלמה בחייו, כאשר עשה אבשלום; אך לא חפץ המשורר לבאר דבריו ולומר ואחרי מותך ייראו את בנך, לבלתי בוא לפני המלך בדברי עצב ויגון, רק אמר ולפני ירח דור דורים, כלומר, וטרם יאיר לנו הירח (מה שלא יהיה רק אחרי בוא השמש, כשכב אדוני המלך עם אבותיו) יעברו דורי דורות, ומקץ דור דורים נרא את הירח.

והשני: מאמר כנספה וגם כלתה נפשי להצרות ה' לבו וכשרי יונגו אל אל חי: גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרוחיה, את מוכחותיך ה צבאות מלכי ואלהי.

חרבה נדחקו המפרשים בבאור הכתוב הזה, מבלי נתון לב לפיסוק טעמיו כי חשבו אשר שתה אפרוחיה חוזר לאת מזבחתיך, ואין ספק שאם היה הרבר כן לא תאר לו ולא הדר אל המקרא הזה; ואמנם טעם עולה ויורד אשר על תבת אפרוחיה, העומד בספרי אמת במקום האתנה, הוא יודיענו כי שני מאמרים הם, וכבר הסכימה ברבר הזה דעת אחד מקדמוני המפרשים זכרונם לברכה, הלא הוא רבי יהודה בן בלעם, ופירש הכתובים כן: נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' ואל מזבחתיך ד' צבאות, ואני מתנודר ולא אמצא מה שאחפוץ, והנדה הצפור מצאה בית וקן, ואני אינני מוצא. והנה אמת כי הפירוש הזה נותן במקראות האלה טעם לשבח, ואולם עדיין לא התבארו לנו כל מלותיו וכל אותיותיו בדקדוק ועצמום, כי מה ענין לבי ובשרי ירננו אצל נכספה וגם כלתה נפשי, ורחם שני דברים הסותרים זה את זה. זה רנה וזה קינה? ומה טעם את מזבחתיך? והיה דינו למזבחתיך אם הוא חוזר לנכספה וגם כלתה נפשי; מלבד כי רחוק הוא משם יותר מדי.

ואחד ממשכילי העמים¹⁾ תרגם את הכתובים האלה על הדרך הזה: נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ד', ומתי יבא יום אשר לבי ובשרי ירננו אל אל חי? הלא כמו הצפור אשר תמצא לה בית ודרור תמצא לה קן, כן היו לי לבית ולקן מזבחתיך ה' צבאות.

ועדיין אין מקרא מדוקדק, כי הלא כן היו לי מזבחתיך היה לו לומר, גם מלת מצאה איננה עולה יפה, ונראה כי נכון היה על פי הפירוש הזה לאמר: גם צפור תבקש בית ודרור קן לה, ואני (אבקש) את מזבחתיך: כי אמנם אין טוב לאדם להתברך בלבבו לאמר: הבינתי כתוב אחד, בהגיעו לתת טעם לדברי הכתוב דרך כלל, כל זמן שלא תעלה בידו לתת טעם נכון לכל תבותיו ודכל אותיותיו בתכלית הדקדוק; ואינני אומר זה לפי מה ששמעתי מקדמוני, כי אם לפי מה שראיתי בעיני.

ועתה ראה גם ראה איך כל דברי הכתובים האלה על מקומם יבואו בשלום. את מזבחתיך ד' צבאות מלכי ואלהי פונה הוא למעלה אל לבי ובשרי ירננו אל אל חי, והטעם: נכספה וגם כלתה נפשי ללכת לחצרות ה', שאוכל, בהגיעי לשם, לרנן אל אל חי בלבי ובשרי (שיהיו פי ולבי שוים) בהיותי את מזבחתיך (אצל מזבחתיך) ד' צבאות מלכי ואלהי, וכדברים האלה ארנן: גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרוחיה: כלומר, בהיותי אצל מזבחתיך תעלוזנה כליותי כמשוש צפור במצאה בית ודרור כי תמצא קן לאפרוחיה, על כן אומר לה' ואומר: הנה בא היום אשר מצאה לה הצפור בית, ודרור קן לה לתת שם אפרוחיה²⁾ והנה התבארו הכתובים בתכלית הדיוק, ויצא טעמם נחמד ונעים.

¹⁾ Saverio mattei.

²⁾ בהכנסו הפסלה אבר לי (אשר עשיתי בשנים בעברו צדקה אחד מנכבדי עירנו אבר היה עובד מי טעם שכמו לסגול, לא במחיר ולא בשחד, מאל המלאכה הזאת אבר סקד עלינו המלך החסיד אשר כלנו נחיה, ואנכי לא מריתו החלונות וכליותי, וכגביר הכוא הוציא לאור החלק הראשון, ואחרי כן לא ידעתי מה היה לו, כי החלק השני לא ראתיו עד הנה, וגם בית האוצר.

הן כל אלה עדים נאמנים, על הפנינים והמטמונים, ובשמים זונים, ונטעין נעמנים, המונים המונים, בכתינו צפונים, נתונים נתונים, לגדולים ולקטנים, החפץ ימלא את ידו ומשל במכמנים, לרעות בנגים, וללקוט שושנים; ואנחנו ישנים. דשנים ורעננים, וממלכת כהנים, סרבים וסלונים, אוהבי מעדנים, רודפי שלמנים, כי פסו אמונים, ואין זכרון לראשונים, ופרדס רמונים, יעלה קמשונים, ואנחנו ישנים, דשנים ורעננים.

רבות שמעתם עד כה, ידידי הנבונים, שוחרי תושיה, מגלי עמוקות, על דבר עושר כבוד ירושת פליטה אשר הניחו לנו אבותינו להתגדר ולהתגדל בה, ולמצוא נועם לנפשינו: רבת שמעתם, ידידי, והנה לא הוגד לכם החצי.

הלשון הזאת היפסיה, האמה העבריה, מקץ שנים שמנה מאות אשר שמו גדולי החכמים עיניהם ולבם עליה, ויתורו אותה ויתאו גבוליה, יעלו הריה, ירדו בקעותיה, פסגו ארמונותיה, גם צללו במתק מימיה, לסקל מסלותיה, להאיר מחשכיה, לגלות סתריה, ולחשוף תעלומותיה, הנה בכל זאת, המכוסה ממנה והמופלא, רב מאד עוד היום מהנודע והנגלה, וכאמת הנגלות במלות בחבילות חבילות סגלות גדולות מור ואהלות, בשמות ובפעלים ובמלות, הנעולות וכבולות, במחשכים במצולות, במערות צורים ובמחלות, מיום גלות.

וראשונה, הנה חקירת הברלת הלשונות הנרדפים, הנראים כמורים על דבר אחד בענינו למצוא החלוקים הדקים המברילים בין ענין תבה אחת לענין רעותה, הוא ים גדול רחב ידים, ראוהו הראשונים, ויראו מגשת אליו; וזה המשים שנה בלבד אשר מלא לב בני האדם, לצלול במימיו האדירים ולהעלות פנינים בידם.

העקב ממנו לא נשאר צדיק, כי היה דבר האים נחון מאד, והנה הייתי בעיני בני עמי כמזעזעט, ולא עלי תלומות) כלשון הזה סגמתי:

Brama, anzi anela l'anima mia di rivedere gli atrii dell' Eterno; onde cantare col cuor sul labbro ad onore del dio immortale, giunto ch'io sia presso i tuoi altari, o Eterno, Iddio degli eserciti, mio Re e mio dio (i versi seguenti):

L'uccelletto — che le penne
Faticava mal sicuro,
Fido tetto — amico muro
Grato asilo alfin scopri;
E la rondin, che rivenne
Da' remoti adusti regni,
Trovò il nido, e i dolci pegni
Lieta omai covò, nutri.
(Chè non men son io felice,
Sommo Dio, qualor le piante
D'appressare alfin mi lice
Al tuo Tempio ed al tuo altar;
Di quel' ch'esule e tremante
L' augellin vede beato
Il ricetta — il nido, il tello,
Che gli è dato — di trovar).

הנה זה חמש מאות שנה ועוד, כבר כתב רבנו בחיי (פסטה עקב): יש הפרש גדול בין המלות, ויש בחלוקי הלשונות ידיעה מופלאה, חכמה מפוארה.

וגם מאז ומקדם, חכמי המשנה והתלמוד גם המה לא חדלו לפעמים להבדיל בין הלשונות הנדרפים, ולבאר איך המלות השונות על ענינים שונים תוריינה, וכבר מצאנו להם שהבדילו בין נשך לתרביית (פרק חייזו נשך), בין נדר לנדבה (מגילה נקראת), בין מורא לכיבוד (קדושין ל"ח), בין חליפה לתמורה (פרק הסודס סיסה ב"ה), בין אחר לאחרי (במדברס), בין רקיע שחקים ערבות וחבריהם (חגיגה י"ג), בין שוא לשקר (שבוטות פרק שלום), ובין דמה בים לירה בים (מכילתא).

גם אחריהם גדולי חכמי ישראל, ואף אותם שלא היתה חכמת הלשון אומנותם, רובם, אם מעט ואם הרבה, שתו לבם להציל את הנדרף: רבנו חננאל (הביאו רבנו בחיי), הבדיל בין מי למימי; חכמי התוספות (צ"ח ל"ו), הבדילו בין קש לתבן; רבנו משה בן נחמן, בפירושו על התורה, הילק בין ריב ותלונה, מקניהם ובהמתם, מהר ומתן, מות ואסון; בעל העקרים (מאמר ג' פרק כ"ז), בין שקר לכזב; רבנו נסים בעל הדרשות בין בגלל ללמען (ד"ס ט"ו), ובין לו ואליו (בסוף הספר); הרב החזקוני, בין בשמים וסמים, ובין יום ויומם; דון יצחק אברבנאל, בפירוש התורה, בין גוע מת ונאסף אל עמיו, האמין לו והאמין בו; רבי עובדיה ספורנו, בין גוי ולאום, אפוא ואיפה; ובעל מעשי ה', בין כוונה לחוסה; ועוד כאלה תמצאנה בנגזר המפורשים והחכמים כלם, דרישות וחקירות בהבדלת הנדרפים, רק לא הרבה במספר, ולא אחד בהם אור מתניו לבקש את נדרף בכל מקום שהוא, ולא אחד בהם ייחד על הדברים האלה ספר מיוחד; מלבד כי רבים מן הקדמונים קיימו וקבלו בדעתם ענין כפל לשון במלות שונות, ונעלם מהם מה שכל האחרונים מודים בו, בעקבות אביר המליצים Blair, כי לא תמצאנה כלשון מן הלשונות (ואף כי בלשון הקדש) שתים מלות, תהיינה שוות בענינן אשה אל אחותה שווי שלם, והראשון בין חכמי ישראל אשר מלאו לבו לגזור המשפט הזה, הוא אחד ממדקקי אשכנז. רבי ראובן בן אהרן הלוי שמו, אשר כתב זה שמנים שנה, בספרו עבותות אהבה (דף מ"ח) כדברים האלה לאמר: לא אאמין לעולם שיהיו שני שרשים או שני משקלים יורו על דבר אחד בעינינו.

ואולם האיך אשר שם נפשו על החקירות האלה, ואשר החל לכתוב עליהן ספרים מיוחדים, גלוי וידוע היותו החכם הנודע בשערים רבי נפתלי הירץ וויזל ז"ל, איש אשר רוח בו רוח דעת ויראת ה', ותבונה עמוקה ודעת רחבה, וחריצות אשר אין עמה מרפה, והשתדלות אשר לא תשוב מפני כל; הוא פתח לנו הפתח הגדול הזה, ואם אמנם לפעמים (כמשפט כל חקרי לב הכובשים דרך חדשה) נטו אשוריו טקו האמת, הלך בדרך מרחוק, תהלתו עומדת לעד, על אשר זכה ומלא ספריו פה אל פה חכמה ומוסר, ויראת ה' ואהבת האדם, ועל אשר זכה את אחרים אשר הלכו בעקבותיו, וזירחו אור גדול גם לספרי הקדש גם ללשון הקדש.

ומי לא ידע את יקר תפארת המלאכות הנכבדות אשר יצאו לאור אחר עמוד הצדיק ההוא? נתיבות השלום, מנחה חדשה, המאסף, אוצר השרשים, וזולתם, מה יקרו ומה נעמו בכאור הכתובים ובגלוי תעלומות הלשון! לא יסולו בכתם אופיר, בשחם יקר וספיר.

וגם אחרי כל אלה; כי נקח בידנו ספר אהל מועד או ספר דברים אחרים, נמצא הלשונות הנדרפים רבים ועצומים כחול ימים, ועל כרחנו נאמר כי החכמים האלה כלם בהבדלות אשר חדשו בחכמתם, לא חסרו מהם עד היום כי אם ככלב המלקק מן הים.

גם אנכי נתתי את לבי על החקירות האלה, ותמצא המלאכה חן בעיני, ואעבוד בה כלב שלם ובנפש חפצה, עם היותה מלאכת עבודת פרך, ויהי ה' אתי, ואשים גבול לחמשים ומאתים לשונות, ולא אוכל לחדד תחת לשוני כמה ימצא בחקירות האלה מן הנועם והתענוג, בהגלות לגוד עינינו כמעט בכל מקרא מן המקראות דבר חדש לא שערוריה הראשונים, וכראותנו עוצם מעלת הלשון הזאת, הרומזת על ידי מלה אחת ולפעמים על ידי אות אחת, על כמה עינים מענינים שונים, ואעידה לי עדים נאמנים:

תָּרַ, מְרַגֵּל, שני לשונות הנראים כשני אחים תאומים, והנה עניניהם זה הפך זה ממש. הנה האיש אשר יתור יבקש הטוב (לתור להם מנוחה, לתור לכם מקום לחנותכם, אל ארץ אשר תרתי להם), והלשון נגזר מן אתא ראה, וכן מצאנו דרך האתרים באלף; ובהפך המרגל מבקש הרע (מרגלים אתם לראות את ערות הארץ באתם, הלא בעבור לחקור ולהפוך ולרגל הארץ באו עבדיו אליך, וירגל בעבדך אל אדוני המלך, לא רגל על לשוננו), והלשון נגזר מן רע גלה.

והנה משה רבנו בשלחו שנים עשר אנשים לראות את ארץ כנען, ידוע כי לא לכך היה צריך, כי היותה ארץ זבת חלב ודבש, פי ה' דבר, והיות העם היושב עליה חזק או רפה, מה מעלה ומה מוריד, וה' ילחם להם; אבל שלחם לתור את הארץ, למען יראו מעלתה ויספרו שבחה לעם הארץ, ויחזקו ידיהם ללכת אחרי ה'; והטרה עשו ההפך, לפיכך אנחנו קוראים אותם מרגלים, גם כי בסדר שלה לא נקראו כי אם בשם תרים.

אבל בדברים כתוב ויבאו עד נחל אשכול וירגלו אותה, כי באמת כן היה הרבה, שעשו מעשה מרגלים, לא תרים, על כן כתוב שם וישיבו אותנו דבר ויאמרו: טובה הארץ אשר ה' אלהינו נתן לנו ולא אביהם לעלות. והנה למראה עינים העקר חסר; כי מה שלא אבו לעלות, לא היה מפני שאמרו טובה הארץ, כי אם בעבור אמרו אפס כי עז העם, ועל פי דרכנו אין המקרא חסר דבר, כי באמרו וירגלו אותה, כבר הודיע שהוציאו עליה שם רע, והנה לא נשאר לו להגיד רק את הטוב שאמרו, על כן הוסיף ואמר ויאמרו טובה הארץ, להזכירם כי אמנם לא הכחישו מעלתה.

אמנם לא סוף דבר כי כל שרש ושרש חלוק ונבדל משרש אחר בענין הוראתו, כי גם פעל אחד בענינו יורה לפעמים על הוראות שונות, כפי השתנות מלות המעט או האותיות המשמשות, אשר הוא נקשר בהן עם השמות.

בארבעה דרכים מצאנו פעל ירא נקשר עם השם: ירא את, ירא מן, ירא מפני, ירא מלפני; וכבר כתב רבי נפתלי ואחרים אחריו, כי יראה שאחריה סימן הפעול איננה רק יראת ההוממות, לא פחד ממש; לא כן יראה שאחריה מן. והנה מצאנו כי ירא אנכי אותה, בעשו; אל תירא אותה, בעוג; אל תיראו את עם הארץ, בשבעה עממים; וכן לא אירא רע, חרב יראתם וחרב אביא עליכם; ואין בכל

אלה יראת הרוטמות, רק יראת הנזק לבדה, אם לא נחפוץ לסוד מדרך הפשט אל דרך הדרשות הרחוקות והרחוקות; מלבד כי לא נתן גדר כלל ליראה שאחריה מפני או מלפני.

ואשר אני אחזה לי, כי יראה שאחריה סימן הפעול היא יראת היכולת, שאדם מחזיק את חברו חזק ממנו ויכול להרע לו אם יחפוץ. כי ירא אנכי אותי, לא ידעתי אם בדעתו להרע לי, אך ירא אני מגבורתו, שאם ירצה יוכל. אל תיראו את עם הארץ, אל יהיו גבורים בעיניכם, אל תאמרו כי חזק הוא ממנו כי בהפך לחמנו הם. אל תירא אותי, אל תחשבהו כמלך גדול ותקיף ממך. כי יראתי את העם ואשמע בקולם, יראתי לעשות דבר נגד רצון העם, כי יכלת בידם לבלע ולהשחית, אם אתנגד אליהם בתחלת מלכותי. ולא יכול עוד להשיב את אבנך דבר מיראתו אותי, שלהיותו שר הצבא, כל אשר יחפוץ יעשה. הנה אדניחו ירא את המלך שלמה, הוא ירא מיכלתו, שאם יאמר להמיתו אין מוחה בידו. אך איננו יודע מה בלב שלמה עליו, על כן ענה שלמה שאם יהיה לבן חיל אין בלבו לכתיר לו. גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע, לא אחשוב שיחיה יכלת לשום דבר רע להזיק אותי, כי אתה עמדי. לא תירא אותם ולא תחת מפניהם כי בית מרי המה, אל תחשוב שיוכלו להזיקך, וכן חרב יראתם. ירא אני את אדוני המלך. ואחרי אשר הונחה מליצת ירא את על יראת היכלת, שמשור בה ג"כ בדרך השאלה על יראת הגדולה והרוטמות, כי אמנם היכלת והגבורה והגדולה והרוטמות ענינים קרובים המה. והנה מעם איש אמו ואביו תיראו, שיהיו גדולים וחשובים בעיניכם. ויהיו מעשיכם מוכיחים שאתם רואים בהם יתרון מעלה עליכם. והנה היראה הזאת קרוב ענינה לענין הכיבוד, אך יש חלוק ביניהם. המכבד רעהו, רעהו חשוב בעיניו, והוא מחשיבו כדבר שאין ראוי לזלול בו, אבל אין צורך שיחשוב את רעהו גדול ממנו, כי אפשר שיחשיב את רעהו ויכבדהו, ויחשיב את עצמו יותר מדעהו; ומצד זה גם הכבוד אפשר שיכבד את ברואו, אמר כי מכבדי אכבד; אבל הירא את חברו, הוא רואה בו יתרון מעלה ורוטמות על עצמו. והנה כן יראתנו את ה' היא בשנשים נגד עינינו גדולתו ועוצם יכולתו, והיה גדול בעינינו יותר מעצמנו, ויותר מכל שאר הנמצאים, והיו כל מעשינו מוכיחים אמונתנו זאת.

הירא מדבר, הוא ירא שמא יבואהו הדבר הרע, שמא ישיגהו, שמא יגיע עריו, והדבר הוא רע בטבעו; וכן הירא מחברו, הוא יודע שכונת חברו להרע לו, והוא ירא שמא תעלה בידו, והנה זאת יראת הכונה וההכנה. ומחית הארץ אל תירא, כי גם היא השלמה לה, ולא תהיה כונתה להזיקך; וכן ולא תירא משוד כי יבא, שלא יהיה טוכן לבוא עליך. ואם היה אומר ואת חית הארץ אל תירא, ולא תירא שוד כי יבא, היה משמע שלא יירא מיכלת החיה, ושאפילו תבא עליו יעמוד נגדה ברוב כחו, וכן שימלט מן השוד גם אחרי בואו עליו; והנך רואה כי אין זאת כונת הפרשה. וכן לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם. לא תירא בלילה שמא יבואך פחד, ולא תירא ביום שמא ישיגך חץ מעוסף; דברים שאם יבאו דרכם להזיק, וכן משמועה רעה לא יירא. וכן אני שכבתי ואישנה הקיצותי כי ה' יסמכני לא אירא מרכבות עם אשר סביב שתו עלי, לא שלא יירא מיכלתם ייקוה שינצחם, שהרי לא עלתה על דעתו להלחם אתם, אלא לשכב ולישון; אבל

אמר שאיננו ירא שיבאו עלינו, אף על פי שהם סביבותיו בכונה להשחיתו, כי ה' יסמכהו, ולא ישיגוהו; וכן היה, כי בברחו מפני אבשלום בנו, לא נלכד ולא בא בידו. וכן ה' אורי וישעי ממי אירא ה' מעוז חיי ממי אפחד, לא אירא שישויגני מי שכונתו להרע לי, שהרי בקרוב עלי מרעים לאכול את בשרי צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו, ואיככה ישיגוני? אל תירא מפחד פתאום ומשוואת רשעים כי תבא, כי עליהם תבא, ולא עליך. לא תירא לביתה משלג, השלג הוא משל על הקור, והקור לא יבא לבית אשת חיל, כי כל ביתה לבוש שנים, ולא תיראון מהם. ה' אלהיכם ההולך לפניכם הוא ילחם לכם ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכם, והנה לא יבאו עליכם ולא ילחמו בכם¹, לא שאם ילחמו בכם לא יהיה בהם כח להרע לכם; וכן לא תירא מהם זכור תזכור את אשר עשה ה' אלהיך לפרעה. וכן אל תיראו מעברי הכשדים, אל תיראו פן יבאו עליכם, אף על פי שאם יבאו לא תוכלו להם. והנה כל ויראת מאלהיך ענינו דע כי כונתו ורצונו לענוש המטרים, וראוי שתירא פן יבואך העונש.

הירא מפני חברו, אין יראתו יראה מוחלטת, אך היא על תנאי: הוא ירא שמא חברו ירע לו אם ימרה את פיו, או אם יעמוד אצלו; ויכול הוא להתרחק ממנו, או להשמר מהמרות את פיו. כי יראתם מפני האיש ולא עליתם בהו, יראתם מהתקרב אל ההר. מרם תיראון מפני ה' אלהים, עדיין לא תהיו נזחרים מהמרות. אל תירא מפניהם (יהושע י"ח), אל תירא מהלחם בהם. וירא מאד מפני אישי, גתירא מהתודע אליו שהוא דוד הגבור. ויראו מפני המלך כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט, יראו מעשות דברים לא טובים אפילו בסתר, כי בחכמתו יגלה נסתרות; לא שיראו ממנו בהחלט, כי בהפך היה ראו להם שישמחו יעלצו בהיות להם מלך חכם לבב, אבל היתה יראתם יראה על תנאי, שאם ירעו לעשות לא יהיה דבר נעלם ממנו, רד אותו אל תירא מפניו, אל תירא מלדוד אתו. אל תירא מפני הרברים אשר שמעת, אל תירא מהתחזק נגדו, ואל יבעתוך דבריו להרפות ירך ולחיות לו לעבד. כי יראו מפני הכשדים, משבת בתוכם. אל תירא מפניהם, אל תירא מהתנבאות אליהם. וכן כלם אינם רק יראה על תנאי. וכן וישמעו פלשתים כי התקבצו בני ישראל המצפתה ויעלו סרני פלשתים אל ישראל וישמעו בני ישראל ויראו מפני פלשתים, נתיראו מעמוד שם קהל גדול יחדו, כי הנה לא עלו עליהם הפלשתים רק כי שמעו כי נקבצו, ואם היו מתפרדים היו סרים מעליהם. הירא מלפני חברו, הוא ירא בשעה שחברו עומד לפניו, ולא

¹ וזה גם כן עומק כונת מלת לעיניכם, כלומר שפחדם לא פעלם דבר, אבל ה' נלחם לכם, והלחם הייחס עומדים ורוחצים, כאדם הרוחה מריבה זרם, ועומד ומביט, בלי שיתעבר על ריב לא לו. וכן הכנמתי בתרגום ההפלה בסווי את שבוהכס לעיניכם (Atando voi sem-plieri speitatori), כי למראה עינים מלת לעיניכם דברי מוחר היא, כי איך יגאלנו ולא נראה אהנו בגאולתנו? ייחי ולא נחמייה? ולא למי תהיה הגאולה? אבל הכונה באמת כי ישוב שבוהנו ויגאלנו מבלי שנעשה אהנו מזדנו דבר מאומה, כי אם נעמוד ונראה, והוא יעשה. וזה עקר גדול ראוי לידע ולהודיע ולהודע, כי הגאולה אשר אהנו מקוים, לא בחיל ולא בכח הדין, כי אם ברוח יתבקר, כינוי אהנו מארץ מזרים יראנו נפלאות.

ידע גם הוא ממה יירא, ועל כרחו יירא כראותו אותו. ויירא שאול מלפני דוד, ועל כן ויסירהו שאול מעמו וישימהו לו שר אלה, כי לא היה יכול לעמוד לפניו, על כן הרחיקו מאתו, לא שהיה ירא ממנו באמת פן ירע לו, שאם כן למה ישימהו שר אלה? והלא זה כנותן חרב בידו להרגו¹). וכן יראי האלהים אשר ייראו מלפניו, הם האנשים אשר תאחזם רעה בכל עת אשר יעלה שם ה' על לבם.

ואם ענינים רבים ונכבדים תלוים ועומדים בדרכים השונים אשר כל פעל נקשר בהם עם השמות, איה סופר איה שוקל הלופי ההוראות אשר לכל פעל ופעל כפי התחלה הבנינים אשר הוא נבנה בהם?

הנה המדקדקים כלם, חדשים גם ישנים, נתנו גדר להוראת כל בנין ובנין, וכבר אמרו כלם פה אחד כי ההפעיל יוצא לשלישי, והפעיל מורה על חזק הפעולה וההתפעל על חזרת הפעולה בפועל, וכי הנפעל תולדות הקל (גם כי האפודי דרך קשתו כאויב על הדעת הזאת), וכי הפועל תולדות הפיעל, וההפעל תולדות ההפעיל; ואם אמנם כל זה אמת דרך כלל, אין כל זה מספיק דרך פרט.

כי הנה כמה וכמה שרשים ימצאו בנויים בשנים בנינים שונים, וענינם למראה עינים אחד הוא! וכבר עמדו אחרוני מדקדקי אשכנז על הענינים האלה, ואיש לדרכו פנו בהמצאת חלוקים חדשים בין בנין לבנין, אכן לא אחד בהם אשר ידבנו לבו להעביר תחת שבטו את השרשים כלם אחד לאחד, להורות האמת באצבע, לא בראיות שלש וארבע.

והנה מקץ שמנה מאות שנה שחכמי כל דור ודור יגיעים ועמלים לבנות קרית לשון הקדש על תלה, עדיין הבנינים אינם מתוקנים, והפרוץ מרובה על העומד; ועדיין הבן שואל מה טעם בנוקב שם ה' כתוב ויניחיהו במשטר לפרוש להם, בקל, ובמקושי, כי לא פורש, בפועל הנגזר מן הפיעל? ומה טעם עת לחבוק, בקל, ועת לרחוק מחבק, בפיעל? ומה חלוק בין צאנכם יעשור, בקל, עשר אעשרנו בפיעל, כי תכלה לעשר, בהפעיל? ומה הפרש בין אשה מבכירה, בהפעיל, לחדשיו יבכר, בפיעל; בנין גדלתי, בפיעל, ותגדילי חסדך, בהפעיל? ומה טעם כי גנב גנבתי, וגנב מבית האישי, ולא אמר נגנב? (ולא יכלה עוד הצפינה, ולא צפנו; וילכו וישמינו, ולא ויטמונו? ומה טעם בכל ספרי הקדש בא שרש סתר בהפעיל, ומצאנו עם זה סתרי נדחים בפיעל?) ומה הפרש בין אלה אשר נחל משה ובין כי אתה תנחיל את העם הזה, קדש לי כל בכור, הקדשתי אותם לי? (לרומם את בית אלהינו והריטו לכם איש אבן אחת?) ומה ענין כי ממנה לקחת, והנה שרף וישפך דמם מקשת אסרו, ואחרים כאלה אשר הם מבנין פועל? ולא מצאנו מעולם השרשים האלה בפיעל, ומה ענין יקה, יתן, יקם, יתן וחבריהם אשר הם מן ההפעל? ולא מצאנו הלקיח, הנתין, הנקים, הנתין מעולם. (וגם ענין המלות האלה באשר

¹ הכל מה שכחב אחר כן ויוסף שאל לירא מפני דוד עוד, הוא ככל חבריו יראה על הנאי, כי אחרי ראוהו כי לא עלה בידו להפילו ביד פלגשים בתחבולה העלונה, וכי בהפך הדבר הזה עזמו הוסיף לו על הפארתו הפארה, לא ידע עוד איך יתנהג עמו, והמיד היה דואג שמה דבכר אשר יזיד עליו להאבידו ויבה לו בהפך כבוד וסם, ויאה היה נבון בכל עזוהיו, בעבור היראה הזאת אשר על הנאי; כי אמנם לא היה ירא ממנו יראה מוחלטת, כי ידע הוסיף לבנו, ועולה לא נמאז בו.

הנה לא יסבול כלל הוראת ההפעל, כי באמרו תנור וכירים יתין, מה צורך שיהיה זה נעשה על ידי שנים, האחד יצוה והשני יתוין?.

והנה לנו בזה תשע חקירות נפלאות, ועלינו להבדיל תשע הבדלות גדולות, תכלול כל אחת מהן הבדלות רבות ועמוקות מאד.

הראשונה, מה בין קל לנפעל, זה בכל השרשים הנמצאים בשני הבנינים האלה, ועינים בזה נראה כענינם בזה, כמו הפך איש מעל מרכבתו נהפך אל הרודף וכאלה רבים.

השנייה, מה בין קל לפיעל, כמו ערת לחבוק ועת לרחוק מחבק, וכמוהו רבים מאד.

השלישית, מה בין קל להפעיל, כמו אך עשרתי כי יעשיר איש, עת לחשות החשיתי מעולם, לועג מלעיג, מורה ממרה, וכאלה רבים.

הרביעית, מה בין קל להתפעל, כמו כי אכל עליו עמו, ויתאכל על בנו אדמו עצם מפניכם, אל תרא יין כי יתאדם.

החמישית, מה בין נפעל להתפעל, ונקדשתי והתקדשתי, בהתודע יוסף, אל תודעי לאיש, וכהנה רבות.

הששית, מה בין נפעל לפועל כמו ונאכל גדיש והסנה איננו אכל, וגם זה בשרשים רבים.

השביעית, מה בין נפעל להפעל, כמו יתן וינתן, יקם וינקם, יקח וילקח, יתן וינתן, וחבריהם.

השמינית, מה בין פיעל להפעיל, גדל והגדיל, היה והחיה, ויחלף שמלותיו, והחליפו שמלותיכם; ואבדתם את שמם, והאכרת את שמם, ורבים זולתם.

התשיעית, מה בין פיעל להתפעל, כמו כי תאוו נפשך ולא תתאוה.

ופן יפתה לבככם, ידידי החוקרים, לאמר דברי תהו הטה כל דבריך אלה, את צל ההרים אתה רואה כאנשים, ואנחנו לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה, כי נבקש למצוא דברי הפין, ומאומה לא נשא בעמלנו; לכן הגני מביא אליכם גם הפעם שנים שלשה עדים, יעידון יגידון כי לא דבר רק הטה החקירות האלה אשר אנכי נותן לפניכם היום לדרוש ולחקור:

ה'ר'ים, ר'מ'ם. השרש אחד, והפעולות רחוקות זו מזו מאד.

המרוטם מגדיל הדבר ומגביה קימתו, עד שהוא גדול בקימה יותר מבתחלה; כגון לרוטם את בית אלהינו, בנים גדלתי ורוממתי, צדקה תרוטם גוי, סלסלה ותרוטמך, וכן אלהי ארוטמך, וחבריו, גם כי הם דרך השאלה; אבל המרים נוטל ממקום נמוך ונותן למקום גבוה, מכילי שיגדיל קומת הגוף כלל, כי תשאור קומת הגוף כאשר בתחלה, אלא שהוא רם מצד גבהות מקומו; כגון הרימותי ידי, וירם במטה, והרים את הדשן, והריתו לכם איש אבן אחת, וירם את אדרת אליהו, ואל עמים ארים נסו, והרים העמרה, וחבריהם, כלם עינים הגבהות מקום, לא הגבהה בעצם. ומי שלא ידע החלוק הזה, אולי יפרש והרים העמרה, שיגדלוה וינשאורה, והוא הפך הכונה. והנה נבין ענין תרומה; כי הלוקח ממונו ונותנו לגבוה, הנה

הרים אותו ממקום נמוך למקום גבוה. ונבין גם כן כי להיות ההרמה ממקום למקום על כן יבא עמה זכרון המקום אשר ממנו יורם החפץ, כמו מאשפות ידים אביון, הרימותיך מן העפר; או המקום אשר אליו יורם, כמו ממעל לכנבי אל ארים כסאי. אל תרימו למרום קרנכם; לא יבא דבר מזה אצל לשון רוטם, מאחר שאין הוראתו הגבהה מקומית, רק הגבהה בעצם; ואין להשיב מאשר כתוב מרוטמי משערי מות, כי באמת מליצה צחה היא, וזה מעמה: הוא מגביה קומתי יותר מגובה שערי מות, והנה לא אוכל להכנס בהם. והתבונן בחכמת הכתובים, איך השתמשו בענין גידול הצמחים בענין פיעל, ואמרו תהום רוטמתהו, ובענין גידול הקרנים כבנין הפיעל, וירם קרן לעטמו; והמעט, כי גידול הקרנים הוא כדרך גידול הצפרנים, וכל זמן שהם גדלים, מה שהיה למטה יעלה מעלה מעלה, מחמת החלק החדש הצומח תחתיו, ששכה אותו ואמר לו גדל, והנה יפול בזה לשון הרים, המורה על הגבהה מקומית כי מה שהיה למטה סמוך לקרקד, ירחק ממנו ויעלה למעלה; אבל הצמחים אין גידולם בדרך זה, כי הצמח כלו הוא בדמותו כצלמו בזרע אשר יזרע, וכאשר יגדל לא יעלה מה שהיה למטה למעלה בתוספת שתתוסף בו מלמטה, אבל הנמע כלו מראשו ועד רגליו הוא מתפשט מכל צד, והנה בזה יצדק לשון רוטם שענינו הגבהה בעצם הגוף, אבל מה שכתוב תרוממנה קרנות צדיק, כבנין פועל תולדת הפיעל, לא נאמר על גידול הקרנים בשבע, כי אם על גידול והתרוממות שלא כדרך הטבע; כי אחרי אמרו וכל קרני רשעים אנדע, אמר כי לצדיקים יקרה החפץ, לא בלבד שלא תגודענה קרניהם, כי עוד תגבהנה בקומה יותר מבתחלה, לא כגידול טבעי למטה למעלה, כי אם בתוספת מכל צד.

רָפָא, רָפֵא; נִרְפָּא, הִתְרַפָּא: כל אחד משני זוגי הבנינים האלה כולל שני ענינים הרחוקים זה מזה כרחוק מורח ממערב.

שרש רפא בבנין הקל יורה פעולת הסרת החולי. כל הגורם שיסור החולי (כדעת, לא בלא דעת) רופא יקרא. יהיה זה על ידי רפואות טבעיות, או בדרך גם, אין דבר מכל זה במשמעות שרש רפא בבנין הקל, ולא יורה רק על הסרת החולי בלבד, לא על המעשים אשר קדמו לה (risanare, guarire היילען, געונד-מאכען). לפיכך יאמר הלשון הזה בקדוש ברוך הוא (אל נא רפא נא לה); ויאמר גם כן בבני אדם, בזמן שיעלה בידם להבריא את החולה (עת להרוג ועת לרפוא, כי גדול כים שברך מי ירפא לך, והוא לא יוכל לרפוא לכם, ושב ורפא לו, כלומר הוא ירפא את עצמו); ומי שאומנתי בכך, ורגיל להעלות החולים מחוליים, גם אם לפעמים לא יעלה הדבר בידו, נדון על שם רובו, ונקרא רופא. מי שרופאים אותה, כלומר ישמר ממנו חליו, תהיה רפואתו בכל דרך שתהיה, הוא יקרא נרפא (רפאני ה' וארפא): ויפול השרש הזה בבנין נפעל, לא על החולה בלבד, כי גם על אשר אין בו רוח חיים (וירפו המים, כאשר ישבור את כלי היוצר אשר לא יוכל להרפא עוד); ואפילו על החולי עצמו יאמר (נרפא הנתק), השרש הזה בבנין פיעל יורה על ההתעסקות ברפואת החולה, בין שתועיל, בין שלא תועיל (medicare, curare קורייען) (רפאנו את בבל ולא נרפתה); ויפול לשון זה בבני אדם, וגם בקדוש ברוך הוא, בזמן שלא יסיר החולי במאמרו בלבד, אך יבחר להשתמש גם כן באחד ממעשי בראשיתו, כאשר מצאנו ויצא אל מוצא המים וישלך ישם מלח ויאמר כה

אמר ה' רפאתי למים האלה לא יהיה משם עוד מות ומשכלת ⁽¹⁾ מי שמרפאים אותו, כלומר שעושים לו רפואות (מועילות או לא מועילות). הוא יקרא מטרפא (וישב יהורם המלך להתרפא ביזרעאל). ומה נורא ההפרש אשר בין להרפא (נפעל) ובין להתרפא (התפעל)! כי השרש הזה בכנין נפעל יורה על סור החולי, ובכנין התפעל לא יורה כי אם על היות החולה ביד הרופאים; ולא כל המתרפאים נרפאים. על כן בקללות כתוב אשר לא תוכל להרפא; כי יוכל להתרפא, ולא להרפא.

וכן בשרש רצה, המקבל דבר בשמחה יקרא רוצה אותו, בקל, כמו ומנחה לא ארצה מידכם; הדבר המקובל כרצון יקרא נרצה, בנפעל, כמו ונרצה לו לכפר עליו; והמשתדל במעשיו לעשות עצמו נרצה לחברו, הוא יקרא מתרצה בהתפעל, כמו ובמה יתרצה זה אל אדוני; ונוראות נפלאותי על כל המדקדקים הנכבדים אשר שמו פניהם אל הגהת התפלות, כהרזיה, הריים, ורבי יהודה בן זאב, אשר כמה וכמה פעמים שלחו ידם במטבע שטבעו חכמים ראשוני ראשוני, אשר קמנם עבה ממתנינו, גם בכל דבר חכמת בינה, ואף כי במשפטי הלשון אשר היתה לשונם — ועם כל זה לא נפקחו עיניהם על מה שאנו אומרים בתענית צבור וואינו מגוף התפלה, כי אם תוספת האשכנזים: מתרצה ברחמים ומתפיים בתחנונים התרצה והתפיים לדור עני כי אין עוזה, ולא ראו כי העבד הוא המתרצה אל אדוניו לא האדון אל עבדו. הן לא נעלם ממני כי לקוחה היא אתנו המליצה הזאת מלשון ארמית, שאומרים בה אתרעי, והכונה בו כמו רוצה; אבל מה נעשה? ובלשונו הכונה במליצה הזאת על ההפק, והאיש הישראלי בתום לבבו ובנקיון כפיו נמצא מחרף ומגרף ⁽²⁾.

והנה לא זה הוא המקום להרחיב פה ולהאריך לשון כפרטים האלה, כי רק על הכלל בלו יצאתי לדבר במאמר הזה; ואמנם על פי הדברים האלה אשר ערכתי בזה, ועל פי רבות מאלה הכמוסות עמדי, אומר אני ביושר ללב, כי חקירת הבנינים מקצוע גדול בתורה, אין חקר אל הענינים אשר יובנו על ידה, המתוקים מדבש ונופת צופים.

ואולם רואה אנכי במקום הזה כי לא יבצר מאנשים חקרי לב להשיב על דברי.

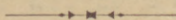
⁽¹⁾ אחד ממשפטי התורה (בפרשה נשפטים) חשב להבדיל בשרש הזה בין קל לפועל, לאמר כי כל רפואה ביד בשר ודם היא בדגש, וכל רפואה ביד הקדוש ברוך הוא ברכה, והטעם בזה כי הרפואה בבשר ודם אינה אלא על ידי צער וטרח, והוא סיבול הסס או הנשקה המר אבל רפואה של הקדוש ברוך הוא בנחה, אין שם צער כלל, כי ברכת ה' היא מעשיר ולא יוסיף עזב עמה.

⁽²⁾ בסדר הפלה הנדפס עם חנומיו הנהיגו: הרוצה ברחמים ומתפיים בתחנונים לנה נח והתפיים וכו', וזה לבדו הדבר אשר בניתי מדעתי.

מ א ר

תהלות מלאכת השיר

כתבו שדי"ל בשנת התקפ"ג כדי להקדימו לס' כנור נעים
ואחרי כן נחם ולא השלימו.

מכל מלאכות האדם אחת היא מלאכת השיר, היתה לכבוד ולתפארת
אצל כל אומה ולשון, למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ, ולמקצה
השמים ועד קצה השמים.

עמים רבים נמצאו לא ידעו להוציא להם מן הארץ, כל חכמה נעלמה
מהם, גם כתב אין אתמו; וגוי אחר לא נמצא אשר לא יכבד אלהיו בזמירות,
לא יהלל גבוריו בשירים, לא יחוג ביום טובה בנגינותיו, ולא ינהה בקינה
ביום רע.

דורות רבים קדמה מלאכת השיר למלאכת הכתב, וגם אחר המצא מלאכת
הכתב לא נכתבו הספרים במשך דורות רבים כי אם בשיר. החכמים אשר החלו
לכתוב ספרים במליצה נפרדת ולא במשקל, נודע שמם ונודע זמנם, וספרי שיר
יש בידנו הכתובים ארבע מאות שנה לפניהם.

כן הענין באומות העולם, ולא רחוק מזה מה שהיה בקרב בני ישראל;
כי אמנם הקדמון מכל ספרי הקדש, לדעת גדולי החכמים, הנה הוא ספר איוב,
אשר הוא שיר; וקדמון מאיוב יעקב, והוא ברכ את בניו בשיר; וקדמון מיעקב
נה, והוא ברכ את שני בניו וקלל את בן בנו בשיר, ויאמר:

ארור	כנען
עבד	עבדים
יהיה	לאחיו:
ברוך	ה'
ויהי	כנען
יפת	אלהים
וישכון	באהלי
ויהי	כנען
	אלהי שם
	עבד למו:
	ליפת
	שם
	עבד למו:

וקרמון מנה למך, והוא פיים את נשיו בשיר, ויאמר למך לנשיו:

ועלה	עדה
קולי	שמען
למך	נשי
אמרתי	האזנה
לפצעי	כי איש הרגתי
לחבורתי:	וילד
יקם קין	כי שבעתים
שבעים ושבעה:	ולמך

הן אמת כי בעלי שנים השירים האלה לא מבני ישראל המה, אמנם הם ערות על השיבות מלאכת השיר בעיני בני ישראל, אחרי אשר לא נמנעה תורת האלהים מתת להם מקום באוצרותיה; וכמו כן ספר אויב, גם אם אולי לא היה הכותבו איש יהודי, הלא בהיותו שמור בכלל ספרי הקדש, כמאה עדים יעמוד על יקר תפארת השיר בעיני כל בית ישראל.

החכמים היו מלמדים דעת את העם במשלים שיריים, המחוקקים היו אומרים תורתם בזמרה, כהני העמים היו משיבים לדורשיהם בדברי שיר, וגדולי המשוררים נקראו בפי הקדמונים אנשים אלהיים ואנשי הרוח.

לא אשא על שפתי שמות כל המלכים האדירים אשר כבדו ונשאו את המשוררים, כי ידעתי ויכול אדם לענות אותי: מכבדיהם כבדו, ומהניפיהם נשאו; רק לא אכחד תחת לשוני את הצפור השעיר מלך יון, אשר בכל מסעיו היו עמו תמיד שירי הזמירום, ותחת מראשותיו בלילות; וכי מצאו עבדיו בין שלל מלך פרס ארון מפואר בזהב ואבן יקרה, פקר עליהם לאמר: יד אל תשלחו בו, לי יהיה, ובו אשמרה ספרי המשורר.

וסוף דבר, דוד המלך בהגודו שבתי עצמו, אחרי הזכירו מעלתו הרמה מצד היותו איש אשר בחר בו האלהים להמליכו על עם סגלתו, לא בוש מהזכיר כי רב כחו גם כן במלאכת השיר: משיח אלהי יעקב, ונעים זמירות ישראל; השב מדרגת המשורר קרובה במעלתה למדרגת משיח ה'; ומה נבקש עוד מופתים על גדולת מלאכת השיר בעיני עדת ישראל?

אמנם אם בלב נבון נחפשה ונחקורה מה זה ועל מה זה נעשה יקר וגדולה למלאכת השיר על כל מלאכות האדם, הנה לא נפלאות היא ממנו ולא רחוקה. הלא ידענו כי המלאכות כלן לשתי משפחות נפלגו: המשפחה האחת מלאכות התועלת, והמשפחה האחרת מלאכות התענוג.

מן המשפחה הראשונה: עבודת האדמה, הדישה, המחינה, הלישה, האפיה והבשול, לצורך המזון; הנפוץ, הסריקה, המויה, האריגה, התפירה ועבוד העורות, להתכסות ולהתחמם; ובנין הבתים, למחסה ולמסתור; ותקון סמי הרפואה, ומלאכות אחרות זולת אלה, אשר תכליתן להחיות האדם, ולהצילו מן הפגעים. ומן המשפחה השנייה: תקון המאכלים והמשקים הערבים לחך, אריגת

הבגדים היקרים לנוי, וצביעתם לצבעים שונים, מלאכות הזהב והכסף וכל אבן יקרה, בנין היכלי ענג וסוידם וצוורם, ונטיעת הפרדסים הנעימים, וכנהה וכנהה מן המלאכות, אשר מגמתן תענוג האדם והנאותו.

והנה מלאכת השיר למי משתי המשפחות האלה תתייחס? לא לאחת מהן, כי אם לשתיהן יחדו, כי כן גם שתיהן בה, התועלת והתענוג.

היות השיר אחד מגדולי תענוגי הנפש, לא אדע מי יכחישנו. ומי מיודעי ספר לא ירגיש בנפשו ענג נפלא, מדי יקרא אמרים, אשר כה בהם, ככה המראת הלטושה, להראות לאיש את אשר איננו לנגד עיניו, עד בלבו ידמה אשר בעיניו יראה ובאזניו ישמע דברים הרחוקים ממנו שלש מאות פרסה או שלשת אלפים שנה; אמרים אשר בשפה ברורה ובמשלים צחים, יפרשו הדברים לפני השכל כשמלה, עדי יגלו לפניו הנסתרות כנגלות, ויבין בהן על ברוין ולא יעמול, ויתקוץ על לזה לבו כדבר אשר ירגיש בחושיו; אמרים אשר בלשון מפוארה יפארו כל דבר אשר ישיפו עליו, ירוממו מעלת הנכבד, יוסיפו הרר לנהרה, לשפלים יתנו חן, יסתירו הנגעים תחת לבוש מלכות, ויבין החושים יגלו שושנה? אמרים אשר בהם כל אלה, ונוסף עליהם נועם המשקל, המתוק לאזנים ונרשם בזכרון, מי מיודעי ספר לא בהן נעימותם? גם כי אמנם (ובזאת אל יחר אף קהל עדת האנשים יודעי ספר) לא מפיהם אנו היים, ולא להם לברם נתנה העדות בדבר הזה; כי גם דלת העם הכורמים והיוגבים, גם הריקים והפוחזים המאחרים על היין, גם העוללים והיונקים, יעידון יגידון אם בשיר שמחת לב. ואולם היות השיר רב התועלת מאד, הנסיון יוכיח.

כי שאל נא לדור ראשון, זקני העמים יאמרו לך, כי מראש מקרמי ארץ, בלכת קצת בני האדם תועים על פני האדמה כפראים כמדבר, אין קבוץ ואין חברה, אין אהוד ואין תורה, איש את רעהו ירדוף, איש בשר חברו יאכלו, בני השיר בנועם זמרתם הכניעו עזותם, השפילו גאותם, ויביאום בכרית החברה המדינית, לשבת יחדו בשלום ובמישור, איש את אחיו ואהבו, איש את רעהו יעזורו.

ואחד מן הנגים הקדמונים, כי מלחמה היתה לו עם גוי אחר, וישאל מאת שכניו איש היל להעמיד בראש צבאותם להיות לחם לרועה, המה בקנאתם נתנו לו איש נכה רגלים אשר היה בעיניהם רעה אוילי לא ידע לצאת ולבוא; והוא בגאון שריו ובתוקף זמרויו חזק את לבבם למלחמה, וילכו ויצלחו.

כי אמנם זה משפט השיר, לחיות דבריו נכנסים בלב ונרשמים בנפש; ואם נמצאו אנשים רקים ארעים. אשר לקהוהו על לשונם ללמד את העם דברי הבל, או גם בן ארחות עקלקלות, עליהם תלונותינו, לא על מלאכתם. והנה השיר כלי הפץ, הרעות אשר פעל ביד אנשי און אות על הטובות אשר יפעל ביד אנשים ישרים.

הלא מעתה, אם מלאכת השיר מלאכת התועלת ומלאכת התענוג כאחת, הנוסף לשאול עוד מה זה ועל מה זה נעשה לה יקר וגדולה מכל מלאכות האדם? אחרי אשר בכל אחת מהנה אם תועלת ואם תענוג, בלי תתחברנה באחת מהן המעלות האלה גם שתיהן, כהתחברן במלאכה הלזו היקרה.

ואמר נעים זמירות רומי:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

ולא על כל המלאכות לברנה נשגבה מעלת מלאכת השירה, כי רמה קרנה גם כן על החכמות כלנה: הטה אוזןך ושמע, פקה עיניך וראה.

בשתי דרכים החכמה נקנית: בעינים ובלב; בכח הזכרון ובשכל; בהרבות הקריאה ובהעמיק ההתבוננות.

יש חכמים אשר קנו כל חכמתם מאחרים, בתמידות קריאתם בספרים; וכן הטה רוב בעלי לשונות שונות, ורוב הבקיאים בדברי הימים לכל עם ועם, ויודעי מחקרי הארץ מדינה ומדינה ועיר ועיר, ורבים גם כן מבעלי חכמת הטבע והרפואה, גם רבים מתופשי התורה, אם האלהית ואם האנושית: כלם אנשים אשר מלאו באוצר וזכרוןם הדברים הרבים, באספם המרים המרים מדברים הכתובים בספרים, וכלל גדול אצלם: כל המרבה בזכירה מהמים.

החכמה אשר זה תארה תקרא בלשונות העמים (Erudizione, Dottrina) ואני אקרא לה בשם מַדְעָה, גם כי באמת אין זה המדע האמור בספרי הקדש.

ויש חכמים אחרים אשר לא קנו כל חכמתם מאחרים, כי לא הרבה קראו בספרים, רק למדו מתוכם התחלות החכמות ויסודותיהם, ואחר כן בעומק הקירותיהם הבינו דבר מתוך דבר. והמציאו מלבם הרשות לא שערום אבותיהם; וכן הטה רוב האנשים אשר גברה ידם בחכמות הלמודית, כחשבון והתשבורת וההנדסה ותקופות השמים, ומאלה רבים בכל חכמה וחכמה. והמה בעלי ההמצאות בכל מלאכת מהשבת, והמעלים את החכמות אל מדרגה מן השלמות אשר לא עלתה לה לפנים. והחכמה אשר זה ענינה פילוסופיאה תקרא, ואני אקראה הַשְׁפָּלָה.

הן אמת נכון הרבה, כי לא תשלם חכמת האדם באחד משני הפנים האלה לברו, כי אם בחברת שניהם כאחד, ובכל חכמה ובכל מלאכה טובים השנים מן האחד; כי בעל המדע, אף אם דברים הרבה ידע, פעמים רבות יזקק לדבר שלא למד, ויצטרך להקיש דבר לדבר, והוא לא נסה באלה, והרה עמל וילד שקר; כאשר יקרה להמון הרופאים ברפואת התהלואים המתהרשים, אשר לא קבלו מרבותיהם משפט רפואתם. וכן בעל ההשכל, גם אם רבים הקרי לב אתו, פעמים רבות יגזור אומר רחוק מן האמת, ויאמר על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין, וזה להעלם ממנו היסודות וההקדמות הנכונות והנסיונות המאומתים, אשר היה לו להשען עליהם בהקירותיו.

ואולם מכל מקום רבים הטה בכל חכמה וחכמה אשר גדלו ויצליחו באחד משני הענינים האלה בלבד, אם במדע לברו, ואם בהשכל לברו.

אפס מלאכת השירה לא תשלם על כל פנים באחד משני הענינים, ולא יצלה אדם במלאכה זו בלי יתחברו בו לאחדים המדע וההשכל גם שניהם.

כי הנה על מה זה יטיף המשורר מלתו, אם אין לבו מלא ידיעות מידועות שונות?

כי אמנם, גם כי בדברים קצרים יוכל אדם לכלול ענינים נכבדים, וגם

כי בעניני למוד הנה זו מעלה יקרה, כאמרם לעולם ישנה אדם לתלמידיו בדרך קצרה, וכדבר נעים זמירות רומי:

Liquid praecipies esto brevis.

הנה בהגדה השירית אין הדבר כן, יען וביען לא תתפעל נפש הקורא בדברים כוללים כאשר תתפעל בדברים פרטיים ומבוארים הדק היטב, וכל שיר אשר לא יביא התפעלות בנפש איננו שיר; והנה יצטרך המשורר לנתת הענינים ולפרוט חלק חלק מהם תכלית האפשר, וסימן לדבר הפורטים על פי הנבל. הלא תראה לשלמה, בבואו להגיד כי תמו ימי הקור, איך באר הדבר בכל פרטיו:

כי הנה הסתו עבר
הגשם חלק חלק לוי:
הנצנים נראו בארץ
עת הזמיר הגיע
וקול התור נשמע בארצנו:
התאנה הנטה פניה
והגפנים סמדר נתנו ריח,

ורבות כאלה בשיר הנחמד ההוא.

ובן דוד, בבואו לצייר יום סופה וסערה, ברקים ורעמים, ומטר סותף, האריך בפרטים ואמר:

קול ה' שובר ארזים
וישבר ה' את ארזי הלבנון:
וירקידם כמו עגל
לבנון ושריון כמו בן ראמים:
קול ה' הוצב להבות אש:
קול ה' יחיל מדבר
יחיל ה' מדבר קדש:
קול ה' יחולל אילות
ויחשוף יערות,

וכאלה לאין מספר בספר תהלות.

ובעל ספר איוב, ראה איך באר גבורת הסוס בכל דקדוקיה:

התתן לסוס גבורה
התלביש צוארו רעמה:
התרעישנו בארבה
הוד נחרו אימה:
יחפרו בעמק וישיש בכה

יצא לקראת נשק:
ישחק לפחד ולא יחת
ולא ישוב מפני הרב:
עליו תרנה אשפה
להב חנית וכירון:
ברעש ורגז ינמא ארץ
ולא יאמין כי קול שופר:
ברי שופר יאמר האח
ומרחוק יריח מלחמה
רעש שרים ותרועה:

ובמה ובמה כאלה בספר ההוא.

ובן יהוקאל כשבא לשאת קינה על העיר צור, ראה איך האריך בספור כל מיני סתורה שהיתה סוחרת, ובספור כל הגוים וכל המדינות אשר היתה סוחרת עמהם.

והנה איך ימצא המשורר ידיו ורגליו לבאר כל דבר ודבר בכל פרטיו, אם הפרטים ההם נעלמים ממנו? והנך רואה מה רבו הידיעות הצריכות למשורר, למען יוכל להרהיב פה ולהאריך לשון בכל ענין אשר יודמן לפניו.

ולא זו בלבד כי צריך המשורר לדעת ידיעה ברורה ופרטית את הענין אשר ידבר עליו, אבל צריך הוא שידע ויכיר גם כן על בורים דברים אחרים רבים הזורים לענינו, ואשר יוסיפו חוד והדר לשירו בהביאו אותם למשל ודמיון. הלא ידוע כי אין שיר בלא משלים ודמיונים, והנה גם הדברים האלה אשר יבנים המשורר בשיריו דרך משל בלבד, צריך הוא שיכירם בכל פרטיהם ושיבארם בתכלית הדיוק, אם יחפוץ לחזק ההתפעלות בנפשות.

הלא תראה בשירה האלהית, כשנמשלה ההשגחה העליונה אל הנשר, בא פסוק מיוחד לבאר פרטי השגחת הנשר על גזליו:

כנשר יעיר קנו
על גזליו ירחף
יפרוש כנפיו יקחהו
ישארו על אברתו:

ובן דוד, בדברו על הצלחת הצדיק, דמהו אל העץ, ובאר ענין העץ בפרטות:

והיה כעץ שתול על פלגי מים
אשר פרוו יתן בעתו
ועלהו לא יבול
וכל אשר יעשה יצליח:

ובן אסף, בהמשילו כנסת ישראל לגפן, האריך בספור קורות האומה
ברמיון עניני הגפן:

גפן נמצרים תסיע
תגרש גוים ותטעה:
פנית לפניה
ותשרש שרשיה ותמלא ארץ:
כסו הרים צלה
וענפיה ארזו אל:
תשלח כציריה עד ים
ואל נהר יונקותיה:
למה פרצת גדריה
וארוה כל עברי דרך:
יכרסמה חזיר מיער
וזוז שדי ירענה:

ובן ישעיה:

כרם היה לידידי
בקרן בן שמן:
ויעזקהו ויסקלהו
ויטעהו שורק
ויבן מגדל כתובו
וגם יקב חצב בו
ויקו לעשות ענבים
ויעש באשים:

ובן בהמשילו מלך עריץ לאריה צייר לנו האריה בשעה שהוא טורף:

שאנה לו כלביא
ישאג ככפירים וינהום
ויאחז טרף
ויפליט ואין מציל:

וכל ספרי הנביאים מלאים ממשלים כאלה המבוארים בכל פרטיהם
בתכלית הדיוק.

ולא לבד בהאריך המשורר את לשונו בבאור המשל יפרט אותו בצמצום,
כי פעמים רבות גם במלה אחת או שתים יבאר פרטי הענין.

אריה מיער, זאב ערבות, דוב אורב, דוב שכול, פרות הבשן, לבונה

בית האוצר.

משבא תבא, קלו מני ארג, אם התרחצתי במי שלג, כמים עברו תזכור; אלה ואלפים כהנה מליצות קצרות, הכוללות בדברים אחרים באור פרטי המשל. והנה מבואר כי גם המשל ראוי לו שיהיה מבואר בכל פרטיו, והנה אין קץ אל היריעות המצטרבות אל המשורר השלם במלאכתו.

ואם אמת כי לא תשלם מלאכת השיר מבלעדיו שיעור גדול ממה שאני קורא בשם **בְּדָע**, הנה אין ספק כי גם בזולת ה**שִׁשְׁבַל** גדול לא יהיה אדם משורר; וכבר הורנו נעים וזמרות רומי:

Scribendi recte sapere est et principium et fons.

כי הנה ראשונה, מי זה יתברך בלבבו לאמר כי אחרי עוצם הקריאה בספרים יעלה ויגיע בדבר זה לבדו להצליח במלאכת השירים? ואם עם רוב קריאתו ורוחב מדעו יהיה לבו עקר ושכלו בלתי מוליד המצאות חדשות, איך תמצא ידו להיות משורר? והראשון מתנאי המשורר הלא זה הוא שיהיה מחדש מדעתו רעיונות חדשים ובודה מלבו דברים לא שמעה און מעולם; ורק על מנת כן יקראו לו בשם (Poeta) אשר ענינו בלשון יוני עושה וממציא.

כי אמנם זה משפט המשורר המשכיל המבין דבר מתוך דבר, המוליד ומביא מעלה ומוריד את רוח בינתו רצוא ושוב מענין לענין, עד יבהן כהרף עין התיחסות הענינים השונים זה לזה, כל ענין, אפילו קל שבקלים, אשר יושם לפניו לדבר בו, לא יבצר ממנו מהטף עליו דברי חכמה לרוב מאד, אם לעמת כונה מיוחדת אשר לו לפי המקום והזמן, ואם לעמת הכונה הכללית, אשר היא תקון המדות; ונהפוך הוא באיש הסר לב, כי גם בענין יקר ונכבד ימצא עצמו כבר פה וכבר לשון, לא ידע מה ידבר.

וזאת שנית, כי לא לבד יצטרך המשורר להמציא מלבו עשתונות שונות בכל ענין וענין, כי יצטרך גם כן להלביש עשתונותיו בגדי תפארת, עד ישים אותן נושאות הן בעיני כל רואיהן ונרשמות בנפש רושם עמוק, ומניעות אותה אל כל אשר יחפוץ; ומה רב ההשכל המצטרך לדבר כזה!

והשלישית, כי המשורר עומד תמיד במלחמה גדולה עם המשקל הלוהץ אותה, והוא צריך לנצחה, ולבאר מהשבות לבבו באור שלם, כאלו ידיו לא אסורות ורגליו לא לנחשתים הגשו; ולא נגיע אל המעלה הזאת בלתי רוח בינה והשכל לא מעט.

והנה התבארה מעלת מלאכת השיר גם על ההכמות כלנה, בעבור היותה בלתי נשלמת בזולת מדע והשכל כאחת, ולא תצלח באחר מאלה לבדו, כאשר תצלחנה הכמות אחרות.

ומאשר מצאה הן מלאכת השיר בעיני חכמי עם ועם ודור ודור, הנה אין הקך ואין מספר אל המשוררים אשר קמו עד הנה, ואף כי לשיריהם אשר ילדו; ואם לא לרוב המספר ישעה לב משכיל, כי אם ליקרת הדברים ומעלתם, הנה בין המון המשוררים לא מתי מספר המה הנכבדים והיקרים, אשר השיגה ידם לענג נפש הקורא וללמדו בינה ומוסר השכל; ואין זה באמת מן הדברים הצריכים ראיה.

ואם לבני עמנו נשים פנינו, הלא עלתה מלאכת השיר בקרב העם הנבחר אל מעלה לא עלתה אליה בקרב שום אומה ולשון.

הנה גדולי ראשי ישראל, יעקב, דוד, שלמה, חזקיה, היו משוררים נפלאים, אין ערוך אליהם בכל משוררי העמים, בהודאת חכמי העמים עצמם; ומה נאמר על הנביאים שליחי עליון, כמשה, ישעיה, ירמיה, חבקוק, ואחרים? גם אנשים רבים ונכבדים היו בישראל, אשר נתנו נפשם למלאכת הזמרה והיה השיר אומנותם, כאסף, הימן, איתן והבריהם; גם בעיני הנשים מצא השיר הן, והנה לנו הנה ודבורה, משוררות נכבדות מאד.

ואם אמנם לא רבים המה השירים אשר הגיעו עדינו מקדמונינו, כי בחטאינו אברו ממנו, הנה אין ספק כי רבים במספר היו בעמנו בכל דור ודור המשוררים והמשוררות, אחרי ראותנו כתוב בספר דברי הימים: ויאמרו כל השירים והזשורות בקינותיהם על יאשיהו, ולשון ויאמרו בקינותיהם מגיד כי כל האנשים והנשים האלה היו בעלי הקינות ההן, ומלבם הוציאו מלן, לא שהיו מזמרים בהן בלבד.

זאת פרשת גדולת מלאכת השיר העברי כל ימי שבת ישראל על אדמתם איש תחת גפנו ותחת תאנתו; ואולם כי שמן ויבעט ויגל יהודה מעל אדמתה, גלה כבוד מישראל, וביום ההוא נעלה השיר העברי מעל צבאות ה' אשר בארץ, דיעל מעלינו לרום שחקים. לא נשמע שיר ה' על ארמת נבר, ולא מצא לו מנוח כי אם בינות לכרובים וברבותים אלפי שנאן שרפים ואופנים והיות הקדש, הנותנים כבוד לגבוה מעל גבוה, ומקדישים שמו בשיר אלהי.

ואולם לא רגע אחד נעלה מקרבנו השיר, וכמו אחרי בוא השמש יעמוד הנשף, אשר לאט לאט, יחשך ויהי לילה, כן אחר גלות הארץ בתחלת ימי הבית השני, פלטה נשארה למלאכת השיר העברי בקרב איש תבונה, בן סירא שמו; משורר אשר היה לשם ולתהלה בדורות הקדמונים אשר ראו את משליו ככתבים וכלשונם, ואשר גם היום, אחרי אשר הורקו מכלי אל כלי, לא נהרל ממצוא בהם תענוג ותועלת.

הלא זה אחרון משוררי ישראל, אחריו לא קם כמותו, ומן היום ההוא והלאה הלכה הלשון הלוך והשכה, ומלאכת השיר לא תזכר עוד. עתים מעתים שונים הלפו עלינו בבית השני, ימי שלום וימי מלחמה, ימי צרה וימי ישועה, ישירה אחת או קינה אחת לא נכתבה בכל הימים ההם; גם ביום כלה ונחרצה, בהשפך עלינו כוס המת ה', בבוא גוים מקדשו, גם ביום הרג רב, בנפול משמים ארץ בן הכוכב, איש לא נמצא על כל אלה ישא נחי.

אך לזאת לא נהרד חרדה גדולה, מרי העליתנו על לבבנו היות שפת ישראל בימים ההם ארמית, יונית ורומית, או גם כן בלולה משלשתן יחדו, והלשון העברית לא היה לה מקום כי אם בקדש, בלמוד התורה ובתפלה, עד כי אז הוחל לקרוא לה שם לשון הקדש¹, אחרי אשר הדלה מהיות לשון הול

¹ דברים רבים נאמרו על חדות הסם הזה לשון הקדש אשר נקרא ללשונו מצלי הנה על הזמן אשר בו החלם להקרא בשם הזה, כי אמנם בכל ספרי הקדש לא נקראה כי אם

והלשון אשר ידברו בה כל העם את כל הפציהם. ומי זה יתפלא מעתה, אם גם חכמי המשנה והתלמוד, עם רוחב חכמתם, ועם עומק ידיעתם גם בתהלוכות הלשון, לא שמו פניהם למלאכת השיר? כי הלא אם עקר מגמת השיר ללמד דעת את העם ברברים אשר יערבו על חכמ, הטוב כי ידברו באזניהם שיר זמרה בלשון מפוארה, ואזניהם כברו משמוע? כי אמנם לא הרלו החכמים ההמה מהראות לדור אחרון איך גם במלאכת השיר גברה ידם, באמרים שיריים מתי מספר אשר מסרו לנו בתלמוד.

וראשונה בשירי תהלה הלא תראה (עבודה זרה כ"ד): וישנה הפרות בדרך, ומה שירה אמרו? רבי יצחק נפחא אמר:

רני רני השמה

התנופפי ברוב הדרך

המחשקה ברקמי זהב

המהללה בדבור ארמון

המפארה בעדי עדיים:

ובשירי קינה עוד תשוב תראה (מועד קטן כ"ה): פתח עליה יהוא ינוקא:

גוע ישישים עלה מבבל

ועמו ספר מלהמות:

קאת וקפוד הוכפלו

[לראות] בשוד ושובר הבא משנער:

קצף על עולמו (וחמד) (וחמס ממנו) נפשות

ושמח בהן ככלה הדשה:

רוכב ערבות שיש ושמח

בבוא אליו נפש נקי וצדיק:

ועוד שם דברי הספר כאלה. ובשירי ברכה הגה לפנך (ברכות י"ז): כי הו

מפטרי רבנן מבי רבי אמי, ואמרו לה מבי רבי הנינא, אמרי ליה הכי:

עולמך תראה בחיך

ואחריתך לחיי העולם הבא

בשם יהודית, ולא נקראה לשון הקדש רק אחרי אשר חללה מהיות לשון חול, כי נשכחה מפי המון העם, כדרך שגם האומות קולאים Lingue dotte ללשון העברית, היונית והרומית, לא שתייה בלשונות האלה חכמה, רק כי הן הגה לשונות ידועות אל החכמים לבדם. הלא תראה בהגוס ירושלמי (בראשית ל"א מ"ז ומ"ה י"ב) שנקראה לשוננו לישן בית קודשא, לא לישנא קדישא כאשר היה ראוי לקרוא לה לו היתה קדושה בעצמה, חסם קראו לה לישן בית קודשא, כי היא היתה הלשון אשר ידובר בה בכל מקום קדוש, בבית המקדש, בבית הכנסה ובבית המדרש; יחפרו ויבשו המדמים בלבושם לנרש אותה גם מעם, אך בוחן לבנות הוא יבין ושווה וישראל הוא ידע, ולא יקן המשחית לבוא אל בתיים לנגוף.

חקותך לדור דורים:
לבך יהגה תבונה
פיך ידבר חכמות
ולשונך ירחיש רננות:
עפעפיך יישירו נגדך
עיניך יאירו במאור תורה
ופניך יזהירו כזהר הרקיע:
שפתותיך יביעו דעת
וכליותיך תעלונה מישרים
ופעמך ירוצו
לשמוע דברי עתיק יומין:

הלא אלה עדים נאמנים, כי לא קצרה יד רבותינו במלאכת השיר, וכי לא היתה מלאכת השיר נמכזה ונמאסת בעיניהם, רק כי שכחת הלשון מקרב עמם מנעתם מהמין להם שיר וזמרה.

ובשבה מלאכת השיר לא אכחד תחת לשוני כי אם מן הסבה האמורה נסוגו חכמינו אהור מדבר אל העם בצחות הלשון הראויה אל השיר. הנה לא הדלו מדבר אליהם יום ויום בצחות המשל, המליצה והחידה, הידור הענינים, הגזמתם והגשמתם, אשר הם המה הומר השיר באמת. ומה המה רוב דברי ההגדה אשר להם, אשר משכו כס לב בני עמם לדרכי החיים? הלא דברי שיר המה, כאשר כבר הורנו נר ישראל בספר המורה (חלק שלישי פרק מ"ע) ואלה דבריו: "נהלקו בני אדם בררשות לשני חלקים: האחד ירמה שהם ביאור ענין הפסוק, ונלהם ומתנבר לאמת הררשות ולשמרם, ושמשפטם כמשפט הדינים המקובלים; והשני מבזה אותם ויהשבם לשחוק, אחר שהוא מביאר נגלה שאין זה ענין הכתוב. ולא הבינה אחת משתי הכתות שהם על צד מליצת השיר, אשר התפרסם דרכה בזמן ההוא".

אחרון האמוראים בזמן, מר בריה דרבינא, השאיר אחריו ברכה, בתפלת השיריות אשר לו, השגורה בפי כל, יקרה היא מפנינים:

אלהו נצור לשוני מדע
ושפתי מדבר מרמה:
ולמקללי נפשי תדום
ונפשי בעפר לכל תהיה:
פתח לבי בתורתך
(ואחרי) ויב מצותיך תרדוף נפשי
כל החושבים עלי רעה

מהרה הפך עצתם וקלקל מחשבתם:

עדה התחנה הקצרה הזאת על עוצם מעלת נפש בעליה; ותגל מתוך
דבריה לב טהור, נפש קדושה, איש אלהים.

תחלת דבריו פיו יתהנן השלם הזה לאלהיו יצילו מלשון הרע, דבר אשר
עם היותו רע לאחרים בלי שיהיה טוב למי שהוטא בו, והנה ידוע כי אין אדם
אשר לא יחטא בו; והנה ראוי לשפוך שיחה לפני האלהים, ישלח עזרו להמלט
ממנו.

אך לא מזה בלבד יהפוך השלם הנצל, כי גם מדברי מרמה, אשר המה
רע קל מן הראשון, והנטיה אליו חזקה מן הנטיה אל הקודם, להיות התכלית
בו תועלת עצמו, לא להזיק בלבד ועדיין לא ישקוט האיש בשלא יזיק הוא
לרעהו, כי גם ידרוש מאת אלהיו יוסף לו אומץ לשאת מהבריו חמס ועול,
גדופים ונאצות וקללות נמרצות, ולא ותרגו לבבו נגדם, לא להנקם מהם, אף
לא להשיב הורפיו דבר, ואף בלבו לא ישנאם: למקללי נפשי תרום, ידום פי
לא אמר, אלא תרום נפשי, אפילו במחשבה.

וכל זה איננו שוה לאיש השלם, כי עדיין יוכל התרחק ממקלליו לבלתי
שמוע קול לעגם, ואם יתרחק מהם לא יוכל עוד הועיל להם בדבריו הכמה
ומסור ובעצות נכחות למען ייטב להם; הוסיף ואמר: ונפשי כעפר לכל תהיה,
בעפר המזומן לכל, כל מבקשיו ימצאוהו, כל כף רגל תרמסנו. אך מי האיש
יהיה באמת על התכונה הזאת? עם הארץ יענה: רק איש חסר לב, איש
משועמם, אין דעת ואין תבונה בו, הוא יהיה כן.

והאיש השלם, התחשוב כי נכסוף נכסף להיות איש אשר כזה? לא כן;
והנה הוסיף: פתח לבי בתורתך: שים אלהי את לבי פתוח לרוחה להבין אמרי
בינה ולהשכיל באמתך, החכמה והמדע יהיה נתון לי, אדברה בעדותיך פליאות
חכמה, אוציא ממצפוני אמת נסתרת, אעבור בכל מדע את הגבול אשר גבלו
ראשונים; ואף גם זאת אחיה עני ונכה רוח, מן הנעלבים ואינם עולבים, שומעים
חרפתם ואינם משיבים, עונים להם ולא יראו, אונים להם ולא ישמעו כל אשר
איננו נוגע לדברי החכמה והיראה.

איש אשר כזה, יענה עם הארץ, אף אם אחד מני אלף אלפים ימצא,
איש עיוני יהיה, אך לא איש מעשי; יהיה איש נטרד כל שעה במחשבותיו,
וידיו אסורות ורגליו בנחשתים, לא יצלה למלאכה; ומה בצע בכל החכמתו וצדקתו,
והוא איש עבר ובטל מן העולם? ולא המדרש הוא העקר, אלא המעשה.

ישתיק מדון האיש השלם, ויוסף ויאמר: ואהרי מצותיך תרדוף נפשי:
אם שאלתי הפליא חכמה הגדיל תושיה, לא שאלתיה נפרדת מן המעשה, ידוע
ירעתי כי כל התחכמות אשר אין תכליתה ההטבה והבאת התועלת אל
הזולת, נאוה שמה ולא חכמה; אך זאת שאלתי, נפש משכלת, הרורשת
חכמה לא לעצמה, כי אם לעשותה כלי הפיץ, ישלם בה מעשה הצדקה והחסד.

ואותך השלכת אחרי גוך? יענה האיש ההמוני: ראה דברך טובים ונכחים וכונתך רצויה באמת, כי לא תחפוץ הרע לאדם, גם לא לשונאיך, וכי רק היעיל מגמתך בעיוני ובמעשי, בחכמה, בתבונה וברעות, ובכל מלאכה; אכן יראה כי נעלם ממך כי משלמי רעה תחת טובה רבו מאד על פני הארץ, ואולי מאומה לא תשא בעמלך אשר אתה עמל לטובת האדם, ולא זו בלבד, כי גם אולי שועלים קמנים כראותם רום מעלתך, אש הקנאה תבער בקרבם, וכראותם כי אין רע יורד ממעלתך כי גם שונאיך ומבקשי רעתך טובתם תדרוש רעתם לא תדרוש, יתנכלו לך גם ויכלו לך, ונמצאת חסיד שומה.

וגם לזאת ישיב אמרו איש האלהים, וכה יאמר: וכל החושבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבתם: הלילה לי מחטוא בנפשי, כי כל אדם חייב בשמירת עצמו, ואף כי איש כמוני, הטוב ומיטיב לכל, לא לנפשו לבדה יחטא אם לא ישמרנה, כי גם למין האדם כלו. אך מי יאמר כי השלכתי נפשי אחרי גוי, אם על ה' אשליך יחי, ואזיו אתחנן, ובו אבטח, יסכל עצת שונאי ויבלע נכליחם, לא ירע אליהם, רק יציל את עבדו מידם; ולא לבד יעשה זאת, כי גם יעשה אותה מהרה; לא יתנם לעמוד עלי ובפתע ישברו אך עוד העצה בלבם יפר עצתם, וזה למען לא ישאו על ידי עון אשמה; ואם כבר חשבו עלי מחשבות לא לכד יעצו העצה, אבל כבר המציאו אופני הוצאתה לפעל (כי כן ענין מחשבות המצאת האמצעיים להגיע אל התכלית, כמו ולחשוב מחשבות, וזה מאוחר אצל העצה, אשר ענינה ההסכמה הראשונה על סוף המעשה, לא על אופני עשותו), הנה אז זאת שאלתי וזאת תקותי, יקלקל אלהי מחשבתם, יהפוך את הקללה לברכה, ויהיה מה שחשבוהו אמצעי לרעתי אמצעי לטובתי (ואיה קלקול גדול מזה?), ובכן גם אם פעלו עולה אולי לא יהיה עונם גדול מנשוא, אחרי אשר לא עשו לי רק טוב.

המאמר הזה, אשר יקר תפארת גדולתו העיר את רוחי להאריך בכאורו, אם לתת כבוד לבעליו בפרט ולחכמי התלמוד בכלל, ואם למען דעת בני עמי מרה הדברים אשר הם מבקשים מאת האלהים שלש פעמים ביום; הנה הוא אחרון מן המאמרים הנאמרים על דרך השיר העברי, אשר ישודרו ברחב הענינים וקוצר הלשון, ובנתוח הדבור לזלזול קצרות, העשויות לא לתענוג האזן, כי לא שוות תהיין במדתן, רק לחזק ההתפעלות בנפשו על ידי ברקים נוצצים, אך פתאומיים ורחוקים זה מזה, אשר יעשו רושם באישון בת עין חרבה יותר מלהברה גדולה ונמשכת.

וימת השיר העברי וימרוך תחתיו השיר הערבי, והיה זה חמש מאות שנה אחרי חתימת התלמוד, זה כששנה מאות שנה, בימים אשר חשך כסה ארץ וערפל לאומים, ולישמעאלים לכדם תחת קליפיהם היה אור במושבותם, ויעלו מעלה מעלה הן בממשלה הן בחכמה.

והנה ידוע כי הנוצרים כלם למדו כל החכמות מן הערביים, וביום קנותם מהם את החכמות גם מלאכת השיר קנו מהם, ויעזבו כלם את דרכי השיר היוני והרומי אשר היו בלא חרוז ובלא מספר הברות, כי אם במספר מדות או רגלים,

ויקחו להם איש ללשונו את השיר הערבי המיוסד על החרוז ועל חשבון החכרות בלבד, באין חלוק בין תנועה ארוכה לקצרה כדרך קדמוניהם.

ויהי כמעשה כל העמים גם מעשה בני ישראל, גם המה נמשו דרכי השיר העברי, ויבנו שיריהם כמשפטי השיר הערבי, בהרוז ובמשקל.

החרוז הוא בלא ספק דבר אשר ינעם לאוזן שמעת, ולו גם כן כח עצום להקל העבודה על הזכרון; וגם בעיני הנביאים עצמם לא היה נמבזה ונטאס, וכבר מצאנוהו בספרי הקדש כמעט בחמש מאות מקומות.

אך רבים ילנו על ההמצאה הזאת לאמר: כי פעמים רבות תשים בסד רגלי החרוז, ותמנעהו מכאר עשתנותיו כחפצו, גם תביאהו לפעמים לדבר דבר שלא מדעתו, כאשר הודה פעם אחת המשורר המפורסם בין האחרונים בבני הנעורים אשר לו וכה אמר: רוח החרוז הציקתני וערום כסיתי בגד.

ולואת אשיב ולא אירא, כי על החרונים תלונותינו, לא על החרוז, כי אמנם רבים המה החרוזים, ואם בחרו אשר עלה על לב החרוז ראשונה אין די באר מחשבתו, יפנה על ימין או על שמאל אצל חרוזים אחרים עד אשר ימצא מבוקשו ומובטח הוא שאם לא ישוב אחר לא ישוב ריקם; אך מה פשע ומה המאת החרוז אם החרוז עצל הוא ומתרפה במלאכתו, ועל כל פנים יחפוץ להשתמש בחרוז אשר יעלה על לבו בתחלה, ולא ימלאהו לבו למחות מכתבו פעם אחר פעם ולהחליף את מחברתו עשרת מונים, עד יצא כנגה חרוזו, ולא ישה און לאזהרת נעים ומירות הרומיים:

Carmen reprehendite, quod non

Multa dies et multa litura coëreuit, atque

Praesectum decies non castigavit ad unguem.

ולא סוף דבר כי אין החרוז המצאה מזוקת, כי גם, בעדות נעים ומירות איטליה אחרי נסיון של חמשים שנה, החרוז מועיל מאד למשורר המשיכיל, בהולירו בלבו מחשבות חדשות, ובשומו בפיו מליצית יקרות, לא עלו על דעתו לולא דוחק החרוז, וזה לשונו בקצורו לספר השיר להפילוסוף, פרק ארבעה ועשרים: „ברור הדבר, אין ספק בו, כי השכל העומד במצור ובמצוק החרוז, פעמים רבות כידודי אש יתמלטו ממנו, כאשר יקרה אל האבן בעת יכו אותה, ויוציא זיקות אש הזמרה, אשר אולי לא היה מוציא בהיותו בשלום ברשות עצמו, וכמו כן ברור הדבר, כי יתחלף אומץ מחשבה אחת עצמה ותקפה ועוזה, בהיותה נאמרת בלי חרוז, מאשר בהאמרה בשיר חרוז, כהתחלף חווק השלכת האבן כאשר ישליכה אדם בידו לברד, מחווק קליעתה בתוך כף הקלע, אפס כי יהיה הקולע אומץ במלאכתו.“ אלה דבריו. והנה עקר המבוקש היות הקולע בקי באומנותו; כי אמנם כשם שהקולע הבקי הוא מושל על קלעו לקלע אל השערה ולא יחטא, והקולע אשר איננו אומן קלעו מושל עליו לשלח האבן החוצה מן המטרה; ככה החרוז השלם במלאכתו הוא ימשול בחרוז את כל אשר יחפוץ ימנו, גם הוא לו לישועה להוסיף אומץ למאמרו וכבוד והדר יעטרהו, וינחפך הוא בחרון אין בדבריו ולא מהיר במלאכתו, ימנו החרוז אל כל אשר יחפוץ, ישחית כל אמריו, באר כונתו לא יתנו.

המשקל גם הוא גלוי וידוע מה טובו ומה יפיו לתענוג האזנים; אך הרבה יותר מעל החרוז ישאו קולם המלינים עליו, לאמר עלובה עסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה, אחרי כי רבי יהודה הלוי עצמו, אשר היתה המשרה על שכמו על כל משוררי בני עמו, הודה ולא בוש בספרו המפואר, מאמר שני מסימן שנים ושבעים עד סימן שבעים ותשעה, כי שתים רעות יעשה: יקלקל הלשון ויפסיד הכונה; ומי יאמר לאיש אשר כזה: שקר ענית?

אמנם כי להוציא הדין הזה לאורה מבלי נטות ימין ושמאל מקו האמת, ראו לברר וללבן מה הכונה במלת משקל.

ועתה אם יהיה המכוון אצלנו במלה הזאת חשבון ההברות בלבד, כלומר שתשתיינה דלתות השיר זו לזו במספר הקולות אשר יבטא האדם בהנה, מי יאמר היות זה דבר יציק וידחוק את המשורר עד יוציאהו מדעתו? אחרי ראותנו העמים כלם איש ללשונו ישמרו בכל שיריהם את החק הזה, אין נקי ואף גם זאת לא יבצר מהם כל אשר יזמו לדבר עליו מכל הדברים אשר יוכל איש לדבר. הקדמונים אשר היו מונים לא את ההברות כי אם המדות או הרגלים, היה רכס דרך צר הרבה יותר מדרכנו; ועם כל זה כמה שירים יקרים הניחו לנו בכל ענין וענין! גם שירי הקדש, אם נסמך על דברי יוסף בן גריון ויירונימוס, גם הם בעלי מדות. אף אני בימי ילדותי כמה יגיעות יגעתי למצוא משפטי מדתם, ואם עד הגה לא נחה שקטת רוחי במה שמצאתי, הנה לא מצאתי עדיין מה שירה הוראה נמורה על העדר המבוקש; וכל עת אשר אני רואה רוב השמות המתחלפים אשר לשירי ספר תהלות, מבלי שיהיו כלם מורים לא על תכונת ענין השירה, ולא על הכלי אשר ילוה אליו, וכל עת אשר אני רואה את האמור בשלמה; והיו שירו חמשה ואלף, והיו שירו, לא יהי שיריו, הספקוק חוזר ונעור בלבי לאמר: אך אין זאת כי אם שהיו שירי אבותינו בעלי מדת, ומזה נמשך היות להם שמות משמות שונים כפי השתנות מספר המדות אשר בדלת דלת מדלתותיהם, ועל פי זה יתבאר גם כן והיו שירו חמשה ואלף, כי יספר בכלל שבחיו שעשה שיר גדול מכל השירים אשר נעשו לפניו (אשר על כן נקרא בשם שיר השירים) בעל חמשה ואלף מדות. וכבר היתה לי שמה, על פיה הצבתי דלתות שיר השירים; עד היות בו המספר הזה מן המדות אשר דמיתי בלבבי, לא פחות ולא יותר מאלף וחמש מדות; אפס כי עוד שנית אשוב ואומר: לא נחה שקטת רוחי במה שמצאתי, כי את האמת אהבתי; וימים ידברו.

ובשובנו אל אשר נסענו משם, והנה אמור יאמרו המלינים: לא על חשבון ההברות בשירים תלונותינו, כי אם על המשקל אשר יסודתו על כוון מספר המלכים והעבדים, התנועות והיתדות, ועל כוון מקומותם למושבותם; כי זה הדבר אשר איננו לשום אומה ולשון, ואין כמוה לרוע, החוסס פי המשורר לבלתי יבטא מלות ידועות, או יען בא בהן חסף, או בעבור כי אין בהן חסף; עד יהיה החכם המשורר כאיש ערל שפתים, יבטא בשפתיו מלות ידועות, ומלות אחרות לא יוכל; מלבד כי מה לנו ולצרה זאת? ומי הכניסנו בתגר זה? ומה טעם לכל הלחץ הזה? הלא גם תענוג גם תועלת אין בו. ולזאת אשיבו:

כי בראיות נמורות הדבר ברור, כי אין השוא תניעה כלל, ושאיין לו בטבעו

קול הכרה כל עקר, לא כשהוא נח ולא כשהוא נע, ושאיננו מורה כי אם על העדר תנועה, והוא כשמו שוא והכל; והעדים המעידים על הדבר הזה רבים המה מהביאם במקום הזה, וכבר הם גלויים וידועים לפניך ידירי הרבה יותר מאשר המה גלויים לאיש כמוני.

ראשונה, אם יש שוא שהוא נע, מה טעם לא יעמוד לבדו בתבה, כדרך כל שאר התנועות, אשר תתהוו מכל אחת מהן תבה שלמה, כמו: כי גם זה לך בן? ולמה לא נוכל לכתוב כמו בן שָׁב רָד רָשׁ זָר בשוא לבדו? האם אין זאת כי אין לשוא קול הכרה כלל, ואי אפשר לאדם לבטא בשפתיו תבה בלא תנועה?

שניה, אם השוא מתנועה, למה זה לא יפול הטעם עליו? התנועות כלן מקבלות הטעם, ומדוע לא יפול מעולם שום טעם על השוא?

שלישית, מה זה כי לא יבאו שני שואים בראש תבה? וכאשר נוכל לומר הדעת לרשע הרב הציץ וקשת, מה לא נאמר נטעו בלבב ילדיכם ללמוד לשמור ולעשות? האין זאת יען כי מאד תכבד הוצאת שלש אותיות בראש תבה, ורוח לא יבא ביניהן?

רביעית, למה אחר כל תנועה תבא לפעמים אות נחה, ואחר שוא לא תבא מעולם; ומה נשתנה השוא, אם גם הוא יורגש כמבטא?

חמישית, מפני מה השוא נבלע באותיות כל"ב שלפני ה"א הידיעה, ולמה לא יקרה כזאת ליתר התנועות? למה לא יבלע הציורי אשר במ"ם משמשת, והסגול אשר בש"י? למה זה לא נוכל לומר שיוצא מִבְּטָן תחת שהיוצא מהבטן, כדרך שנאמר בַּדְּוָרָה לַיְתִים בְּבָר במקום כהדורך להותים בהכר? מה הפרש בין זה לזה, אם יש שם שוא שהוא נע?

ששית, הנה ידוע כי בבוא וי"ו החבור בתבה שתחלתה אחת מאותיות בומ"ף ישתנה השוא הראוי לבא בו"ו החבור לשורק, כמו ובא, ופרעה, ומצרים; וכל כך למה? אם שוא שכראש תבה נע, למה לא נאמר וְבָא, וְפָרְעָה, וְמִצְרַיִם? אמנם לפי קריאת בני אשכנז הנה הדבר על מכונו, כי אם היו הווי"ם האלה כשוא, כלומר בלא תנועה, תכבד הקריאה על האנשים מאד מאד.

שביעית, ידוע בדיני בג"ד כפ"ת, כי תבה אשר בראשה שתי אותיות דומות, או שהאות הראשונה ב"ת והשניה פ"א, או הראשונה כ"ף והשניה ח"ת, אם הראשונה בשוא תדגש כמו נִשְׁבַּח בִּבְשִׁתְנוּ, הלא בְּכַרְפְּמוֹשׁ, כהכבדי בְּפָרְעָה, וחכמה בכחמת; מעתה לפי קריאת בני אשכנז יהיה החק הזה דבר נאה ומתקבל, כי קריאת שתי אותיות שוות או דומות כמבטא בתחלת תבה ובלא רוח ביניהן הוא דבר כבד עד מאד, ולפיכך הדגישו האות הראשונה, למען הבדילה כמבטא מן האות שאחריה אשר היא רפה; אפס אם כבר יש בין שתי האותיות רוח, כהיות השוא מתנועה, מה טעם לחק זה?

שמינית, ידוע בדיני בג"ד כפ"ת, כי תבה שטעמה למעלה ואין בסופה אל"ף ותנועתה האחרונה קמץ או סגול, ואחריה תבה שטעמה בתנועה הראשונה, תהיה אות בג"ד כפ"ת אשר בראש התבה השניה דגושה, כמו אֶרְצָה גֶשֶׁן, יַעֲשֶׂה לָרֹ; לא כן אם יהיה טעם התבה השניה בתנועתה השניה, כמו מברכך בְּרוּךְ; אבל

מצאנו ארצה פָּנֵעַן, עשה פְּרִי בדגש, אם כן על כרחנו יש לנו לומר שאין השוא נחשב לתנועה אפילו בראש תבה, כי הנה אם יהיה השוא נע יהיה המעם בתנועה השנייה מן התבה, לא בראשה, ומה מקום כדגש?

תשיעית, ידוע כי שני מעמים רצופים יהיה הראשון נסוג אחרו, כמו קָרָא לילה תחת קָרָא לילה; והנה מצאנו עֲשֵׂה פְרִי, קָרָא שִׁבּוֹ גלעד, עָמַד וְבִלְוָה, יָגַל מָאֵד, ובכל אלה למה זה יסוג המעם אחרו? והלא יש בין מעם למעם שתי תנועות, אם שוא שבראש תבה נע.

עשירית, ידוע כי בתבה הסמוכה לחברתה תשתנה על הרוב אחת מן התנועות לשוא, כמו נְדִיב נְדִיב לֵב, מִשְׁפָּנוֹת, מִשְׁפָּנוֹת מִבְּטָחוֹס; ואם השוא לעולם נח נכון הדבר, כי תבה סמוכה ראוי לקרוא אותה בחפזו, ועל כן אחת מתנועותיה עוברת מן העולם; אבל אם גם השוא יתנועע, מה ראית להמיר תנועה בתנועה? ולמה בשוא ולא בתנועה אחרת?

והעד האחר עשר, כי ידוע שכל תבה שיתוסף עליה תנועה, ובעבורה ירד המעם ממקומו לתנועה אחרת למטה ממנו, תשתנה בו אחת מן התנועות לשוא; כמו פָּקַד פָּקַדְתָּם לא פָּקַדְתָּם; והנה אם אין השוא תנועה יהיה הדבר נכון, כי העברי אשר כה משבטו לבקש בדבריו הקצור, כאשר תתרבה המלה בתנועות ימיר אחת מהן בשוא, כלומר יבעינה מן העולם; אך אם גם השוא תנועה, מה הועיל בהמירו תנועה בתנועה?

והראיה השתים עשרה, היא האחרונה, תלקח ממלת שְׁתִּים, אשר יפלא עליה המדקקים כלם, על בוא כה דגש אחרי שוא שבראש תבה, והיא כאמרת זרות אשר אין כמוה; אמנם לקריאת בני אשכנז מעם גדול יש לדב, כי אמנם התיי הרפה קריאתה קרובה לקריאת השייך (והעד משתכר, מסתולל, ורעיהם, הנאים תחת משתכר, מסתולל, להקל על הלשוני, והנה אם תהיה תייו של שתיים רפה תעמודנה בראש תבה שתי אותיות דומות ואין רוח ביניהן, והיה הדבר קשה מאד, על כן נדגשה התיי, להבדיל קריאתה מקריאת השייך.

ועתה אמנם ראוי והגון לכל איש משכיל מן המחזיקים בקריאה הספרדית להשיבני דבר לאמר: ישמעו אזניך מה שפך מרבר; אמרת כי השוא מעולם לא יתנועע, כי נח הוא תמיד ושוא והבל כשמו, ואיך אם כן תבקש מעם לדגשות תייו של שתיים? והלא לדברך אין לפני התיי הוא שוא נע כי אם נח, ועל נכון יבא הדגש אחרי שוא נח. ועוד הנה כדברך תשובה גדולה הזכרתי, ההורסת בניך עד היסוד. איך תאמר כי כל שוא נח? ואיך לא תראה, אם מדקדק אתה, כי חלוק שוא נח ושוא נע נטוע הוא על כללי הדקדוק עצמם; וכמה מכוונות רבות ועצומות תולדנה אם נכחיש מציאות שני מיני שוא! אחר שוא נח ימצא תמיד דגש קל, ואחר שוא נע לא יראה ולא ימצא; האם היה זה במקרה כי אחרי שואים ידועים יבא דגש ואחר אחרים לא יבא? אבל המקרה לא ישמור חק ומשפט, ודבר זה שומר באמונה חקים ומשפטים רבים; ומי אם כן מאנשי לב יחתה במחתה אחת השואים כלם, ולא יחלקם לשתי מחלקות?

זאת התשובה, והנה זאת תשובת התשובה.

ידוע יהיה לך המדקדק הספרדי או האיטלקי, כי מדקדקי אשכנז גם המר, כמוהם כמוך יבדילו בין שוא נע לשוא נח, וגם הם שונים לתלמידיהם את כל הכללים אשר אתה שונה בענין נוח השוא ונועו, ואף גם זאת לא יגיעו שום שוא אפס ההפרש בין שני השואים על הדרך הזה יפרשוהו.

אות שואית, כלומר אות בלא תנועה, לא תוכל לעמוד לבדה, כי לא יוכל אדם לבטא אותה בשפתיו, והנה צריכה היא להשען על אות אחרת העומדת אצלה והיא אות נעה: מעתה, יש שתהיה האות השואית נשענת על האות שלפניה, כמו אֶפֶקֶד, והשוא הוא יקרא נח, והוא מענין מנוחה והפסק, כי קריאתו בהפסקה וכאלו תהיה המלה נחלקת לשתיים (לשון בעל המסלול); ויש שיהיה השוא נשען על האות שלאחריו, כמו פֶקֶד, פֶקֶדים וזה יקרא נע, כאלו הוא מתנועע ורחוט להתדבק באות שאחריו, זה ענין שני השואים, וסרו התלונות.

ועדיין יוכל בעל הדין למעון ולומר: מי יאמר כי אין לשוא קול כלל? אולי קריאתו במהירות רבה, ותהיה תנועתו קטנה, ומכל מקום יהיה נרגש במבטא, ולא בקריאת בני אשכנז ולא בקריאת בני ספרד, כי אם בדרך ממוצעת בין אלה ואלה.

אמנם אין זאת, כי אם ככה תאמר לא הנחת חלוק בין שוא לחמף סגול; אך האמת כי השוא נח לעולם, והחמפים המרכבים קצת תנועה יש להם ולא תנועה שלמה, כי קריאתם בחפזון וחטיפה, כאשר יורה עליהם שמם, ועד התנועות לא באו, אבל נרגשים קצת במבטא, מה שאין כן השוא.

ואחרי הדברים והאמת האלה, כננה יצא משפט המשקל אשר יסודתו על בוזן מספר התנועות והיתדות. כי אמנם אם בנאנו לתקן שירוב שקולים בחשבון ההברות נביא גם השוא, כשהוא נע, במספר, כמעשה קצת האחרונים, הנה לפי האמת לא תהינה דלתות שירינו מכוונות, והקורא האשכנזי ירגיש מיד בקריאתו כי זו ארוכה מחברתה. צא וחשוב בארבע הדלתות האלה:

יְחִשְׁבִי שְׁמוֹ
יְכַל כְּנִי עִמּוֹ
יְגִילוּ בְקוֹמוֹ
עַל עוֹלָמוֹ לַמְּלֹךְ:

הנה בדלת הראשונה שלש תנועות, בשניה ארבע, בשלישית חמש וכרביעית שש, ואיזה הכוון? וגם אני ידעתי כי כן גם הצרפתים כלשונם כי יפגעו באות (e) אשר לא יהיה עליה מעם ולא תורגש במבטא, לא יגרעו ממספר ההברות; אכן גם ידעתי, ומי לא ידע, כי בגלל הדבר הזה אך מעט יערבו שיריהם לשמע און, ואם אמרנו: אם כן לא נחשוב בשירינו רק את התנועות, והחמפים לא יבאו במספר; הנה לא יעלו שירינו לרצון לפני בעלי הקריאה הספרדית, כי לא ירגישו באזניהם שווי הדלתות.

הנה המקרא הזה:

בהנחל עליון גויים
בהפרידו בני אדם
יצב גבלות עמים
למספר בני ישראל:

הוא בעל ארבע דלתות שוות על הרך האמת, אך אזנינו אנחנו בעלי הקריאה הספרדית רחוקות מהרגיש זה.

את כל זה ראו מיסדי המשקל, ויתחכמו כמזב מעם ודעת לשים לו חק ומשפט, על פיו יצאו דלתות השירים שוות זו לזו במספר הברותיהן גם לקריאת הספרדים גם לקריאת האשכנזים; וזה יהיה בעשותנו הדלתות מכוונות גם במספר התנועות אשר בהן גם במספר החטפים, כי אז, תבטא בשפתך את השוא או תכלעהו, תשוה תמיד כל דלת לחברתה, אין פחות ואין יתר.

אדון עולם אשר מלך
בטרם כל יציר נברא.

הנה אלה שתי דלתות, בנות שמנה הברות לספרדים, ובנות שש לאשכנזים, אך טודים אלה ואלה היות מרה אחת להן, וכן עד סוף השיר.

והנה התבאר כי לא ללא דבר המו שכמם אבות החרונים לסכול המשקל הכבד הזה אשר חרשו מלבם.

ועדיין תלונות רבי יהודה הלוי לא סרו מכל וכל; כי אמנם, ראשונה בדין היה צועק על המשקלים הנהוגים בימיו, כי באמת רובם קשים עד מאד, עד היות הדבר קרוב לנטנע שלא יפסידו הכונה; והיה זה משני פנים: האחד רוב סמיכות היתדות, כי היו סומכים אותם זה לזה יותר מדו, כמו בציונים:

ינעם לנפשי הלוך. ערום ויהף עלי.

חרבות שַממה אשר. היה דבירך:

מאין רוח בין יתר ליתר רק תנועה אחת ברוב המקומות, ושני תנועות במיעוטם. וכן המשקל אשר שמשו בו יותר, הלא הוא:

שָמַע כּוּלֵי אֲשֶׁר יִשְׁמַע בְּקוֹלוֹת.

אשר כאו בו שלש יתדות באחת עשרה נקודות. וכן האחר הנהוג אצלם:

היו זְמִירֶךְ. הַקּוֹקִים עַל פְּנֵי

תַּבַּל בְּעַט בְּרוּז לְגַם עוֹפֶרֶת.

כחמש יתדות בתוך שלש ועשרים נקודות, ועוד כי באה בו יתר כסף הדלת

«וכן גם בציונים פעמים שלש בכל בית); והדבר בדוק ומנוסה כי כרוב היתדות
בדלתות כן ירבה כובד המלאכה, ואין משקל קל כמשפט הפשוט, ועוד כי בוא
יתד בהפסק מאמר דבר רחוק הוא כדשוננו, והוא אשר הביא אותם להפסיק
פעמים רבות את דלתות שיריהם באמצע מאמר וגם באמצע תבה, כמו:

לראות בְּטוֹבַת בְּחַיִּי רִיךְ וְלַעֲלוֹז בְּשֵׁמֶךְ
הַתֵּךְ בְּשׁוֹבֶךְ אֵלַי. קִרְמַת נְעוּרֶיךָ.

וכאלה לאלפים בציונים, אשר הם קוץ מכאיב וסלון ממאיר לכל קוראיהם
הצריכים בעל כרחם להשחית בקריאתם נועם המשקל, או להפסיד הענין מכל וכל.
והשנית, כי נוהגים היו בימים ההם לעשות על רוב השיר כלו מראשו לסופו
בשמירת חרוז אחד, כמו האזהרות אשר בסוף כל בתיהן רים, וכן תראה בציונים
חרוז אחד מתחלה ועד סוף, וכן רוב מחברות הקדמונים.

שלישית, בענין החרוז היו מחמירים גם כן יותר מדי, כי כאשר תראה
בציונים, לא היו חרוזים ידיך עם רגליך, אבל עם כנדיך, כי מבקשים היו בשיריהם
לא תענוג האזן לבדו, כי גם הגוי למראה עין; וזה דבר אין בו צורך כלל, וכבר
פרקו האחרונים את העול הזה מעל צוארם.

והרביעית, כי סוף סוף אם בעבור הסבה האמורה למעלה נצטרך להשוות
מספר השואים בדלת אחת למספרם בדלת אחרת, הנה מי הכריחנו להשוות גם
כן מקומות מושבותם? וראוי היה לנו באמת שנסתפק בעשותנו הדלתות שוות זו
לזו במספר התנועות והיתדות, ושלא נחוש אם בדלת זו היתד בראש, ובשלאחריה
באמצע, ובשלישית בסוף.

הנה אלה לבדם מקומות התלונה על המשקל, ומי אפוא יעצרנו מהסיר גם
אותם?

ראשונה, למה נבחר במשקלים רבי היתדות, ולא בהפך במשקלים הפשוטים
או מעטי היתדות? וכבר פשט המנהג בין המשוררים האיטלקים לעשות שיריהם
אם פשוטים, ואם על משקל

כל תופשי כנור עגב ונבל,

ביתד אחת בלבד, או על משקל

עת שערי רצון להפתח.

בשני יתדות בתוך אחת עשרה נקדות, ושלשתם אין בהם מן הקושי כשיעור
להלאות בעל הלשון מהגיד רעיוניו בשלמות. והקשה בכל המשקלים הנהוגים אצלנו
היום, בבחינת קרבת היתדות, הוא משקל אדון עולם; וראוי באמת לכל איש אשר
איננו איש מחיר במלאכתו שימשוך ידיו ממנו.

שניה, מי יכריחנו לשמור בשירינו חרוז אחד מראש ועד קף רגל? וגם המנהג
הזה כבר נתבטל.

שלישית, למה נבקש בענין החרוז, אשר בעבור האזנים נוסה, הגוי גם כן

למראה עין? וגם בזה כבר פשט המנהג להחרוץ ידך עם רגליך, ואין מערער בדבר. אמנם בחרוזים שמעמם למטה עדיין מחמירים אנהנו יותר מעמים אחרים, כי לא נחרוז בשור ובחמור יחדיו, גם כי באמת השווי החרוזי אין ראוי לו שיתחיל רק אחר טעם התבה, וכשם שתוכל לחרוז יקשורו עם ישמורו כן הדעת נותנת שתחרוז התבות האלה יחדו גם כהיותן בלעדי וישו: יקשור, ישמור, וכן יעשו האיטלקים בלשונם, והם חרוזים גם כן ידו עם רגלו, ויסתפקו בשווי התנועה לבד, כי לא יתחיל החרוז רק אחר הטעם. אמנם בני צרפת שומרים כמונו חלוקי החרוז המשובח והראוי והעובר, ולא ייטב בעיניהם לחרוז בשור ובחמור, בידו וברגלו, כי אם לעתות בצרה. ואשר ראיתי אני טוב בזה ללכת בדרך הבינונית, ולעשות גם בחרוזים מלרע השווי החרוזי לא לבד בתנועה, כי גם באות אחת אשר לא מן האותיות הנחות היא, אמנם באות אחת ולא יותר; והנה תחרוז בשור ובחמור, כי מלבד שווי החולם יש פה גם כן שווי הרי"ש, אך לא תחרוז ידו עם רגלו, כי לא יהיה בזה עוד שווי באות בלתי נחה.

ואתה אל תחשוב היות הדרך הזה אשר אנכי ניתן לפניך היום דרך לא סלולה, לא דרכו בה עדיין חשובי המשוררים; כי אמנם הנה לפניך אחד מראשוני החרוזנים ומן החשובים שבהם, הלא הוא הגאון רבינו יצחק בן גיאת, אשר בשירתו הנעימה אשר שר בלשון ארמית ליום הפורים בדרך הזאת הלך, לא סר ממנה; וכי הנה החרוז דגן עם למאן ועם זבן ועם עלן ועם תשבחן, וכן יקר עם קדר ועם חמר, וי"אן עם רבובן, ועוד יקר עם דר ועם בשר, וכן בשאר חרוזי השירה ההיא ישמר תמיד שווי אות אחת לבד, מלבד חרוז כון שהחרוז לכון עם מנכון ועם מפלכון, בשווי שתי אותיות, לרוב המצא החרוז הזה בארמית.

והרביעית, כי למה לא נסתפק בשווי מספר היתדות בכל הדלתות, ונבקש גם כן שווי מקומות מושבותם? הן אמת כי לא עלתה כזאת על לב אחד מן המשוררים, לשמור מספר היתדות, בלי שישמור מקום מושבם; אך אם מוכרח בכל ענין הדרך האמצעית, הנה בין שומרי מספר החמפים ומקומותם, ובין אחרים אשר לא יחישו להם כלל, האיש אשר ישמור מספרם ולא מצבם, הוא יקרא דולף בתוך.

ואולם אם גם אחד מן המשוררים, לא מן הראשונים ולא מן האחרונים, התעורר עדיין ללכת בדרך הבינונית הזאת, הנה כבר היתה לגדולי הראשונים דרך אחת להרחיב להם ממזר המשקל, והיא לבלתי הביא כלל במספר את החמפים והיו כלא היו, ואתה אולי תאמר: האנשים העושים כזאת לא היו בלא ספק רק מבני אישכנו: אכן (ואל ירע בעיניך) האנשים האלה גדולי משוררי ספרד היו.

האזהרות אשר תחלתן שמור לבי מענה ידוע ומפורסם היותן מלאכת עבודת המשורר הגדול הספרדי רבי שלמה בן יהודה גבירול, ואלה לפי הנראה מתחלתן, מיוסדות על משקל יתר ושתי תנועות; אך כי תבקש המשקל הזה כיתר דברי השירה מראשה ועד רגלה תחלתך נכונה, כי כרנע יבאו כשנים בעיניך דלתות. תבקש להולמן ולא תוכל.

ואזכיר מצות עשה
בדת מעוז ומחסה
ועל פשעי יכסה
מגלה נסתרים:

ואיה המשקל? וכבר ראה את הדברים האלה רבי משה בן חביב, ובספרו דרבי
נעם חשב לתפוס בזה על המישור הנפלא ההוא, כאלו רצה לבלוע חטפים אשר
לא כדת. ומה יאמר כי יראה במשך האזהרות ההנה:

עד אשר לרעד
נתנם נחקריכי,

וכן

ופגול כי יבאש
ישרף באש,

וכן

וקוץ כף מחזקת
במבושי גברים.

וכן

וטבול יולדה
מדמי המקורים;

וכן במצות לא תעשה:

אנכי יי

קראתיך בסיני

וכן

ועל פה לא תזכיר
שם אלהים אחרים.

ורבות כהנה וכהנה דלתות אשר אין כראשן יתד כלל? כי אמנם לו חשב
רבי שלמה לעשות שירתו במשקל, אפילו תעלה על דעתך שבלע חטפים הרבה,
דבר אשר היו הקדמונים מתירים לעצמם פעמים רבות, הנה לא יאומן בשום פנים
שישימט מדלתות שירתו היתד אשר קבע עליו לחק, כי כזאת לא התיר לעצמו
שום מישור מעולם.

אך האמת כי לא שם לבו רבי שלמה באזהרותיו כי אם למספר התנועות
ונתן תמיד בכל דלת ודלת חמש תנועות, והחטפים לא חש להם כלל לא עד
מספרם ולא על מקום מושבם. כחן דברי ותמצא האזהרות כלן מראש ועד סוף
שומרות הדרך הזה באמונה, ואין בהם נפתל ועקש כלל כאשר חשב הרב בן
חביב.

ולא את האזהרות לבדן תקן רבי שלמה גבירול על המשפט הזה, כי גם בקשות ותחנות ושירות ותשכחות רבות; גם לא הוא לבדו הלך בדרך הזה, כי גם רוב חשובי משוררי ספרד הלכו בעקבותיו.

כא וראה ראשונה לרבי שלמה גבירול בסליחות לשבעה עשר בתמוז:

שעה נאסר. אשר נמסר. ביד בכל וגם שעיר.
לך יהמה. זה כמה. ויתחנן כבן צעיר.
יום גבר. האויב. ותבקע העיר:

ובן בכל שאר הדלתות שתיים עשרה תנועות נחלקות לשתי מערכות, שש המערכת, בלי שיחוש המשורר כלל על החטפים, לא על מספרם ולא על מקומם, רק כאפס ותהו נחשבו לו.

ועוד לו בסליחות לשחרית יום הנפרים:

שופט כל הארץ. ואותה במשפט יעמיד.
נא חיים וחסד. על עם עני תצמיד.
ואת תפלת השחר. במקום עולה תעמיד.
עולת הבקר אשר לעולת התמיד:

גם זו במשקל הקודמת, רק נשתנתה ממנה בשני דברים: האחד, כי לא שם חרוז באמצע הדלת כאשר בראשונה; והשני, כי מקרא קדש אשר חתם בו כל אחד מן הבתים איננו במשקל.

ועוד לו בשחרית ליום הנפרים בסדורי הספרדים:

שנאנים. שאננים. כניצוצים ילהבו.
להמיהם. ומעטיהם. כעין קלל יצהבו.
מול כסא מתנשא. בקול רעש ירהבו.
הן במהזה. זה לזה. להקדיש אל יאהבו.
הבו לה בני אלים הבו:

וזו דומה לראשונה בענין החרוז באמצע, ואל השניה בהיות המקרא לא במשקל.

ועוד לו בסליחות עשרת ימי תשובה:

שחר קמתי להודות. לך אלהי תהלתני.
וארנן לך בקר. להודיעך חמאתני.
תנתן לי בזה. שכר לפעלתני.
נפשי בשאלתני. ועמי בבקשתני:

ועוד לו שם:

שוממתי ברוב יגוני.
ליום יפקד זדוני.
מה אומר לאדוני:

ועוד לו תוכחה במנחה ליום כפור לספרדים:

שוכני בתי חומר. למה תשאו עין.
ומותר האדם. מן הבהמה אין:

ועוד לו מאורה לשבת ראשון של חנכה:

שני זיתים. נברתים. בן נעול יצהירו.
לראש קהתים. ואפרתים. שתי עמרות יכתירו.
ועל מנורה. הטחורה. כמו נרות יזהירו.
הן במחנה. אל מול פני. המנורה ואירו:

ועוד לו אהבה לפרשת שלח, אומרים אותה בני פולוניא:

שש מאות. נקראות. בדת האר יסודיהם.
לבת מי זאת. נרמות. על כנפי רדידיהם.
מחקקות. מזקקות. כמו ציצית פקודיהם.
הזהיר אל. לישראל. חק שמור בדיהם.
ועשו להם ציצית על כנפי בנדיהם:

ועוד לו לבני פולוניא אהבה לשבת נחמו:

שתי פעמים. מרוימים. בכל יום על המוננו.

ועוד לו לספרדים רשות לסדר העבודה:

ארוממך חזקי. וחלקי.
בבואי ברוב דפקי. ודבקי.
גם בשפכי זעקי. וצעקי.
בקראי ענני אלהי ציִקי:

והיא משונה מן הקודמות במה שדלתותיה בנות שבע, ושחמקרא מתחלף בית
ובית (ואיננו במשקל), וכל החרוזים כפולים משתי מלות דומות, וכבר מצאנוהו
בשירות אחרות רודף אחרי חרוזים כפולים כאלה.

עוד תשוב תראה לרבי משה אמן עזרא, גם הוא שירות הרבה תקן על
המשקל הזה אשר אני אומר, כלומר בחשבון התנועות, בלי לחוש אל החמפים:
הנה לו במנחה ליום כפור לספרדים:

אנא כעב זדוני תמחהו.
וסלחת לעוני כי רב הוא:
איך ימחה ונכתב למור אבי.
כי אין בלבו מחשב כמחשבי.
למחות מאשר כתב ליום ריבי.
כי המכתב מכתב אלהים הוא:

זכן עד סוף השיר תשע תנועות בכל דלת. ועוד לו שם:

מקור עיני. על עוני. יתהלך דעותי.
ואוד אשי. עלי כהשי. יקד בין צלעותי.
ודם לבי. עלי חובי. יזל עם דמעותי.
בהזכירי. בהכירי. פשעי וזדונותי.
נשבר לבי. בקרבי. רחפו כל עצמותי:

זכן בכל השיר שתיים עשרה תנועות בדלת דלת. ועוד לו שם:

מדמי הלבבות. וחלבי הכליות.
שלחנו מנחות. לאל ומניות.
היותם לו ערבות. ולפניו רצויות.
כימי עולם ובשנים קדמוניות:

זכן עד כלה. בכל דלת עשר תנועות, והפסקה בנתיים.

עוד תשוב תראה לרבי יהודה הלוי, כי גם הוא לא מאס ללכת בדרך הזה.
ודאשונה, הבט נא שירתו היקרה, אשר יאמרוה האשכנזים בעשרת ימי תשובה
בימים שאין בהם תחנה:

יה שמך. ארוממך. וצדקתך לא אכסה.
האזנתו. והאמנתו. לא אשאל ולא אנסה.
ואיך ואמר. כלי חומר. אלו יוצרו מה תעשה.
דרשתיהו. פגשתיהו. למגדל עז וצור מחסה.
הבהיר. כאור מזהיר. באין מסך ולא מכסה.
ישתבח ויתפאר ויתרום ויתנשא:

ועוד ראה בקשתו לעת עלות המנחה :

יה שמע אביוניך. המחלים פניך.
אבינו לבניך. אל תעלם אזנך:

ועוד תראה לו לספרדים שם במנחה ליום הכפרים:

יצו האל. לדל שואל. ויהיו דלתיו פתוחות.
המון שיחו. ומר רוחו. לאר אלהי הרוחות.
אשר יירא. בעת יקרא. משפטים ותכחות.
כ"י אלהינו הרהמים והסליחות:

ועוד לו שם:

יצרי ראשית צרי. התעני כשכור.
ומה יתרון לדברי. דברי עונות לזכור.
יה אל תגד מסתרי. וחיתי אל תעבור.
חמאת נעורי ופשעי אל תזכור:

ועוד לו מאורה לבני פולוניה בשבת של עשרת הדברות:

אמרות האל טהורות. מפנינים הן יקרות.
בלבכות הן צרורות. בנפשות הן קשורות:

ועוד לו אופן לשבת שבין יום כפור לסכות:

יחו לשון. חזות אישון. אשר יחזה פלאיך.
כפי כחי. ישו שיחוי. ולא כפי מוראך.
לך מעגרי. ברום גלגרי. והוא לא ישאך:

ועוד לו לבני פולוניה אהבה לפרשת עקב:

ידיד עליך. שמע הניון. כאשר אשמיעך.
בחן מדין. בדת תפלן. במדת שעשועיך.
וארבעה. לראש קבעה. ונצרם לרגעיך.
ושל היר. יהי אחרי. ליד בהה בקבעך.
כחותם על לבך וכחותם על זרועיך:

גם הראביע לא היה תמיד מן המקשים עצמם לדעת לכיין מספר היתדות.
והנה גם לו במנחת יום הכפרים לספרדים תוכחה. זה ראש דבריה:

אין מדה בלשוני. מפני כבוד זדוני.
בנבראיך מי אני. כי תבקש לעוני:

והרמב"ם בשיר האחד אשר כתב לא סר ימין ושמאל מן הדרך הקצרה אשר
סללו לפניו אשר היו מלפניו: הלא כה דברו במנחת יום כפור:

אני מזכיר היום. חסדי אבותי.
לאר נורא ואיום. בן מחשבותי.
למצוא בם פדיום. ממשובותי.
ואת פניו אשחר. בתשובותי.
יום יפקוד חטאי. עם חובותי.
כי רקבל שבים. יד פותח:

ואני אתמה על רבי משה קמחי, אשר בסוף מהלך שבילי הדעת כתב לאמר:
"והמין הי"ז הוא מרכב משתי תנועות ויתר ושתי תנועות ויתר ושלש תנועות.
והוא מה ששורר הרמב"ם ז"ל ביום הכפורים:

"עת שערי רצין להפתח.

"יום בו אהי כפי ראל שומח:"

והנה השירה אשר הזכיר לא מלאכת הרמב"ם היא, כי שמה בקרבה יהודה
שמואל, ואולי הוא רבי יהודה הלוי אשר היה שם אביו שמואל, והשמים מלת
בן, או אחר הוא; ושירת הרמב"ם תחלתה אני מזכיר היום, והיא כהקדמה לעת
שערי רצין, על כן נהגו הספרדים לומר תחלה הבית הראשון מן העקדה הזאת.
ואחריו אומרים פתיחת הרמב"ם, ואחרי כן חזורים ואומרים העקדה מראש ועד סוף;
לא שתחיה העקדה מלאכת הרמב"ם.

ובאחרונה יסע משורר מפואר ושמו מכוער, הלא הוא רבי בלעם, אשר כתב
סליחה לספרדים, זה ראש דבריה:

בזכרו על משכבי. ודון לבי ואשמיו.
אקומה ואבואה. בית אלהי והדומיו.
ואומר בנשאי עין. בתחנוני אלי שמיו.
נפלה נא ביד יי כי רבים רחמיו.

ועתה אם הספרדים עצמם, עם התנגדות קריאתם, שקלו שיריהם בלי לחוש
אל החטאים, על אחת כמה וכמה ראוי היה לבני אשכנז לעשות כן, אחרי אשר
המשקל הזה על קריאתם נוסד! והנה באמת גם המה כן עשו לפעמים.

הלא תראה לרבי אפרים בן יצחק מרטיסכונה בסליחות למוסף יום הכפרים.

אני הוא המדבר. וקרבי משתבר.
ואת מלין אהבר. בלב עם פה שוה:

וכן בסליחות למנחה:

אלהי העברים. נקרא בכ' עברים.
בלבות נשברים. לכו נא הגברים:

ועוד לו לבני פולוניא מאורה לשבת כהעלותך וחנכה:

אשר יצר. אור וצר. ונר עורכים לך לפני.
בני יצהר. לך צוהר. הלא ממך מאור עיני.
גבול שמש. לך שמש. ומה יפו לך שמני.
דברך אור. ומה מאור. אשר ערכו לך כהני.
הלא תהרך. אל מך. בעמוד האש לפני:
ומי יאיר. לך מאיר. ואתה נרי יי:

ועוד זולת אלה שירים רבים לבני פולוניא המתקנים במשקל הזה, לר' יצחק, ולרבי יעקב, ולרבי שמואל, ולרבי מנחם בן מכיר, ולא אדע מקום מולדתם, ונראה היות רבי יעקב זה הוא רבנו תם, והוא צרפתי.

והנה כל אלה ודומיהם שירים שקולים במשקל אשר אבד זכרו מן האחרונים, וכלם חשובים בלתי שקולים, או נתנו דופי כבעליהם, כאלו במשקל הנהוג רצו לשקול שיריהם ולא עלתה בידם, ובשעת הדחק עברו תורות חלפו חק; וזה שקר, כי אמנם ידעו בחכמתם האנשים ההמה כי השוא שוא והכל, וגם החטפים המרכבים לכלל תנועות לא באו, על כן לא השו אליהם כלל, גם כי לפעמים בשירים אחרים אשר חברו רצו לעשות נחת רוח לבני מדינתם, ומנו גם היתדות. והנה אם תתן עיניך. ולבך על כל השירים אשר רשמתי לפניך, ראה תראה כי וי"ו בראש תבה (אשר אצלנו ליתד תחשב) הקדמונים פעמים חשבוה גם הם כחטף ולא הביאוה כמנין, כנראה כדלת

דהמיהם. ומעטיהם. כעין קלר יצהבוי

ופעמים היתה בעיניהם כתנועה ונשאו את ראשה בתוך שאר התנועות כנראה כדלת ומותר האדם מן הבהמה אין.

והנה למראה עינים הדרך השניה נכונה מן הראשונה, כי איך יהיה חשורק נבלע? והוא איננו חטף כלל. אמנם כי נתבונן כי אות הראויה לבוא בשוא ולאחת הסבות לא יוכל שוא לבוא בה יתחפך השוא ההוא לאחד החטפים המרכבים, כמו חבמים ובהגו, ולא יתחפך לתנועה רק אם יהיה גם החטף נמנע, כמו נערמר

מלכיהם; גם אנחנו נגזור אימר כי וי"ו שורק בראש תבה כמו ומותר האדם בחינת חטף יש בה, אחרי שאין החטף נמנע במקום הזה, ויהיה השורק הזה חטף שורק, ויפה תחשב כיתר. אך בכוא אחריה שוא כמו ובשכבך ובקומך לא תוכל תהיה עוד חטף, כי איככה יתחברו שני חטפים בראש תבה? ואחרי היות החטף נמנע יתחלף השוא בתנועה קלה, והנה וי"ו שורק זאת תנועה יש בה; ועל כן בצדק ובמשפט לא תקרא עוד יתר.

והנך רואה כי זר מאד הדבר הזה, שתהיה תנועה אחת נחשבת פעמים כחטף ופעמים כתנועה; והוא דבר לא יתישב על הדעת כראוי; על כן זאת עשו המשוררים האלה, משכנו את הוי"ו הזאת מפה ומפה כפי צורך השעה, ולא שמו לעצמם כזו חק קבוע, כאשר יעשה אדם בכל הלכה רופפת ובכל דבר שהוא מפסק בו.

ואני טרם אכלה לדבר בענין זה לא אכחד תחת לשוני כי במשך כל הדורות אשר היה משקל השירים האלה נעלם מעיני המעתיקים והמחוקקים נפול נפלו בקצתם מעיות בקצת דלתותיהם; ועל הכל בלשונות הלקוחים ממקראי קדש, כי לחכמה היתה בעיני המעתיקים להחזיר המקרא ליושנו, ולא ידעו כי המשורר שנה לשונו בעבור המשקל. הלא תראה בסליחת אלהי העברים:

בתודה לו עברו. והודו והתודו.

א'צר הכמים וגידו. ויורו המורים:

מלת אשר מיותרת, והוסיפה המעתיק למען כתוב הכתוב בתקונו.

ופעמים גם כן שנדחק המשורר בעבור המשקל לכתוב מלה בלתי מכוונת יפה לדקדוק הלשון, והמעתיק אשר לא ידע את המשקל תקן הלשון והוא פעם קלקל. וכבר קרו כאלה גם בשירים המחוברים במשקל הנהוג, ועל אחת כמה וכמה בשירים האלה אשר היה משקלם נעלם. והארכתי בענין המשקל הזה דברים רבים כאשר הארכתי, ראשונה, לתת כבוד אל המשוררים הגדולים האלה, להסיר חרפה מעליהם, אם שלא עלה בידם לשמור חקי המשקל, ואם שכתבו שירים רבים בלי משקל כלל; והשנייה, והיא העקר, כי ראיתי בדור הזה קצת מבני אישכנו יתנו דופי בקריאת אבותיהם, וישימו תפארתם בהרגילם על לישונם הקריאה הספרדית; ולא יעלו על דעתם כי אם אמנם הקריאה הקדמונה האמתית כבר אבדה מקרבנו, וכל הקריאות הנוהגות בינינו היום מעורבות מאמת ומשקר¹, הנה קריאת האשכנזים נכונה כרובה ומשובשת במיעוטה, וקריאת הספרדים בהפך. והנה הקנאה אשר ראוי לי לקנא, לכבוד האמת ראשונה, ושניה למנהג אבות משפחתי, אשר מאשכנז יצאו, ועל שם לוואציה המדינה נקראו, עוררתי לנלות אמתת הדבר הזה בראיות לקוחות מפנימיות חכמת הדקדוק.

¹ הלא אלה דברי האשכנזי בפרק ל"ב: לא החבוב כי אהמו היום בקוים בקריאת הכתוב ובתנועת האותיות על הדרך שהיה זה אצל הקדומים מאנשי הלשון העברי, אבל כמו שחייב גלות האומה ופילוטו וההעדרה בנוים קצרה בידעה שרבי הלשון הזה וסדרו ולופניו כפי שהם והעלם הרבה מנזרת השמות והפעלים, וכמו בהצנחל, כן הענין הזה בעלמו חייב לקונו בידעה אמתת הקריאה והנאלק קלות האותיות.

החלופים בין שני מיני המכטא, בין קריאת בני אשכנז לקריאת בני ספרד ואיטליה, הגה יפרדו לראשים הרבה, אפס בפעם הזאת לא נהרתי להטיף מלתי כי אם בענין קריאת הקמין, כי בו ראיתי בעלי הקריאה הספרדית מתעצמים על בעלי ריבט בראיות אשר היו בעיניהם נוצחות אשר לא יתכן למצוא להן תשובה, ונתפרסם השבוש הזה עד אשר שבו רוב חכמי אשכנז בושים ונכלמים מקריאתם, תחת אשר היה להם להתפאר בה ולהחזיק במעוזה, כי היא לבדה הנכונה והצודקת אשר עמודיה לא ירופפו, ויתדותיה לא תמוטינה.

ועתה פקה נא עינך וראה, כי הקמין הלזה, שמו מורה עליו כי משפטו להיות קמין תמיד, כלומר שקריאתו כסגירת השפתים מעט, בהפך מן הפתח שקריאתו בפטירת השפה; כי אמנם שרש קמין אצל רבותינו זכרונם לברכה ענינו הפך ענין שרש פתח, כאמרם (ילקוט יטעיה) פותחין אחת וקומצין אחת, וכסוף תרגום שיר השירים: בעדן דמין עינא חדא קמין ועינא חדא פתיה. וזה דבר אשר לחזק הראיות לא יכלו בעלי הקריאה הספרדית להסתיר פניהם ממנו; והנה לפניך שתי כתי עדים המעידים בדבר הזה, והמה מחשובי המדקדקים, שנים מהם ספרדים ושנים איטלקים.

הראשון מן הספרדים הלא הוא הראב"ע, אשר בתחלת ספר צחות כתב כי הקמין נקרא כן כי: "הפה נקמין בקריאתו, ואיננו פתוח כמו בפתח גדול, כאשר אנהנו קורין אותו במקומות האלה".

והשני רבי דוד אבן יהייא בלשון למודים שער ראשון פרק המישי כתב בענין הקמין וזה לשונו: "ובארצות אשכנז הם בקיאים בקריאתה עד היום".

והראשון מן העדים האיטלקים הלא הוא בעל לויית הן, אשר כתב בשער שני פרק שני: וקראוהו "קמין גדול בעבור שנקמין הפה בקריאתו, אבל אין קורא אותו כראוי רק האשכנזים".

והשני הנה הוא בעל ערוגת הבשם, אשר אלה דבריו בפרק שלישי: ובכן הקמין נקרא בקמיצת הפה, "לא בפתיחתו בההלט כמו הפתח".

והנה מלבד הראיה החזקה אשר יש להביא מהוראת השם, כי איך יסכימו המדקדקים כלם לקרוא בשמות הפכיים זה לזה שתי נקרות אשר קריאתם שוה? מלבד זאת יגשו נא המהזיקים בקריאה הספרדית, ויורוני; יאמרו לי למה לפני חטף פתח יבא פתח, כמו באֲשֶׁר, ואחר פתח יבא חטף פתח, כמו יַעֲבִיר; וכן לפני חטף סגול יבא סגול, כמו באֲמַת, ואחר סגול יבא חטף סגול, כמו לַחֲיוּ, אַחֲזָה? הלא זה בלא ספק כרי לזווג אל כל חטף התנועה אשר למינהו, ואל כל תנועה החטף אשר ממנה הוצב. ועתה מי יתן ואדע מה זה ועל מה זה לפני חטף קמין יבא קמין, כמו וְאֵנִי וְחַלְיִים רַעִים, בְּמַתִּי אֲרִיץ, תֵּאֲמֵי צְבִיחָה, קִמְנֵי עֵבֶה; ואחר קמין יבא חטף קמין, כמו יַעֲמֵד הִי, אֲשֶׁר יִחַרְסֵם, אֲהַלִּי תַמִּים פַּעֲלָה, יְמֵי טַהֲרָה, מִשְׁהוּר תֵּאֲרֵם, בְּיוֹם בְּחַרְוִי, לְכַסֵּא מֵאֲחֻזִּים, כִּי הַחֲלִיתִי, הַחֲרֵב נִתְרַבּוּ? והלא כל הקמצים האלה הבאים לפני חטף קמין קמצים רחבים הם, ואין קמין רחב ממין חטף קמין, ולא נגזר חטף קמין מקמין רחב, כי זה קריאתו (o) וזה (a), ואיה אפוא הזווג והשווי? ולמה לא בא בכל אלה חטף

פתה שהוא באמת ממין הקמין הרחב? לולא נאמר כי גם הקמין הרחב קריאתו (o).

אפס כי אולי יענה בעל הרין ויאמר: מה החלום הזה אשר הלמת מן הווג והשווי בהטפים ובתנועות אשר הוצבו מהן? והלא כמה הטפים מרכבים מצאנו אצל תנועות אשר אינן ממינם כלל, כמו שְׁאֵלוּ וְנָהְרוּ וְנָהְלוּ מְעַדוּ: וּשְׂאֵלָה צִהְלָה רְחֵקָה בְּעֵדָה: מְאֲזִים כְּהֵנִים סְחָרִים בְּעֵרִים: גִּאֲלָנוּ אֶהְבוּ שְׁחָמִי מְעַדֶיהָ: נֶאֱצַו מֵאֵנָה מְהָרוּ שְׁחָרוּ וּבְעַדוּ: וכאלה לאלפים תנועות אשר אינן ממין ההטפים.

והנני רואה כי דברי צריכים הרחבת באור.

הלכה פסוקה היא, כי כל שוא נע הראוי לבא תחת אות גרונית באמצע תבה ויתחלף תמיד בהטף פתה ולא בהטף אחר, והתנועה הקודמת לא תקבל שום שנוי; ולא יהיה שם מקום כלל לווג ההטפים עם התנועות; ומן המין הזה הן כל התבות אשר יטעון עלי בעל הרין.

אמנם כאשר יהיה משפט אותיות הגרון להנקד בשוא נה ויתחלף השוא הנה ההוא לחטף מרכב, שמה מקום הווג והשווי בין החטף המרכב והתנועה אשר לפניו; הלא תראה: אֶעֱמֹד הוא בשקל אֶפְקֹד, והעין ראויה לשוא נה, והתחלף השוא הנה לחטף מרכב, ומפני הסגול הקודם הומר בהטף סגול ולא בהטף פתה או הטף קמין; וכן וַיַּעֲבִדוּ הוא ממשקל וַיַּפְקֹדוּ, ונתחלף השוא הנה הראוי לבא בעי"ן לחטף מרכב, והיה החטף הזה הטף פתה ולא אחר, כדי לווגו אל הפתה הקודם. ככה אֶהְלוּ פִּעְלוּ הם בפלס קָדְשׁוּ, ונשתנה השוא הנה הראוי לבא בה"א ובעי"ן לחטף קמין ולא לחטף אחר בעבור הקמין הקודם; וכן תֶּאֱרָם הוא על משקל אֶרְכָם; ביום בְּחָרִי הוא כמו ובוים פְּקָדִי: הֶחָרֵב נהרבו, כמו הַמֶּלַח לא המלחת; הַחֲלִיתִי כמו הַשְּׂבָרְתִי: יַעֲמָה יְחָרֵם כמו תִּקְמָרִי: ובאלה היתה שאלתי, איך השבו בעלי הלשון לווג הטף קמין עם קמין רחב, והרי הם שני קולות מתחלפים? ולמה לא יווגו הקמין הרחב עם הטף פתה אשר הוא בן ווגו באמת לפי הקריאה הספרדית?

וכן בהפך, בתבה שתחלתה הטף מרכב, ובאה בראשה אהת מאותיות וכל"ב הראויות לשוא, ולא יתחברו שני הטפים בראש תבה, ושתנה השוא ההוא אל התנועה אשר ממין החטף שאחריה; כמו בְּאִשֶׁר בְּאֵמֶת; והנה כראותנו זֶאֱנִי וְחֲלִיִּים רַעִים, בווגו הקמין הרחב עם הטף קמין, הלא יש לנו להבין היותו למינהו, ועל כרחו נודה כי גם הקמין הרחב קריאתו (o) בקריאת האשכנזים.

ואולם הנני רואה שנים אריות גבורים שואגים לקראתי, הנה הנם שנים מגדולי מדקדקי אשכנז אשר התנכרו לקריאת אבותיהם, להחזיק בענין הקמין בקריאת בני ספרד.

האחד הלא הוא נשיא המדקדקים האחרונים רבי שלמה זלמן הענא, אשר בצחר התבה בתחלת התבה השניה כתב כדברים האלה לאמר: "וקראו להתנועות הגדולות אבות ולהתנועות הקטנות קראו תולדות, ולכל תנועה גדולה מיוהרת אחת מן הקטנות הדומה לה בקול הברתה, עד שאין ביניהן הבדל רק

„שהתנועה גדולה היא נמשכת במבטא, והתנועה קטנה היא רהוטה במבטא; וקריאת הספרדים נכונה בזה, כי הם קוראים הברת כל תנועה גדולה מעין „התנועה קטנה המיוחרת לה, לא כקריאה האשכנזית. וכן כתב הרד"ק במכלול (דף קפ"ו ע"ג) וז"ל: המש התנועות הגדולות יש להן חמש בנות כנגדן, ותנועתן „קטנה ושפלה מהאמות; והן ׀ ושמה פתה גדול, והיא כתנועת הקמין, אלא „שהיא שפלה ממנה; ׀ ושמה סגול, והיא כתנועת הצירי, אלא שהיא שפלה „ממנה; ׀ ושמה קמין חטוף, והיא כתנועת החולם, אלא שהיא שפלה ממנה; ׀ בלא יו"ד ושמה הירק קטן, והיא כתנועת ההירק, אלא שהיא שפלה ממנה; ׀ בלא וא"ו ושמה קבוץ שפתים, והיא כתנועת השורק, אלא שהיא שפלה „ממנה, עכ"ל.

והשני הנה הוא אחרון המדקדקים בזמן, רבי יהודה ליב, אשר בתלמוד לשון עברי מאמר שני פרק ראשון הערה ראשונה כתב לאמר: „וכל תנועה „קטנה ראויה שתהיה רומף בהברתה ממש לתנועה הגדולה שלה; כי הברות „התנועות העומדות בעצמן אינן יותר מהמש נשימות. רק שכל אחת מהנשימות „יש לה שני סימנין, האחד על אריכות נשימת התנועה, והשני על מהירות „נשימתה. ואם כן אין ספק שצריך להיות הברת הפתה שזה להברת הקמין „הבא ממנה, רק שהיא בקצור הנשימה. וכן בשאר התנועות. וזאת ראיה, כי „קריאת הספרדים והתוגרמים בהברת התנועות נכונה מאד, במה שדומה בהם „הברת הפתה והברת הקמין לתנועת (a) ברומי, וכן בשאר התנועות אינם „מכדילים בהברתן רק באורך הנשימה ובקצורה. אך האשכנזים והגזורים מהם „אנשי פולוניא מקלקלים מבטא הברת הקמין, לקרוא אותה כמו (o) ברומי „והוא שבוש גדול אצלם, כי אם כן איך יתכן שיהיה הפתה שקריאתו (a) „תולדת הקמין שקריאתו (o) לדעתם? אבל טעותם נולדה להם, לפי שתמונת „קמין גדול רומה לקמין חטוף, והתעה אותם הדמיון לקרות גם הקמין גדול „בקריאת הקמין חטוף, והוא טעות שלא ירצו לתקן.

ואל החכמים האלה הנני משיב, כי בענין החלוק הזה אשר הציבו בין התנועות הגדולות לקטנות, ואשר השבוהו כמשכל ראשון אין לפקפק בו, אני בעיני שאלות הרבה יש לי לשאול.

ואומר תחלה לרבי שלמה זלמן, כי המדקדק הגדול הספרדי אשר העמיד על ימינו לתמכו, רחקו מהשבותיו ממהשבותיו מאד; כי הנה הוא, רבי שלמה, גדר את ההפרש אשר בין תנועה גדולה לקטנה במה שזו נמשכת במבטא וזו רהוטה, אולי משפטי הלשון האשכנזית הטו לבבו לחשוב בזאת, כי כן בלשון היא התנועות עתים נמשכות, כמו במלת (wahl), ועתים רהוטות, כאשר במלת (alle); אמנם רד"ק רוח אהרת היתה אתה, כי הוא עד המש פעמים כפל דברו לאמר כי התנועה הקטנה שפלה מן הגדולה, והשפלות איננה הפך ההמשכות והאריכות, כי אם הפך הטובה והרום, וכונתו לומר לא שתהיה הברת התנועה הגדולה נמשכת במבטא באריכות יותר מן התנועה הקטנה, כי אם שתהיה קריאת התנועה הגדולה גבוהה, רחבה ופתוחה, כמו בלשון איטלקי

(bella), וקריאת התנועה הקטנה שפלה וצרה ממנה, כאשר באיטלקי (stella) והנה שתי השמות נבדלות זו מזו מאד. ועלי אמנם לחקור את שתיהן אחת לאחת, כי הנה תצדק שמת רד"ק, או תצדק שמת רז"ה, הצד השווה שבהן כי שתיהן תהרוסנה מהשבתי אשר השבתי על דבר היות הקמין קמוץ בכל מקום, בלי אתן מקום כלל להלוק קמין רחב והטוף.

והנה רד"ק בגלל קרמותו ראוי היה לו לדעת כונת המדקדקים אשר הרשו הלוקת התנועות לגדולות וקטנות, יותר מרז"ה אשר קם אחריו המש מאות שנה; ועוד נוכל להביא ראיה לשמתו מן הלשון היונית, אשר בה תקרא (o mega), כלומר אף גדולה, תנועה ידועה אשר קריאתה גבוהה ופתוחה, ותקרא (o micron), כלומר אף קטנה, תנועה אחרת אשר קריאתה שפלה וצרה; והנה גדולה וקטנה האמור על התנועות היה המכוון בו אצל הקדמונים הגבוה והשפלות, לא ההמשכה והרחיבות בקריאתן: לכן לשמת רד"ק אפנה ראשונה, להפש ולחקור הבאמת ובתמים כדבריו בן הרב, כי תנועות לשוננו המש כנגד המש, זו רמה בקולה וזו שפלה ממנה.

ואומר ראשונה, כי כל ימי גדלתי בקריאה הספרדית, ועדיין לא למרתי מאחד ממלמדי שתהיה קריאת הקמין הרחב רחבה מקריאת הפתח, ושתהיה קריאת הצירי פתוחה מקריאת הסגול, וקריאת הירק גדול מרווחת מקריאת הירק קטן, וקריאת השורק חזקה מקריאת הקבוץ; גם לא ראיתי ולא שמעתי לאחד מבני ספרד או לאחד מבני איטליאה שיבידיל בקריאתו בין התנועות האלה; והנה הלוק התנועות הגדולות והקטנות איננו אך דבר שפתים, ואיננו כמבטא שפתים; זולתי החולם, שכל בני הגולה, כאשכנזי כספרדי, קוראים אותו רחב יותר מן הקמין ההטוף, אך אין הפרט מורה כלל על אמתת הכלל.

ואומר שניה, כי איך יתכן שתהיה קריאת הפתח צרה מקריאת הקמין, ושם קמין יורה סגירה ופתח הפכו? וכן איך תהיה קריאת הצירי רחבה מקריאת הסגול, ושם צירי נגזר מן צר? וכן באמת כל בני המערב קוראים אותו צר מאד, ואומרים אמן ושמע השומע אמן, וכן הישמעאלים קוראים לישמעאל יִסְמְאֵל.

ואומר שלישית, כי המדקדקים הראשונים, כראב"ע והכריו, לא הזכירו עשר תנועות, ולא הלכו אותן לגדולות וקטנות, רק קראו לכל התנועות בשם מלכים, והיו המלכים אצלם שבעה בלבד (סימס ויאמר אלהי), והקבוץ נכלל בשורק, כי משרתו הוא, ובא תהתיו בכל מקום שאין שם וי". הלא זה לשון הראב"ע בתהלת ס' מאזנים: "המלכים הם שבעה: האחד חולם, והוא מלך מלכים, בעבור שהוא לבדו גבוה, והוא נקודה למעלה בין שתי אותיות; השני שורק והוא נקודה באמצע האות באות וי"ו או שלש נקודות למטה מהאות; השלישי הירק והוא נקודה למטה מהאות; הרביעי פתח גדול והוא קו למטה מהאות; החמישי פתח קטן, והוא שלש נקודות, שתיים ישרות ואחת ביניהן תחתיהן ונקראת בסתם סגול; הששי קמין גדול והוא קו ונקודה תחת האות; השביעי קמין קטן, והוא שתיים נקודות יושבות, ונקראת בסתם צירי".

ואומר רביעית, כי אין בטבע האדם יכולת לבטא בשפתיו שני מינו (a) ושני מינו (i) ושני מינו (u) אהר רחב ואהר צר, כי לעולם התנועות האלה אחת תהיה קריאתן, ולא תקבלנה הרחבה וקמיצה, הרמה והשפלה; כי אמנם שתיים הנה לבדנה התנועות המקבלות שני מינו קריאה, רחבה וצרה, גבוהה ושפלה, והן תנועת (e) ותנועת (o). והנה חלוק התנועות כלן לשתי מחלקות, גדולות וקטנות, רחבות וצרות, גבוהות ושפלות, הוא דבר מתנגד לטבע המבטא האנושי.

ואהרי ראותנו כי לא תכון שמת רר"ק, נפנה נא לשמת רו"ה, ורו"ל החולך בעקבותיו, האומרים כי קריאת התנועות הגדולות נמשכת ובאריכות הנשימה, וקריאת התנועות הקטנות רהוטה ובמהירות הנשימה, כדבר הנהוג בלשון אשכנז, כמו במלת (wahl) ובמלת (alle).

והנה בעלי השטה הזאת אולי יאמרו כי יש להם על מה שיסמכו, מאשר אנהנו רואים כי אהרי תנועה גדולה תבאנה האותיות הנחות, ונמצאת התנועה הגדולה עומדת בסוף הברה, ויש שם מקום להאריך בקריאתה, ובהפך אהר התנועה הקטנה יבא נה נראה, ונמצאת התנועה הקטנה עומדת באמצע הברה, והיא רהוטה בהכרת אהר האות שאחריה, ואין מקום להאריך בה הנשימה.

והנה הסמוכים האלה ימוש והראיות תמוטינה, אהרי ראותנו אלפי תנועות גדולות העומדות בסוף הברה, כמו בשמות במשקלי פֶּעַל, פִּעַל, פִּעִיל, פִּעִיל, פִּעִיל, מִפְּעֵל, מִפְּעִיל, פִּעִיל וְהַבְּרוּחַ, וּבִפְעֵלִים בִּמְשַׁקְלֵי פִּקֵּד, פִּקֵּדָה, פִּקֵּדָה, אֶפְקֵדָה, נִפְקֵד, הִפְקֵד, פִּקֵּד, מִפְּקֵד, מִפְּקֵדָה, מִפְּקֵדָה וּזְלַתְּם, וְאַחֲרֵי רְאוּתְנוּ אֶלְפֵי תְנוּעוֹת קִטְנוֹת הַעֹמְדוֹת בְּסוֹף הַבְּרָה, כְּמוֹ עֵינִיךְ תְּרַאֲנָה יְרוּשָׁלַיִם נוֹה שְׁאֲנִי, וְכֹל הַמּוֹן הַמְּלוֹת אֲשֶׁר עַל אֶהֱר מִן הַמְּשַׁקְלִים הָאֵלֶּה, וְגַם עַל מְשַׁקְלִים אֲחֵרִים.

וכי תאמר אלי: אבל לא תעמוד תנועה גדולה באמצע הברה רק בהיות הטעם עליה, וזה כי הטעם מניח מקום להארכת קריאתה עם היותה באמצע הברה; אף אני אשאלך והודיעני אם היה גם כן מכה הטעם שתעמוד תנועה קטנה בסוף הברה, כנראה במלונ עיניך תראינה ירושלים נוה; ואיך תהיה רהוטה במבטא תנועה שהטעם עליה ואחריה נה נסתר, אם הטעם גורם אריכות המבטא גם בתנועה שאחריה נה נראה? הבות יהיה כה הטעם, לפעול דבר והפכו? או לא תצדק יותר בדברך אם תאמר שאין לטעם שום כה בענין הזה? כאשר באמת גם מלברו כמה תנועות קטנות יש לנו העומדות בסוף הברה, כמו שֶׁאֲנִי יַעֲמֹד, וְכֹל שֶׁאַחֲרֵיהֶן אוֹת גְּרוּנוֹת, וּמִלְבָּד אֵלֶּה הֵנָּה מְלִבְיָהֶם, אֶתְבַּסֵּם, בְּנֵי חֶקֶךְ, וְאַלְפִים כְּהֵנָּה, אֲשֶׁר הַשּׁוֹא בְּהֵן נַע, בְּעֵדוֹת הַרְפָּה שֶׁאַחֲרֵיהֶן, כִּשְׁפַט תְּנוּעָה קְלָה אֲשֶׁר הִרְשׁ בְּרוּחַ בִּינְתוֹ רו"ה עֲצֻמוֹ, וְרו"ל גַּם הוּא הַסְּכִים עִמוֹ; וְכֵן כְּמֵה תְנוּעוֹת גְּדוּלוֹת יֵשׁ לָנוּ הַעֹמְדוֹת בְּאַצֵּעַ הַבְּרָה גַּם בְּזוֹלַת טַעַם, כְּמוֹ אִישׁ־דַּמִּים, בֵּן־פְּרוּיָן, וְהַבְּרוּחַ הַמוֹקְפִים, וְכֵן גַּם בְּלֹא מִקַּף בְּלִשְׁאֲצַר וְשִׁבְצַר אֲשֶׁר הֵם בְּשׁוֹא נַה אֲחֵר הַצִּיר, בְּעֵדוֹת הַשּׁוֹא הַשְּׁנִי, וּבְעֵדוֹת הַבִּי"ת הַרְגוּשָׁה, וְכֵן בְּשׁוֹא נַה אֲנַחְנוּ קוֹרְאִים בְּלִשְׁאֲצַר וּמִאֶפְלִיָּה.

על כן על כל הרברים האלה לבי אומר לי, כי חלק התנועות לגדולות וקטנות הוא ודבר כוב הוא, ושאינן שם כלל עשר תנועות, אך באמת שבע הנה ולא יותר תנועות לשון הקדש כאשר אמרו ראשוני המדקדים, וכאשר שבעה המה ולא יותר, בהסכמת גדולי מדקדי האומות, הקולות אשר יבטא האדם, וכאשר שבע הנה תנועות לשון יוני; ואלה הן: פתח (א), קריאתו (a), והברו בלשון יוני (A); סגול (א), קריאתו (e) רחבה, וכנגדו בלשון יוני (H); צירי (א), קריאתו (e) צרה, וכמהו בלשון יוני (E); הירק (א), קריאתו (i) ורעהו בלשון יוני (I); הולם (א), קריאתו (o) רחבה, ולעמיתו בלשון יוני (Q); קמץ (א), קריאתו (o) צרה, ובן גילו בלשון יוני (O); שורק (א או א), קריאתו (u) בלשון יוני (T), קריאתו כאשר יבטאוהו בני אשכנז, כלומר כמו (u) צרפתית, לא כמו (u) איטלקית, ויגיד עליו שמו, שורק לשון שריקה, ובן מבטא (u) צרפתית הנה הוא ממין השריקה.

ורב לי אם מתוך דברי ימינו אהינו בני אשכנז כי מנהג אבותיהם אשר בדיהם יש ויש לו על מה שיסמוך, ולא לתהלה תחשב להם החליפם אותה באחר, אשר לא טוב הוא ממנו.

כי אם בזאת אמנם יתהלל המתהלל אשר יכין עצמו לדבר כן, בלמדה את לשונו לתת טעם כל תבה על מקומו, ולא יתן הנתנין למטה למעלה ואת הנתנין למעלה למטה, כאשר יעשו בני אשכנז ברוב מלות לשון הקדש, על אף הדקדוק ובהפסד המונה, ומה נאווה מליצת אחד ממופתי עמנו ברור ההולף, רבנו יהזקאל זצ"ל, אשר כתב בנודע ביהודה סימן ב' על הקוראים שם הארנות בטעם למעלה! אמר: „והאומר שהוא מלעיל הוא עצמו מלרע“. והנה ידוע כמה אלפי פעמים בני אשכנז מורידים מעלתם מלרע בהעלותם טעם התבות מלעיל, והוא דבר הצריך תקון.

ואם יקר וגדולה עשו למלאכת השיר היהודים הקדמונים, גם האחרונים לא זזו מהבכה. רבים היו המשוררים בכל דור ודור בכל תפוצות ישראל, ורובם לא דרכו דרך רוב משוררי העמים, אשר עשו מלאכת השיר עמרה להתגדל בה, וכי תפשיט מעליהם מעטה תהלה זו ישארו רקים וערומים, אבל משוררי ישראל כבדו את מלאכתם ולא מלאכתם כבדה אותם, כי גדולים ונכבדים היו גם בלעדיה. ומה יקרו משוררי ישראל, מה עצמו ראשיהם! מי לנו גדול מרב האי גאון, אשר לדברי הראב"ד, לאורו הלכו דורשי התורה ממורה שמש עד מבואו, וכמהו לא היה לפנינו בגאונים? והוא לא בזה בעיניו לשלוח יד במלאכת השיר. הוא כתב הבקשה הידועה לספרדים, אשר תהלתה:

שמע קולי אשר ישמע בקולות,

ולו גם כן מהברת ארוכה הנקראת מוסר השכל.

רבי אלעזר הקלירי ורבי שמעון הגדול, בעלי רוב המהזזר האשכנזי, אין ספק כי רבנים גדולים ועצומים היו. ומה נאמר על רבנו גרשם מאור הגולה? והוא כתב סליחות איה כל נפלאותיך הגדולות והנוראות, וסליחת אתה מקדם

אלהינו אדנינו. והמשורר הנעים רבי שלמה גבורול, הנה ראב"ד ורד"ק קוראים לו בשם הכם גדול. ואביר משוררי בני עמנו רבי יהודה זולוי, מי ראה ספר הכוזרי ולא ראה כי הכם ופילוסוף גדול היה? ורבי משה אבן עזרא בעל שירות רבות במחזור ספרדי, הנה ראב"ד יקרא לו בשם הכם גדול בתורה ובחכמה יונית. ורבי אברהם אבן עזרא גם הוא משורר, והכמתו הרחבה מני יום איננה צריכה עדים. וכל שאר המשוררים אשר יזכר שמם במחזור, כלם רבנים גדולים אשר היו בדורם לתהלה ולתפארת, והצעירה במעלותם היותם משוררים. ראה! אם היה השיר מלאכה נמכזה ונמאסת בעיני גדולי ישראל.

גם בדורות הקרובים אלינו, רוב גדולי רבני איטליאה וחכמיה היו משוררים: רבי עזריה בעל מאור עינים, רבי שמואל ארקיוולטי, רבי יהודה אריה מטורדינה, מהר"ר יוסף יודיה קרמי בעל כנף רננים, מהר"ר משה זכות, מהר"ר בנימן הכהן, מהר"ר יוסף פיאמיטה, מהר"ר ישעיה בסאן, מהה"ר שמשון כהן מודון, מהר"ר משה חיים לוצאטו, מהר"ר עמנואל חי ריקי, מהר"ר יעקב חי סראוול, מהר"ר שמחה קלימאני, מהר"ר ישראל בנימן בסאן, מהר"ר אברהם יצחק קסטילו, ורבים מלבד אלו, אנשי המעלה לשם ולתפארת ולתהלה, בתורה בחכמה ובחסידות, כלם נתנו כבוד למלאכת השיר, ויתנו לה הניה בכלל שבתיהם.

אגרות

שנים אנשים מבני ישראל

אשר שם האחד

קדמיאל בן עמיהוד התורני

ושם השני

חקרניאל בן אמתי הפילוסוף

אשר הריצו זה לזה אחרי הפרדם איש מעל אחיו.

כרך ראשון.

את פני מבין חכמה, ועיני כסיל בקצה ארץ.

אגרת ראשונה.

קדמיאל לידודו לחקרניאל שלום.

רבת שבועה לה נפשי גילה וחרזה בשלש אגרותיך הנעימות אשר כתבת אלי וידידי אשר אהבתני והיו דבריך לי לששון ולשמחה כפולה ומבופלת.

הלא ראשונה נפשך יודעת מאד, בחירי רצתה נפשי, מה מאד אני מתעלם בנועם חברתך היקרה: והנה אחרי אשר האלחים אמר להרחיקך ממקום מושבי, מה זה בכל מחמדי תכל יעמוד לי תחתך להשביעני טובה, אם לא מכתבי ירך הנחמדים מזהב?

וזאת שנית, כטובתך ידידי אשמה וכשמחתך אתערב, וכל עצמותי תגלנה כראותי מתוך כתביך כי הצליח ה' דרכך, וכי מצאת מנוחה במקום אשר הלכת באות נפשך וכאות נפשי, וכי הלך לפניך צדקך לתהלה לשם ולתפארת בכל העם אשר באת בקרבו: יוסף ה' לך כאלה וכאלה ועיני רואות!

ועוד בה שלישיה, שמח לבי ויגל כבודי כראותי מתוך דבריך כי עוד דמות ידרך הרתה על לוח לבך, לא הפרידה הפרידה נפשך מנפשי, לא הרחיק המרחק לכרך מלבבי, ולא מרדוך המרדות מהסב שרעפיך לאוהבך הנאמן.

אמנם אם הקשר אמיץ בין נפשך ונפשי ומים רבים לא יוכלו לכבות אהבתנו, לבי ולבך יודעים על מה אדניה הטבעי.

כי לא למען בצוע בצע כרתנו ברית עד מות, ולא לחרוש מחשבות און על אלהים ועל אנשים המתקנו סוד חדר בחדר, ולא לבלע ולהשחית את היקר בנמצאות נועדנו יחדו בקר וצהרים, אף לא ללכת בדרכי חשך ויגדות אל חדרי מות סבכנו בהחובות קרת באישון לילה ואפלה. אך זה פרי כל אהבתנו וזאת טגמת כל חברתנו, להאיר איש אל אחיו במהלך שבילי הדעת התורה והחכמה, להשוב מחשבות ולהעמיק עצה, לברר וללבן אמת נעדרת, לחשוף יערות רבש בדברי נביאי ה', להעמיד מעמס כם כמעס לישד השמן, ולגלות מטמוני מסתרים כמעמקי לשון אבותינו, אשר כסתה השכחה את פניהם, בהתפור בני יהודה מעל אדמתם. אים אפוא ימי ברכה, בהתעלם יחדו נפשי ונפשך? בשוטמנו בשוקים וברחיבות חוישבי מחשבות, רמות ונשנכות; בדברי לשומע, ובקשויבי לזודע, בהיותי רב ריבי עם איש כלבבי, לא חנף ולא מחרף, וכל רעיוני כבור בינה מצרף; בהיותי

מוצא נחת, בקבלי תוכחת, ובהיותי מאושר, בקחתי מוסר, ובהיותי שבע נעימות, כשמעי תעלומות.

ועתה לשוני לחכי תדבק, אחריש אתאפק, בדרך אשב מחוץ למחנה, אין קול ואין עונה, דמיתי לקאת מדבר, כי מי אשר יחובר? ובמי אשתעשע? ובמי אועץ? העם האכן או עם העץ? על זאת אספדה ואיליל, כי מלאה הארץ חכמי אליל, לא נתן ה' להם לב לדעת, ועין רואה ואזן שמעת, ולשונם מדברת גדולות, וקולם יחולל אילות, הבליהם אשמע ואותך אזכור, וזכרון אבדתך לבי יעבור, והמר עליך כהמר על דבכור: אנה פנה דודי? אנה הלך? אני שלך וחלומתי שלך. ועתה מדוע אנחנו מחשים? ומדוע לא נחליץ חושים, ונשלוח ספרים ביד הרצים להעיר ולעורר את האהבה? נקומה נא ונסוכבה, בחצרות אדני, לפנים ולפני נחתור במחותרת, אחרי אמת נהדרת, וכל דברינו כספר נכתבים, ורחוקים נעשו קרובים, ונתעלסה באהבים, ותעלזנה כליותי בכתבי ידך, ותעלינה לפניך לרצון אגרות יודרך.

וכרוך ה' אשר יעין עליך הנסיעה (מפי עליון לא תצא רעה), ויאמר להפריד בינינו, למען החיות רעיונינו, כל יהיו עוד אך דבר ישפתים, מהר יסופו, וכחלום יעופו, מקץ ימים או שנתים; כי הלא מעתה כספר יכתבון, יאריכו ימים ולא ירפכו, עוד בשיבה ינובון, ולעפר מות לא ישובון.

הבה נא אבוא אליך, אערכה לפניך דבר אחד או שנים אשר יגעתי ומצאתי במכמני הזהב והכסף, הלא המה ספרי נביאינו הקדושים, אחרי נסעך ידידי. למן היום אשר פתיתני ואפת לדרוש אחרי גדר המלות, לדעת עניניהן בצמצום, ולמצוא הפרש בין המלות והלשונות אשר הוראה משותפת להם ונקראים גרדפים, כי כטוב מעם ודעת אמרת באזני כי לא יתכן המצא בשום לשון שתים מלות יהיה ענין זו כענין זו ממש, ואף כי בלשוננו הקדושה והטהורה; ואמרת כי אין אמונת מציאות הגרדפים נמשכת רק מחסרון ידיעתנו בלשון, וכי אין ספק כי בהתבאר אלינו הוראת הלשונות והמליצות אשר בספרי הקדש על בורין, יתבררו ויתלבנו לפנינו, ענינים רבים ונכבדים, ונראה נפלאות מתורתנו. ואחרי ראותי רוב השתדלות החכמים אשר היו מלפנינו בעניני החקירה הזאת, כי אמנם לא חדוש הוא שנתחדש כדור החולף, ולא רבי נפתלי ורבי יצחק הלוי ברו המה מלבם כי טוב בעיני האלהים לבקש את נדרף, ורבנו בחיי חמש מאות שנה קודם לכן כבר כתב בפרשת עקב: יש הפרש גדול בין המלות, ויש בחלוקי הלשונות ידיעה מופלאה, חכמה מפוארה; וחכמי המשנה והתלמוד גם המה לא חדלו לפעמים להבדיל בין הלשונות הגרדפים, וכבר מצאנו להם שהבדילו בין נשך לתרבית (פסק אהרן נדך) בין גדר לגדבה (מגלה נקלחת), בין מורא לכיבוד (קדושין לא), בין חליפה לתמורה (פסק סהודס היהם כאל), בין אחר לאחרי (במדכס), בין רקיע שחקים ערבות וחבריהם (הגיגה י"ב), בין שוא לישקר (שבוט פדק ג'), ובין רמה בים לירד בים (מילה); ואחריהם גדולי חכמי ישראל, גם אותם שלא היתה חכמת הלשון אוטונותם, רובם, אם מעט ואם הרבה, שתו לבם להציל את הנדרף, רבנו חננאל (הביאו רבנו בחיי) הבדיל בין מי למימי, חכמי התוספות (שנה ל"ו) הבדילו בין קש לתבן, הרמב"ן חילק בין ריב ותלונה, מקניהם ובהמתם, מוהר ומתן, מות ואסון;

בעל העקרים (מאמר זו פרק כ"ז) בין שקר לכזב, הר"ן בעל הדרשות בין כגלל ללמען (דקט ט'), זבין ל' משמשת למלת אל (בסוף הספר), הרב החזקוני בין בשמים וסמים ובין יום ויומם, דון יצחק אברבנאל בין גוע מת ונאסף אל עמיו, האמין לו והאמין בו, רבי עובדיה ספורנו בין גוי ולאום, אפוא ואיפה, ובעל מעשי ה' בין בושח לחוסה; וכל אלה אמנם אינן רק העולות בזכרוני בשעה הזאת, וכמה וכמה אוכל להוסיף עליהן לו אחפש אחריהן! הנה אחרי ראותי את כל אלה לא זזה ידי מתוך הקירת חלוקי הלשונות הבאים בספרי הקדש; ובאמת מצאתי בה נחת לנפשי, בהתגלות לפני שמים חדשים וארץ חדשה, לא האמנתי עד אשר ראיתי.

גם אתה ידידי, בהיותך עמדי, הסכמת על ידי וידיים רפות תחוק, גם פעמים רבות חכמתך עמדה לי להביני מה שגיתי ולתקן את אשר עויתי. על כן הנני נתן לפניך היום הברלה אשר הברלתי בשבוע הקודם בין שני הלשונות ענה והעיד אשר היו לעיני עד היום הזה דברים אחרים, והנה המה רחוקים זה מזה כרחוק מרח ממערב.

דע ידידי כי המסחיד בבית דין עונה יקרא, לא מעיד; ולא יקרא מעיד רק המזהיר ומתרה, ככתוב העד העיד בנו האיש, רד העד בעם, והועד כבעליו, העידותי בכס היום (1) וכן עד הגל הזה [עיין המשך וסוף הסדרה הזאת בבית האוצר לשנת 74 סדרה י"ד — עמוד 75 סדרה כ"ו].

והנה כל מעיד מזהיר ומזכיר, וזה טעם על היות הלשון הזה נופל בבנין הפעיל לא בקל ולא בפעיל; וידוע תרע ידידי כי כן כלשון סורסי אשר הוא לשון קרוב מאד ללשון הקדש קוראין לזכירה עהדא. ואולם לשון ענה אינו זו מענינו שהוא ענין תשובת שאלה, כי סתם מעיד אחרים קראוהו שיבא ויעיד.

זאת מצאתי! הכרנא;

את-מלי דין בתבונה.

ולהגיה ולתקן

קום איש דעת; כי על-בן

הראיתך מחשבי.

הלא-אתך בכתבי.

ויצו אל את-ברכתו

לידידי ולהבמתו;

כתשוקת אוהב קדום

הוא הבא על-החתום

קדמיאל בן עמיהוד.

(1) באגדת "תמוז 5580 יב כאל: „והנה אין אדם נקרא עד אלא א"כ מסרה".

אגרת שניה.

חקרניאל לידידו לקרמיאל שלום.

אחרי ההודאה אל הסכה הראשונה, אשר אהבתו ויראתו חכמה ודעת רכזו תבונה, ואחרי התחנה אליו להאיר עיני, ולזכך רעיוני, לרצון לפני ה'; אומר, ידידי כי שתיקתך הארוכה, כבר השיבה אותי עד דמא, וכמעט עזבני כחי וחילי, בראותי עצמי גר בארץ לא לי, רחוק ממורעי קרובי ומתי אהלי, ושכוח גיכ מלב ידיד נפשי אלופי וכן בילי, אשר הרבקותי אלי כאוויר, ואשר היה לכל מכאובי מזור, גבר עמית, איש עצתי, בעל בריתי, ראש שמחתי.

ואולם אחרי היות ידיעת ההפכים אחת ואין האור ניכר אלא מתוך החשך, הנה לא יקשה עליך ידידי לשער כלבך השמחה והתענוג אשר הרגשתי בנפשי בכוא אלי מכתבך היקר; אם אמנם ישוער בלבבות דבר אין שיעור לו.

והנה סוף המעשה מעיד על תחלת מחשבתך, כי אמנם לא היתה הסבה לאחור כתיבתך ולהמנעך מהשיב לשתי אגרותי הראשונות, כי אם עוצם הבקותך בתורה ובחכמה, כי לא חפצת להניף ירך ולכתוב אף לא אגרת אחת שתהיה ריקה מהן; וכאשר לא נעלם ממך כי בתחלת מגורי בארץ אחרת לא יהיה לבי פנוי ודעתי צלולה לתקור במושכלות, בחרת לך השתיקה מהדבור.

וזכורך טעמך וברוכה תורתך, אשר רוממה את נפשך עד המעלה הנפלאה הזאת מן השלמות, שלא תסכול היות מכתבך ואף לא דבורך כדבר מן הרברים זולת התורה והחכמה; ואשרי מי שיש לו אוהב יסוה תארו!

תבקש ממני ידידי להגיד לך דעתי בענין ההבדלה אשר שמת לפני, ומרר איכל לדבר אליך? אם לא שאומר היותה נכונה וצודקת מכל צדדיה, ושקדעת בכל דברך לנקודת האמת ולא חטאת; וכי רק ידיעתי אותך מקדם, והכרתי בעוצם מעלתך זה ימים רבים, והרגילות אשר הורגלתי לשמוע מפיך יום יום אמתיות נפלאות לא שערום אבותינו, היא אשר תמנע ממני הפליאה וההשתוממות על שלמות הבדלתך ועל יושר פירושיך, ועל זקרת תשובותיך אשר חדשת בחווק מה שבא בתורה ומה שבא בקבלה; ועל הכל ראוי להפלא על פשיטות חדושיך אשר תכלים כל שומעם, לאמר: איך לא ראיתי גם אני עד היום הזה הדבר הפשוט הזה? והנה הזכרתי דברי החכם אשר היה בספריו היקרים מורי ורבי מובהק, הלא הוא הפילוסוף המופלא קונדיליאק, שאמר כי האמת פשוטה מאד, ועוצם פשיטותה הוא אשר ישימה נעלמת. הוא שאמר שלמה בחכמתו: את פני מבין חכמה, ועיני כסיל בקצה ארץ. האיש המבין, אשר הוא בעל ישכל זך ותבונה ישרה, ימצא החכמה את פניו, קרובה אליו מאד, כי הולך בדרך ישרה, וחקו הישר הוא הקצר מכל הקיים; אבל הכסיל אשר רוח בינתו הולך עקלקלות, ישים עיניו בקצה ארץ, יחשוב החכמה רחוקה ממנו מאד, כאלו בשמים היא או מעבר לים היא, והוא מבקש אותה כאשר איננה שם, וכאשר ירבה לידוף אחריה, בן יוסיף להתרחק ממנה, כי

הנה נכח פניו היא והוא לא יראה אותה. ומה רבו ידידי, ומה רבו הכסילים החולמים
בחקירתם דרך עקלתון, עיניהם ישיתו לקצות הארץ!
ואולם הנה בכתוב היקר הזה מקום לשואל שישאל: מה מעם קרא שלמה
לאדם חסר לב התועה מדרך השכל, בשם כסיל? יאמר נא אויל, סכל, חסר לב,
או פותה, ושאר תארים כאלה, המורים על קלות הדעת; ואל יאמר כסיל, אשר
הוא שם הונח להורות על רוע תכונת הנפש, אשר תשגא ברצונה ובכונה הדעת
והתבונה, ככתוב וכסילים שנאו דעת, לא יחפוץ כסיל בתבונה, ואומר כשחוק
לכסיל עשות זמה, ותועבת כסילים סור מרע, והנה הכסיל חומא בודון; והתועה
מדרך השכל והולך בדרך מרחוק, מנקודת האמת, כי לא ידע ללכת בדרך ישרה,
למה זה יקרא כסיל?

ראה ידידי, ראה זה דבר גדול דבר אלינו המלך החכם במלה אחת; ומה
לנו דבר גדול מזה; והוא יסוד החכמה, ועמוד התוך אשר היכל האמת נכון עליו.
כן הוא הדבר, קדמיאל דודי; הכסילים לבדם המה התועים מדרך השכל, בעלי
הנפשות הנשחתות הם לבדם בעלי הדעות הנפסדות, המטים עקלקלותם שונאי
דרך נכוחה רם המה הנוטים מקו האמת ללכת בדרכי חשך, קרובה האמת לכל
מבקשיה, נדרשת לכל חפציה, יגעתי ולא מצאתי אל תאמן.

הן אמת (אמר קונדיליאק) כי יש ויש דברים רבים אשר ידעתם והשגתם
על אמתתם נמנעת בחקנו, אך לא מצני זה יהיה הטעות הכרחי בחקנו. לא, ידידי
לא כל האדם כוזב, כאשר יאמרו עם הארץ; אבל החכם המכיר את מקומו ושמה
בחלקו, ישמח ויגיל במעט המושג מן האמת, ובהגיעו למקום אשר ימצא השערים
געולים בפני חקירתו, יעמוד, עד פה יבא ולא יוסף; והכסיל הגאה יפרוץ הנבול
אשר גבל היוצר לכינת האדם, ויתעה כשה אובד ברוב חלוטות והבלים; ועל מי
תלונותיו לודא על גאותו וכסילותו?

וכאשר ילידי הכסילות הנה הדעות הנפסדות שאדם נפתה אחריהן בדברים
הנשגבים משקול דעתנו, כמו כן שאר הדעות הנפסדות כלנה, ושאר הטעויות כלן
שאדם טועה בחקירותיו, כלן מבטן הכסילות יצאו, אחת מהנה לא נעדרה; ובצדק
כל אמרי פיו של המלך החכם, כל הנותן עיניו בקצה ארץ, ונוטה ומתרחק מן
הדרך הישרה המביאה אל האמת, כסיל שמו.

לא כל החוקר בדברי חכמה הוא באמת מבקש אמת. יש הודף חדשות
ומבקש מקום להתגדר בו, ופעמים רבות יקרה שכבר קדמוהו הראשונים וגלו האמת
ולא הניחו לו רק השוא והשקר; אבל עכ"פ הוא צריך לחדש דברים מדעתו, והנה
יצטרך להחזיק בדברי שוא ושקר כדי לומר דבר חדוש, ועל מי תלונותיו? אחר
שלא היה המבוקש ממנו הדבר הצודק, אבל הדבר החדש. ואם מאהבת החדשות
יתרחק מן האמת, וילך בדרך מרחוק, לא יפה יאמר עליו: ועיני כסיל בקצה
ארץ?

וכן בהפך יש לך אדם החוקר בדברי חכמה, והוא שונא החדשות, ומחזיק
בכל סברה אשר ימצאה מקובלת אצל בני עמו ואצל בני דורו, לא ימוש מעליהן,
אך יתאמץ לעשות להם סמוכין, ולחזקן במסמרים כל תמוטניה; וכל זה אמנם
להנאתו ולתועלתו, למצוא חן בעיני עם הארץ, להיות נכבד באחיו, ולהתנשא

למעלה בעשר ונכסים וכבוד, ואם בעבור כל אלה יתעה מדרך השכל כרחוק מדרך ממערב, לא יפה אני קורא עליו: ועיני כסיל בקצה ארץ? כי אמנם הירושה מן האבות איננה מענה מספקת לבנים בענין הדעות הנפסדות, כאשר איננה מענה להם בענין המדות המגונות; אבל מצאנו הפך זה, כי הבנים נענשים עונש כפול כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, כמה שכתוב פוקד עון אבות על בנים, ועמוס אמר בפירוש בענין האמונות הכוזבות המקובלות מן האבות: על שלשה פשעי יהודה ועל ארבעה לא אשיבנו על מאסם את תורת ה' וחקיו לא שמרו ויתעום כזביהם אשר הלכו אבותם אחריהם.

ויש ג"כ מי שמבקש האמת כאמת ובלבב שלם, אבל הוא מתעצל בחקירתו ומקצר בחפשו, יחקור על דבר טרם יחקור על דברים אחרים שידיעתם קודמת בהכרח להשגת הדבר ההוא, ולהקל מעליו המרח ימנע עצמו מבדיקת כל החורים והסדקים שאפשר לה לאמת שתהיה ממונה בהם, ולא ישתדל לאסוף אליו האמצעים כלם אשר בכחם להועילו בחקירותיו; ואם אחרי כל אלה לא ישיג האמת, ויכשל בשוא ותפל, לא תצדק בדברך עליו: ועיני כסיל בקצה ארץ?

והפך זה ג"כ תמצא בני אדם החפצים להראות חריצותם וחריפותם, ויבזו בעיניהם כל דבר קל ופשוט, בגדולות ובנפלאות יהלכו, ירדפו אחרי הדברים הזרים אשר כל שומעם תצלינה שתי אזניו; לא יהיה בעיניהם לחכמה דבר אשר יושג אליהם בחקירה קלה, ואשר יובן לשומעיו ברגע קטון, בלי הצעת הקדמות ארוכות ועיונים מכהילים. ואם בבקשם הדברים הרחוקים, ילכו בדרך רחוקה, סרו מני דרך, נסו מני ארה, ולא יפה אמר שלמה: ועיני כסיל בקצה ארץ? ולא אמת נכון הדבר, כי אדם תועה מדרך השכל בקהל כסילים ינוח? ולא יפה אמרו חכמים: שישגת תלמוד עולה זרון?

אפס כי עדות ברורה מכל אלה על היות האמת נדרשת לכל מבקשיה, ובלתי מסתרת כי אם מן האנשים אשר לא יבקשוה כאמת ובלבב שלם, או לא אותה לבדה יבקשו, כי אם אותה וגם הנאות העוה"ז ידרושו, עדות ברורה על כל זה. הלא אתה הוא, ידידי! מי כמוך, קרמיאל, הרומס תחת כפות רגליך התשוקות כלנה, בז לתענוגות בני אדם שונאי בצע מואס העשר, בורח מן הכבוד, ואויב העצלות, הבטלה, השנה, הצחוק, המיול, וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ, ואהב החריצות וההשתדלות, היגיע, והעמל, ושוקד בלמודיך ובחקירותיך כשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכנך ובקומך, פורים ויום הכפורים, לילות וימים שוים, והכל לאהבת האמת, כי מה לך הנאה בארץ הלזו אם לא בה לבדה? ומי כמוך בן עמיהוד, מגלה עמוקות מני חשך, מוציא חמה מנרתקה, ואמת ברה ממצפוני?

ועתה חזק, קרמיאל ידידי, וחזק, בן עמיהוד; בצדקתך החזקת ואל תרפה, רבות עשית, אחי, ורבות תעשה, עשה תעשה וגם יכול תוכל, וחפץ ה' בידך יצליח, ונלות את האבן מכל פי הנאר, והשקית את העדה ואת בעירם.

הלא נמשל ככהמות כסוס כפרד אין הכין, העם ההולכים בחשך המטים עקלקלותם, הנגרמים בשנת אולתם, המשליכים אחרי גום נזר תפארתם, ולא ינעם הכבוד לגול מעליהם הרפתם, ולא יזעזעם פחד אלהים לעשות חובתם, ולא יקניאם

העבר לשוב אל קדמתם, ואל מעלת אבותם, ולא יכעסם ההוא לחבוש שברם ולרפא מכתם, ולא יבעתם העתיד. ולא יבינו לאהריתם, כי טה מראות עיניהם מהשכיל לבותם.

הלא ידעו כי לנו ראמות וגבוש וכל אבן יקרה, והנם טמונים בוויית אהלנו, ואנחנו מהשים מהחיותם מעדמות העפר, ולא נשעה לכבוד האמת, ואף לא לכבודנו? הטוב לנו כי נהיה כתרנגול המנקר באשפה, המוצא אבן טובה ויסתר פניו ממנה?

אין הכמה ואין תבונה ואין עצה אשר אין להן רועה. אין ככב בקיע השמים, אשר כמה יגיעות לא יגעו הכמי דור ודור, עד נגלו אליהם מוצאיו ומובאיו וכל נטיות עקלקלותיו; אין היה בקצה הארץ, אין עוף ואין רמש, אשר לא רצו אחריו אנשים הקרוי לב, לדעת תולדותיו וכל העתים אשר יעברו עליו; אין לשון מלשונות הגוים הרחוקים מאד אם במקום ואם בזמן, אשר לא שוטטו משכילי עם ועם במעגלותיה, לברר וללבן תעלומותיה; אין ספר סתום, אשר לא דרשו וחקרו הכמי לב לבאר סתרו; וכל זה, לא לתועלת ופיקוק ברבר, כי אם לבלתי תהיה האמת נעדרת, ובעבור התענוג הנפלא אשר יתענג כל איש לבב בהגלות לפניו דבר הרש אשר לפניו לא נודע.

ואם הרבר כן הוא במרעים אשר לא יוסיפו בהגלותם לא תועלת, ולא תענוג מיוחד, כי אם התענוג הזה אשר בקציאת האמת; ומה נאמר בחקירות היקרות, אשר גם תענוג מיוחד גם תועלת ויתרון נמצא בהגלותן? הנרפים הם הכמי התולדות מקרמי ארץ עד היום הזה בחפוש טבעי היצורים, בכל מאמצי כהם ובכל גבורת תבונתם, אולי דבר יקרה לקראתם אם מועיל ואם ערב? ילך אל הכמי התולדות עצל, יראה דרכיהם ויחכם.

מי אסף רוח בהפניו, וינתהחו לשנים, לרוח היים ולרוח טמיות; מי צרר מים בשמלה, ובא עד תבונתם, ועשה לו מים חדשים; זה הוצב להבות אש, ונלאה ברוב עצותיו, ובוא עד קצו לא יוכל; אלה ידרשו אי זה הדרך יחלק אור, על אבן אחת שבעה עינים; ואלה יגילו ברעדה, באש העצור בכפת הירדן; ואלה ואלה על משמרתם ישקודו, בתקות תועלת, אשר היא פעמים רבות מעט מזער לא כביר.

או היש מספר אל חוקרי הספרים (המה הכמים מחוכמים), אשר הרבו להג הרבה ויגיעת בשר, לפתור דברי המשוררים והפילוסופים הקדמונים? והמה אנשים כמוהם, ואולי פחותים מהם ג"כ.

והנה נא ארבעה ועשרים ספרים אשר אתנו, דברי אלהים היים המה, דברי מליצים נשגבים המה, דברי אנשים ראשוני ראשונים המה; הנשקוט, הנתרפה, הנתן שנה לעינינו, עד נבא עד תכליתם, ועד נגיע לעסקי סודותם?

ובל יאמרו בלבכם האנשים הנרפים אוהבי לנו: הן לא אלמנים ספרו הקדש ממפרשים רבים ונכבדים, אשר פרשו לפנינו זה כביר שמלת אמרותיהם המהורות; ומה לנו להתיגע עוד עליהם? כי באמת זה הים גדול ורחב ידים, מים שאין להם סוף, פנינים אין מספר טמונים עוד היום במצולותיו, יד לא מצאתם, עין לא שופתם, ועדיין כתר תורה מונה ועומד, כל הרוצה לטול ובא

וישול. ומי זה אפוא מאנשי בינה, מדי הגותו בספרי הקדש, לא מצא פעמים רבות כתובים וענינים שלמים, סתומים והתומים, נלאו המפרשים לגלותם, ונבלה שם שפתם, ואין פותר אותם, פתרון המתישב על הדעת, ומתקבל לאזן שומעת? וכבר דבר ברוחב לבבו ובעומק תבונתו החכם הנכבד ר' יצחק עראמה (עקדה סעי' מ"ח), כי הקושי והזרות הנופלים בדברים היוצאים מפי שלמי הדעת, הערה גדולה המה לגדול ערכם ועוצם תועלתם.

ומה נאמר על הלשון? הלשון היקרה הזאת, אם הלשונית, מקץ שמנה מאות שנה אשר שמו גדולי החכמים עיניהם ולבם עליה, רב מאד עוד היום מה שסמסה ממנה ונעלם ממה שגלוי וידוע לנו; כי אמנם גם כי הרבה יגיעות יגעו בה הקדמונים וזכר כלם לברכה, הנה לא היו רוב הקירותם רק בחיצוניותה ובלבושיה, וכמעט נוכל לומר כי רק זה כהמשים שנה החלו חכמי אשכנז לגשת לפנימיותה ולגעת אל עצמה ואל בשרה, וגם המה לא הסרו עדיין מן המעין המתגבר הזה אלא ככלב המלקק מן הים; מלבד מה שהלכו פעמים רבות בדרך רהוקה מן האמת, ובפרט הזקנים שבהם כרבי נפתלי ורבי יצחק הלוי אשר היו נחרי תבונתם רחבים ועמוקים ולא תמיד צלולים וזכים. וכמה וכמה פליאות חכמה טמונות עד הנה בהררי לשוננו; וכבר הראיתני ידיו אלפי פעמים דברים כאלה אשר חדשת בתבונתך, הנחמדים מזהב ומפו רב ומתוקים מדבש ונופת צופים. לכן אל ירפו ידך, קדמיאל ידירי, עשה והצלחה, כי לכך נוצרת; ואל תהרל לעשות נחת רוח לבעל בריתך, כי תתן לנגד עיני רעיוני לבבך, פרי תבונתך; ואעשה כן גם אני, בכל אשר ירחש לבי דבר טוב, בעט סופר מהיר אערכה דברי לפניך, ושפמתי צדק. אהבני, כאשר אהבתני, וכאשר אהבתך; ואתה שלום וביתך שלום.

חקרניאל בן אמת.

אגרת שלישית.

קדמיאל לידידו לחקרניאל שלום.

כטל כאת ה', אשר יולו שחקים, להדש פני אדמה, ולהשביע נפש שוקקה, ככה נטפו אמרותיך המהורות על נפשי העיפה על פרידתך, ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי, להניח לי מעצבי ומרגוזי, ממראה עיני אשר אני רואה, אם אפנה על ימין או על שמאל, כי סבבני כסילים, בוזי תורה מואסי מוסר, על כל דבר שבקדושה שופכים בוז, ובילדי נכרים ישפיקו, ויבו בעיניהם לשלוח יד בלמדוי ה', ותהי להם להרפה לאיש אשר עיניו פקוחות שישים עיניו ולבו לחבלי הזקנים ההולכים בחשך. ראה ידירי, והשתומם, מה מאד נשתנו החרויות! בימים הראשונים, גדולי הפילוסופים היו עמוד ברזל לתורה ולתעודה: רבנו סעדיה, רבי יהודה הלוי, ר' אברהם אבן עזרא, רבנו בחי' הזקן, רבנו משה בן מיימון,

לבי דוד קמחי, ר' יוסף אלבו, ר' יצחק עראמה, הן יצחק אברבנאל, ואחרים רבים, גדולים היו בכל דבר חכמת בינה מן החכמות החיצוניות, למודיות, טבעיות, ואלהיות, ולבם ג"כ עמוק עמוק לדרוש ולהקור בכל דבר בשוב טעם ודעת, ולבחון האמת מן השקר, ועם כל זה לבם נכון עם אל, והמה שלמי אמוני ישראל, החזיקו בתורת ה' ברוב עז ותעצומות, ויהיו למאורות בקרב עמם, כושל יקומון מליהם וברכים כורעות אמצו. ועתה (עלי תשתפך נפשי) אך בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע, בהשליכו יראת אלהים אחרי גוו, בפרקן עול האמונה מעל צוארו, וברברו עתק על ה' ועל עבדיו.

אפס כי אכיר מעבדיהם ואחקור דרכם ומעלליהם, ואראה שהם בהמה חמה להם, ביון שגו ובשכר תעו, את ה' עובו לשמור זנות ויון ותירושי, ויעשו להם אלהי כסף ואלהי זהב, אין בפיחם נכונה קרבם הוות, בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו, לצון חמרו להם, ואך מהתלות יענו לכל אשר יטעון עליהם בדברים של טעם, והם מלבד כל זה מתהפכים מדעה אל דעה מיום ליום ומחדש לחדש, ולא דבריהם בגדולתם כדלותיהם בגדלותם, ולא סברותיהם בכריאותם כסברותיהם על ערש דוי, ולא מחשבותם בעוד אביהם חי כמחשבותם בימי אבלם, ולא דעותם בשבתם על אדמתם כדעותם אחרי ראותם ארצות רחוקות, ולא דרכיהם בימי בהורותיהם כדרכיהם בימי שיבתם. הלא כראותי כל אלה יתעורר בתוך לבי ספק עצום, לאמר, אולי לא הפילוסופיה היא אשר תנהגם, ולא התבונה היא אשר תנהלם, אך היצר הוא המושל בם, ואחרי שרירות לבם הרע חמה הולכים, ואולי צדק המשורר באמרו: אמר נבל בלבו אין אלהים השחיתו התעובו עליה אין עושה טוב.

אבל הספק יתהפך לודאי בלב כל איש אשר ידע אותך, הקרניאל ירדיו, כי אות אתה ומופת כי התורה והחכמה היראה והפילוסופיאה, לא צרות הנה זו לזו, כי אחיות הנה, וקשורות אשה אל אחותה בקשר אהבה אשר לא ינתק. מי כמוד, הקרניאל, העמיק החקירה בכל מכתבי הפילוסופים הראשונים והאחרונים ויבא בהיכל התבונה הדרר בהדרר לפניו ולפני? מי כמוד אמיץ לבו בגבורה, לא ישא שמע שוא, ולא נפתה אחרי ההבל? מי כמוד התנשא על גבי החמה, התרומם על התשוקות הבהמויות, והתעלה על המדות ההמוניות? וסוף דבר, מי כמוד פילוסוף במחשבה, פילוסוף ברבור, פילוסוף במעשה? ועם כל זה מי כמוד מאמין, מי כמוד מכבד תורה, מי כמוד ירא הטא, מי כמוד יהודי? ידעת מאז ידעתני, ירדיו, כי שפת הלכות שפת לא ידעתי, אך באמת ובלבב שלם אומר אני, כי עדות ברורה אתה לכל באי עולם, כי הפילוסוף יתן כבוד לה' ולמשה עבדו, וכי הכסול לברו הבוזה חכמה הוא יהיה בוזה תורה.

הנה בדבר ה' מאסו, וחכמת מה להם? אמר ירמיהו. הם מואסים דבר ה', דבר ה' שוא בעיניהם, כי מתנגד הוא ליצר לבבם הוונה; כחשו אין כתוב באן, רק מאסו; אין שבלם מכחיש דבר ה', אבל לבם מואס בו; והנה חכמת מה להם? ואיך יקראו חכמים, ואינם כי אם כסילים ובוזי חכמה? ועתה הסכת, הקרניאל דודי, המשך הפרשה הזאת מתחלתה, כי נכוחים דבריה מאד לעמת הדור הרע הזה.

ואמרת אליהם כה אמר ה' היפלו ולא יקומו? אם ישוב ולא ישוב?
הנביא שואל ברבר ה': היפלו ולא יקומו? איך נהיה הדבר הגדול הזה, שיפלו
במצולת העון, ולא יקומו. אחר כן ממפלתם? אם ישוב ולא ישוב? ואיך היה
הדבר שהם הולכים שובב בדרך לבם, ולא ישובו לדרך הטובה?

מדוע שובבה העם הזה ירושלים משובה נצחת, ההזיקו בתרמית, מאנו
לשוב? והנה הוא משיב אמרים אמת לשאלתו: הקשבתו ואשמע, לא כן ידברו.
ידוע ההפרש אשר בין המאמין ובין הכופר; כי המאמין, גם אם יהטא, יכיר
הטאתו, ולא ידבר סרה לאמר מה עשיתי? ובכן קרוב הוא להנחם ולשוב
מדרכו הרעה; אך הכופר מדבר סרה, ויתברך בלבבו לאמר אין רע, וכל הישר
בעיניו יעשה, ולא ינחם. והנה אמר הנביא: כי שמע דברי בני דורה, והמה לא
כן ידברו, ידברו דברים אשר לא כן, ידברו סרה, ואין פחד אלהים לנגד עיניהם;
ע"כ אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי, כלו שב במרוצתם, כסוס שומץ
במלחמה; כאשר הוא באמת דרך הכופרים. והנה הנביא מוכיחם ואומר עליהם:
גם הסידה בשמים ידעה מועדיה, ותור וסוס ועגור שמו את עת בואנה, גם
כי אין להם תורה, הנה הם הולכים אחרי טבעם, ועושים כאשר הטביע בהם
יצרם; ועמי לא ידעו את משפט ה', גם התורה טבעית אינם שומרים; כי זה
דרך הכופרים, יאמרו כי די לו לאדם בשמו תורת הטבע, והמה באמת לא
זו ולא זו ישמרו. א"כ אפוא (יאמר הנביא) איכה תאמרו חכמים אנחנו, ע"כ
לא נאמין בתורה, כי חכמה היא בעיניהם הכפירה, ותורת ה' אתנו, היא התורה
הטבעית, אשר הם מתפארים שהיא אתם וכתובה על לוח לבם, אכן הנה לשקר
עשה, לפי דבריהם, עט שקר סופרים, כלומר שהם אומרים כי חכמי ישראל
הנקראים סופרים, המה בקלמוס בראי כתבו מלבם את ספר התורה. הובישו
החכמים חתו ויילכו, הנה ברבר ה' מאסו, לא שכחשו בו אחרי הבדיקה והחקירה,
בישוב הדעת, בצדק ובמשפט ומישרים, אך מאסו בו, להיותו מתנגד ללבבם
הערל, וא"כ חכמת מה להם? כי גם תורה טבעית אין להם, רק על הפצם
ללכת במועצות לבם הרע, ע"כ שברו עול נתקו מוסרות. רב לנו יגון ואנחה,
ינוחו על משכבותם האנשים החטאים האלה בנפשותם, אסתירה פני מהם, ועל
משמרתו אעמודה לעשות נחת רוח לידידי אשר אהבתי. והנני נתן לפניך היום
ההבלה אשר הבלתי בימים שעברו בין ארבעת הפעלים הנרדפים אסף קבץ
צבר קנה (ע"ן ד' גדלות האלה נבית האונן לזכה כי עמוד 78 מספר כ"ט—עמוד 82
כוכב ט"ז). ונשלמה ההבלה, ואתה בצדק תשפוט עמיתך.

ובליותי צמאות לך ונגות
וזכור אזכרה מאין הפוגות
לרע: אמן ראשית משובי.
אהבני וידך נזר לראשי
ואל מאהבה תעלים שנגות
ורב שלים לך לעד כנפשי.

קדמאל בן עמיהוד.

אגרת רביעית.

חקניאל לידידו לקדמיאל שלום.

התורה והחכמה, היראה והפילוסופיה, יפה דנת ידירי, כי לא צרות הנה
זו לזו, הלילה. אבל שתי אהיות הנה הקשורות זו לזו בקשר אהבה אשר לא
ינתק. ומה היא הפילוסופיה, אם לא הקיחת מעשי חבורא? ומי זכיר גדולת
האלהים ויראנו ויאהבנו, יותר מן הפילוסוף? ומי זכיר עומק מהשבות היוצרת,
וקצור השגת האדם, מבעלי המחקר? ראה מה כתב הפילוסוף הגדול רבנו משה
בן מיימון זצ"ל: והואך היא הדרך לאהבו וליראה אותו? בשעה שיתבונן האדם
במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהם הכמתו שאין לה ערך ולא קץ,
מיד הוא אוהב ומושבה ומפאר ומתאוה תאוה גדולה ליהע השם הגדול. כמו
שאמר דוד צמאה נפשי לאלהים לאל חי, וכשמהשב בדברים האלו עצמם, מיד
הוא נרתע לאהוריו וירא ויפחה, ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפילה, עומדת
ברעת קלה מעושה לפני תמים דעות, כמו שאמר דוד כי אראה שמך מעשה אצבעותיך
מה אנוש כי תזכרנו. ראה אם הפילוסופיאה צרתה של תורה היא, או רעותה
המחוקת בידה. ואולם באמת לא הפילוסופיה, ולא החכמה היא צרתה של תורה;
אך צרתה של פילוסופיה וצרתה של חכמה היא לבריה צרתה של תורה. ואי
זו היא צרתה של חכמה?—הפך החכם הוא הליץ: אם חכמת חכמת לך, ולצת
לברך תשא; בן חכם מוסר אב, וליץ לא שמע גערה: וצרתה של חכמה וצרתה
של פילוסופיאה היא הלצון, והיא היא צרתה של תורה, וצרתה של יראת ה'

האיש אשר בכל מעשיו, בכל דבריו ובכל מהשבותיו, בכל עת ובכל
מקום, הוא נשמע תמיד אל השכל והדעת, המתנהג בכל דרכיו בזהירות
והתבוננות, למאום ברע ובהור בטוב, אשר לא ירים את ידו ואת רגלו במקרה
והזמן, אשר לא יעשה קטנה או גדולה לבטלה, או בפחזות ובהלה, האיש אשר
מעשיו ותנועותיו כלנה שקולות תמיד במאזני השכל, ההוא יקרא חכם. ואשר
לא שם לבו אל דבריו השכל, והולך אחרי שרירות לבו, אין מעצור לרוחו כעיר
פרוצה אין חומה, בכל דבריו ובכל מעשיו פחו כמים זככל אשר ישאלו עיניה
לא אצל מהם, אל כל אשר יהיה שמה הרוח ללכת ילך, כסוס שוטף במלחמה,
לא השכל מושל בו לפלם מעגלותיו ולחורות לפניה איומה יכשר הזה או זה,
אך הוא מושל בשכלו ומעבירו כעבר עולם למלא ששאלות לבו. והוא ברבור
פעם יקיים סברה זו ופעם אחרת יקיים הסברה שבגדרה, לפי המקום ולפי הזמן;
וכאשר יאמר לו אדם דברים של טעם, ודחהו מעליו כמהתלות ודברים של
תהו או ג"כ בלעג וקלם, איש אשר כזה שמו השחוק (כחנ: צעל: מסלת: מינס)
הוא מאבר את לב האדם, עד שכבר אין הטעם והדעה מושלת בו, וחרי הוא
כשכור או שוטח, אשר א"א לתת להם ערמה, או להנהיגם, כי אינם מקבלים
הנהגה; לפי שכמו שכל מציאות הזהירות תלוי בשימת הלב על הדבר, כך כל

עצמו של השוק אינו אלא מסיר הלב מן המהשבות הישרות והעיוניות; כי כמו המגן המשוה בשמן, אשר ישמים ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ, ולא יניה אותם שיעזו אל גוף האדם, כן הלצון בפני התוכחה והמרדות, כי בליצנות אהת ובשהוק קטן יפיל האדם מעליו רבוי גדול מן ההתעוררות וההתפעלות מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו מדי ראותו או שמעו ענינים שיעורוהו אל ההשבון והפשוט במעשים, ובכה הליצנות יפיל הכל לארץ, ולא יעשה בו רושם כלל, ולא מפני הולשת הענינים, ולא מפני הסרון הבנת הלב, אלא מפני כה הלצון, ההורס כל עניני המוסר והיראה. אלה דברי ר' משה היים.

והנה, קרמיאל יודי, כי תקום ותברוק אהר לאהר האנשים האלה אשר אין יראת אלהים על פניהם, תמצאם כלם אנשי לצון; לא אהר בהם שיתקור הקירה בישוב הדעת (דברר שאינו נוגע להנאתו ולתענוגיו), ויצרד על כל אהר מהלקי האפשר ויהיה מתון ברין ער אשר ירד לעומקו של דבר; אבל כלם אך למראה עינים ישפוטו לפי מה שיראה להם בהשקפה ראשונה, אשר מזה ימשך בדבריהם ההתנגדות. והסתירה משעה לשעה ומרגע לרגע, ומלבד כל זה תמצאם תמיד אוהבי התול, ורדפי לצון, יעמוד בדבריהם השוק במקום הראיה, והמתחלות במקום העדים. ועדים נאמנים על דברי אלה הלא המה שני נשיאיהם הגדולים (Bayle, Voltaire), וכל אהיהם על פיהם.

ואהר שהדבר כן הוא, כי הלצון דבק עם הכפירה, הנה מאליו ימשך שתהיה ההכמה אשר היא הפך הלצון דבקה עם התורה אשר היא הפך הכפירה.

אם לא אפוא מי הוא אם לא הלצון, המעור עיניהם של כופרים ומפילים מרחי אל רחי, עד אשר יקיימו בעז פנים הבטול הגדול מכל הבטולים, וההוללות העצומה מכל ההוללות, ויאמרו ולא יבושו, כי מחלקים דקים של חמה, אשר נפלו זה על זה במקרה, נהייתה העין, נהייתה האוזן, נהיו הכלים הנפלאים אשר לא הגיעו גדולי החוקרים להבין ההכמה הנסתרת בהם כי אם אהרי מאות ואלפים מן השנים; נהיו הצמחים, נהיו בעלי החיים, ונהיה האדם, הכלי המפואר אשר אולו לא יגיע לעולמים להשיג את עצמו בשלמות; נהייתה הארץ וכל אשר בה, נהיו השמים וכל צבאם, ונהיה הטבע בכלל, הטבע הנפלא הזה המראה לחוקריו בכל דור ודור נפלאות הרשות? ומה תאמר על מי שיקיים כי תבה של אותיות נשפכה במקרה על מכש הרפוס, ויצא משם מזמור של תהלים? גם כי אמנם הלא יהיה הדבר הזה דבר בטל במיעוטו לעמת הטבע בכלל.

מי אשר לא יראה, כי העולם איננו קבוץ חלקים פשוטים המפורדים הנה והנה במקרה, אבל הוא כולל כלים מכלים שונים אשר לא יספרו מרוב, וכל חלקיהם, גם הקטנים שבהם, לתכלית אחת הם מתוקנים בהכמה בתבונה וברעת? האם מצער היא ההכמה הנראית בשכלול אברוי האיש הכופר, וקלה היא מן ההכמה הנראית בחלקי כלי השעות? ואלמלא לא היה בעולם זולתי אדם אחד וגם הוא אפיקורוס, האם לא תהיה גויתו עד נאמן על מציאות היוצר, גם כי בשפתו בכל כחו וכחישו? ומלבד זאת, בראותנו כי הגוף הזה אשר בטבעו הוא צריך תמיד לדברים הרבה, יסובבוהו מכל צד מל הדברים אשר

יוכל למלא כהם צרכיו, ואשר בהעדרם היה נפסד ובטל מן העולם; ובראותנו
 עוד כי כל הדברים הרבים האלה הצריכים אלינו, אין הרכבת הלתיחה פשוטה
 וקלה, אבל הורכבו בכל כך מן החכמה, שיצטרך אדם לחכמה נפלאה ולהקירה
 עמוקה מאד טרם יבין הרכבתם, איככה לא נשמע הטבע כלו מגיד בשפה
 ברורה תבונת יוצרו? הלא באמת אין שם שום יחס טבעי בין צרכי בעל החיים,
 ובין הדברים אשר הוצה לו המזומנים למלא אותם; אין הצורך סבה טבעית
 כלל למציאות האמצעים הראויים למלא אותה, ולא ג"כ הצורך ואופני הפקתו
 שניהם מסובכים יהוו מסבה טבעית אחת; לדוגמא, צורך בעלי החיים למוזן
 איננו הוא סבה טבעית למציאות הצמחים; ולא ג"כ הצורך למוזן מציאות
 הצמחים נמשכו יהיו מסבה טבעית אחת; והנה בהכרח אין זה כי אם מעשה
 ידי אמן, המכוון האמצעיים לעמת תכליתם. והאדם אשר עינים לו ולא יראה
 את זאת, מה נאמר עליו? המשורר ההכם (Young) אומר היותו איש פתי
 המאמין לבל דבר. אמר (לילה עשרים): כמה נמנעות צריך להאמין, כדי לכפור
 במציאות הבורא! לא יגיע אדם להיות כופר, כי אם אחרי היותו פתי יאמין
 לבל דבר. ואולם אני לא כן אדמה, ולא יחרף לבבי מימי את המין האנושי עד
 השיעור הזה, לומר שתמצא אפילו באחד מאישיו כמו הפתות הזאת; אבל מה
 שהוא בעיני המשורר הנזכר פתיות וחוסר לב, לצון הוא בעיני. ועתה ראה
 קרמיאל גם ראה הוראת בעל דין אשר היא כמאה עדים. כתב הכופר
 (le Marquis d'Argens) באגרותיו היהודיות אגרת ארבעים ומאה וזה לשונו:
 הלא זאת העצה היעוצה בין המכתישים בה'. כל הימים אשר שלום בעצמיהם
 ועם אדם לא ינועה, כהשו בה' ויאמרו לא הוא; או ישתדלו בכל מאמצי כהם
 לעקר מלבם האמונה הזאת, למען יוכלו להטמא לבטח בכל התועבות. ואולם
 בכוא יומם ותקרב לשהת נפשם, אברה הכמת שקר, אשר התפארו בה לפניו.
 ואתה קרמיאל ידודי לכה נא ואקחך אל מקום אחר, והתבוננת התבוננת
 פשוטה וקלה מאד, אשר לא ארע, אך נתעלמה מקהל עדת המכתישים בה',
 לולא ידעתי כה הלצון אשר ישמן לבם ועיניהם ישע, כי הנה בפעם הזאת
 אענה כסול באולתי ואודה לו כפי, ואם לא בלבבי, כי באפשרי רחוק מאד
 נתקבצו במקרה קצת מחלקי ההמור והיו לאדם וקצתם היו לשור וקצתם לחמור
 ובן כלם; גם אסכים עמו לשיעה קלה כי באפשרי רחוק עוד יותר מזה קרה
 מקרה שנודמן לבל אחר מן המינים האלה בת זוגו הראויה לו לקיום המין.
 אבל דבר אחר אני רואה בענין בעלי החיים אשר לא ינהיג בשום פנים להסכים
 עם בעל דינו. החיים ההולכים על הארץ והמעופפים על פני הרקיע וההשוהים
 בתוך המים, מינים ממינים שונים למאות ולאלפים, ועם כל זה (ראה זה פלא!)
 קיום כל המינים האלה המשוונים זה מזה מאד הוא בכלם על יזרך אחר: בכלם
 זכר ונקבה, אין מין אחר שיתקיים באיש אחר; כל החיים מתהווים מן הזרע,
 אין אחד שיתהווה באופן אחר; הלא כמה וכמה דרכים מדרכים שונים היו
 אפשריים לקיום המין, ולא יצא למציאות אלא דרך אחד בלבד, וקרה המקרה
 הזה שימצא האיש והאשה השור והפרה החמור והאתון וכאלה אלף פעמים,
 כלם זכר ונקבה, זה מוליד וזו יולדת, וגם פעם אחת לא קרה המקרה שימצא

מין אהר אשר יתקיים באחד מרבוז רבבות דרכים אחרים אשר היו באפשר. הכזה משפט המקרה? מי שמע כזאת? מי ראה כאלה? ראה זה מקרה אשר הוא פלא! אם לא שנאמר כי כדרך שהארמה לדעת אפיקורוס בימים האלה ובזמן הזה, כבר הזקינה ולא תוסיף תת כחה לנו להוליד מבטנה בהמות וחיות באשר בראשונה, ככה קרה מקרה גם למקרה עצמו כי ברוב הימים נסרחה חכמתו ובשנעון ינהג, מה שלא היה כן בימים הראשונים.

וכן בשעה שהם כופרים בשליהות נשיא הנביאים מרע"ה, מה מעשיהם אם לא מעשי לצון? הלא כלם מאמינים בספורי דברי הימים הקדמונים, וסומכים ביושר לבב על ספרים אשר ימצאו בהם ספור הקורות ההנה, גם כי רבים מן הספרים האלה אין לנו עדים כלל על אמתת דבריהם, וגם יתכן שנכתבו מאהבה או משנאה, ולאחת משאר סבות מבלעדי אהבת האמת; ובחפך הם כופרים בספורי משה, ולא יאבו לקבל עדות הספר אשר גבר על כל הספרים שבעולם ברובי העדים המקיימים את כל הכתוב בו. כי הנה נא הספר הזה כולל ספורי התהלת אומה אחת מן האומות, והאומה הזאת בכללה קיימה וקבלה עליה אמונת הספורים ההמה, וכל מנהגיה והקותיה ביהוד ובצבור בנלווי ובסתר גם דבריה וגם מהשבותיה מיוסדים על דברי הספר הזה, ספר אשר הוא אצלם לא ספר אמתו בלבד, אבל ספר קדוש, ספר אלהי, ספר אין ערוך אליו בכל הספרים, וכדברי (Racine)

Dans ce livre pareux de tout tems révééré

Le nombre des mots même est un nombre sacré.

ופן יאמרו בלבבם כי האומה הזאת תתן כבוד לספר הזה מפני שהספר הזה הוא תהלתה המעיד על גדולתה אשר אברה ממנה, לא מפני שהתאמתה אצלם אמתתה;—הנה בחפך, הספר הזה מלא דברים אשר המה להם להרפה ולקלם ועדות על סבלותם ועל כסילותם, וכמו שאמר ג"כ המשורר הנזכר:

Et leur historien ne leur déguise pas

Qu'ils sont murmureurs, séditeux, ingrats.

ואמר Cascal: הספר הזה המראה קלונם, הנם שומרים אותו בסכנת גפושם, וזה דבר אשר אין לנו דוגמתו בכל העולם כלו, ולא יתכן כלל לפי הטבע. ועתה מה ראו האנשים האלה, שיביאם להכחיש ספורים מאומתים הרבה יותר מכל שאר ספורים שבעולם? הסכת ושמע קרטיאל ירודי: הם מנחישים אותם בעבור היותם דברים היוצאים ממנהגו של עולם, ועל כן אין ראוי להכנס לב לקבלם, אפילו יאמרו לו כל באי עולם כי בעיניהם ראו הדברים החם. הראית בן אדם עוצם ליצנותם, איך מה מראות עיניהם מהשכיל לבותם? ואניה כעת כמה וכמה דברים אשר חכמי הטבע רואים יום יום, ויראו ולא יבינו, ואף גם זאת להכחיש המוחש לא יוכלו. ומי הבין איך האבן השואבת מושכת אליה הברזל ופונה קצותיה לקטבי הארץ? ומי הבין סבת הכה המושך, אשר הוא סבת קיום העולמות וכל צבאם? ומי הבין מי נתן לבעלי חיים בינה לעשות כל אחד מהם עבורתו אשר הוטבע אליה בשלמות נפלאה? ומה נאמר על הרג

ממין האנגילי הנמצא בארץ (Surinam), אשר הוא בקי בתהלכות האיליקטריד ציטס כמו הפילוסופים ויותר מהם? וכבר בהנהו גם ראו פעלה, וישתוממו על המראה ואין מבין. אמנם האם בעבור זאת יכחישו המוחש? לא כן, כי לא תהיה להם לחכמה, אבל יניחו המרה הזאת לכת לצים. ואולם מניה אני, כאשר אמרתי מתהלה, את התשובה הזאת, ואענה לקטני אמנה, כי אמנם לו היה בהם לב לדעת ועינים לראות, רואים היו בבירור, כי אין בספוריו של משה ענין זר ותמוה הרחוק משקול הרעת, כאשר יאמרו בפהותם. והנני מסכים עמכם, כי אין ראוי לאיש חכם לב למהר להאמין ספורים מבהילים מענינים נפלאים אשר נהיו מעצמם במקרה, כמו מה שספרו על אשה אהת (Margherita Contepa d' Olanda) שילדה שלש מאות וששים בנים בכרם אהר; ואולם לא כאלה ספורי משה, רק הוא אומר כי האלהים (אשר מציאותו וכהו וגבורתו ידועות לכל אשר עיניו בראשו) עשה בידו ההזקה דברים היוצאים ממנהגו של עולם, למען הודיע ליצוריו הדרך הטובה אשר ילכו בה; דבר אשר אין בו מאומה מן הזרות והפלא ולפלא והשב אם לא היה האלהים עושה אותו.

אבל הם אומרים כי גם שאר העמים כלם אין אחד מהם שלא יתפאר באותות ומופתים שנעשו על ידי נביאיו, והנה האותות והמופתים אשר הם יסודות האמונה בתורת משה הם כמו כן יסודות שאר האמונות כלנה, ואחרי שלא יתכן שתהיינה האמונות כלן אמת, א"כ כלן שקר וכזב, ומה הפרש בין זו לזו? ועל אבן אחת כלן נוסדות. — ראה קדמיאל, ראה זה לצון צחוק ומתללות, להבל עינים באמרי שקר, ולצודר אפרוחים אשר לא נפקחו עיניהם. היתמשלו האותות והמופתים המסופרים אצל האומות כלן, אל הנסים המסופרים אצל בני ישראל? איה הגוי למקצה השמים ועד קצה השמים, איה הגוי אשר יגיד לנו מופת המתנגד למנהגו של עולם, אשר נעשה על ידי נביא לעיני הגוי כלו? לך נא ושוט בארץ, ודרוש וחקור כל הנסים המסופרים אצל האומות כלן, ולא תמצא אצלם כי אם מעשים הנעשים בסתר לעיני אנשים מתי מספר, ואם תמצא קצת מהם שנעשו ברבים לא תמצא התנגדותם לדרך הטבע מבוררת, ועיניך יראו בקלות אופני התחבולה בהם; כי אמנם עדות הרבים נאמנת היא על הרוב בענין מציאות המעשים, ואולם מספקת היא מאד בענין הסבות אשר נמשך מהן המעשה, כי הנה לא רבים יחכמו והפתיים הרואים ואינם יודעים מה רואים רבו מארבה ותמלא הארץ אותם, ואתה רואה כי לא יתכן לאומה שלמה שתתעור ותאמין שהיא עצמה נזונה במשך ארבעים שנה בלחם היורד מן השמים אשר היה יורד ששה ימים ופוסק ביום השביעי, כדבר אשר דבר לה נביאה מלפנים, וכיוצא בדברים האלה אשר היו בתכלית הפרסום ואשר אין צורך בהבנתם כי אם לעינים לראות; אבל אפשר ואפשר להטעות קהל של אנשים עד שיאמינו כי זה האיש אשר הוא היום בריא וחזק היה קודם לכן חגר או סומא או ג"כ מת, או שיתפתח חיל גדול אחרי תמונה מה הנראית לעינים ברקיע, ותחשוב שהוא בנס ולא תדע שהוא בטבע, וכן כרבות כאלה, ומי שיערבב הדברים וידמה דבר לדבר הרחוק ממנו כרחוק מזרח ממערב, איככה לא יתחשב כרת לצים?

ואחרי אשר עד כה משפני הדבור בדברים אשר לא יתנו ולא יספיקו, כי מה

תועלת להתוכח עם אנשי לצון, ויוסר לין לוקח לו קלון; הנה אישיבה ירדי לענין
אגרתך הנעימה ואומר כי יארך הדבור מאד אם אצא לספר שכחה ככל פרמיה, כי
באמת אין חלק מחלקיה ומאמר ממאמריה שלא יכול אמתיות חדשות תאוה לעינים
ונחמדות להשכיל, כי זו אמנם סגולה יקרה אשר בחנתי כך מיום דעתי אותך,
סגולה אשר לא תמצא כאחד מני אלף בקהל עדת דורשי החכמה, והוא לחשוב
מחשבות אשר עם היותן נכונות וברורות לא תהיינה ישנות נושנות, ועם היותן
חדשות לא תהיינה שוא והבל. אבל מה שלא יתכן לי בשום פנים לעבור עליו
בשתיקה הלא הוא רעיונך הנחמד אשר הדישת כתבונתך בתשובת השאלה אשר
נבוכו בה הראשונים והאחרונים, למה לא נתבאר בתורה בפירוש ענין השארת הנפש
והשכר והעונש אחר המות, ומה לנו דבר פשוט ממה שאמרת בו? ואיך הניחוהו
לך אבותיך?

הוסף קדמיאל ירדי הוסף והוסף שלוח אלי רעיונים חדשים רבים ונכבדים
כאלה, ויוסף ה' לך ימים ושנים דשנים ורעננים.

חקרניאר בן אמת.

אגרת חמישית.

קדמיאל לידידו לחקרניאל שלום.

אם אמרתי אישׁב לך כגמולך ואשום לפניך פליאות חכמה משמחת לב
מאירות עינים ככל הדברים אשר ערכת לפני ירדי חביבי באגרתך המסולאה כפז,
הנה ידעתי כי לא תעשינה ידי תושיה, אחרי אשר לא נסתה כף רגלי ללכת בגדולות
ובנפלאות כמוד; ואולם כי ידעתך מאז ומקדם אוהב סהר לב לתורה ולתעודרה,
ודוהש בנפש הפצה תעלומות דברי נביאינו, ומתעלם בשמחת לבב בהדרת מליצות
משוררינו, אשר ישליכו אותן אחרי גום, לצים לצון חמדו להם, אמרתי כלבבי
אערכה נא לפני חביבי ארבעה מאמרים ממאמרי נביאינו ומשוררינו, אשר נראו עד
היום תפלים בלי מלח, והמה מתוקים מדבש לנפש תדרשם. ואמת אני לך ירדי
כי שמחת נפש שמח לבי כמוצאי שלל רב בהוצאי ממחשך המאמרים היקרים
אשר אנכי נתן לפניך היום מבוארים, אפס כי אחרות שמחתי היתה תוגה, ולא
מצאתי לכעסי פוגה, בהעלותי על לבבי הדבר אשר דברת אלי באחת מאגרותיך
כי זה הים גדול ורחב ידים, מים שאין להם סוף, פנינים אין מספר טמונים עד היום
במצולותיו, יד לא מצאתם, עין לא שזפתם, ועדיין כתר תורה מונח ועומד, כל
הרועה ליטול יבא ויטול — ואין דורש ואין מבקש. —

והנה לפניך חקרניאל ירדי ארבעת המאמרים אשר אמרתי. הראשון דבר
מיכה: הנני חושב על המשפחה הזאת וכו' [עין למטה עמוד 14 סוכה ל"ו — עמוד
15 סוכה ל"ה].

והמאמר השני דברי צופר הנעמתי: יברח מנשק ברזל תהלפמו קשת נחושה, שלף ויצא מנוה וברק ממרוותו יהלוך עליו אימים, כל חשך ממון לצפוניו תאכלהו אש לא נופח ירע שריד באהלה, יגלו שמים עינו וכו'. וקושי הבנת המאמר הזר על בריו גדוי לעינים, והנה לפיכך הנראה בעיני אם יברח וכו' [עיין למעלה עמוד 15 סוכה ל"ז — עמוד 16 סוכה ל"ח].

והמאמר השלישי הוא, ייראוך עם שמש וכו' [עיין למעלה עמוד 16 סוכה כ"ה — ל"ז].

והמאמר הרביעי הוא, נכספה וכו' [עיין למעלה עמוד 16 סוכה ל"ז — עמוד 18 סוכה ל"ח].

רעך אשר כנפשך

קדמיאל בן עמיהוד.

אגרת ששית.

חקרניאל לידידו לקדמיאל שלום.

יקרה ידידי היקר, יקרה אגרתך מאד, אין בה מום ודפי רק אחד בלבד, וגדול הוא אמנם בעיני, והוא היותה קצרה מחברותיה אשר לפניו, ולא הגיעה אל השיעור אשר אותה נפשי למען רוות צמאי ברעיוני לבכך משמחי לבב; אך בזאת תתנחם נפשי, אוחילה לרעי כאח לי, כי עוד ישיב אלי את הגולה אשר גזל, ושלום ישלם פעם אחרת, את העושק אשר עשק ממני בפעם הזאת. אל נא, קדמיאל ידידי, אל נא יסתך לבכך לאמר, יקרת דברי האגרת תעמוד לי חלף אורך היריעה; לא כן, בן עמיהוד, לא כן תעשה, אך תוסיף ועוד תוסיף לערוך לפני באגרותיך חדשות יקרות ונכבדות, וכן תרכה וכן תוסיף להארך ארכן ולהרחיב רחבן, ולהגדיל ולהעצים לרעך אשר כנפשך נחת רוח ותענוג נפש.

ועתה שמע קדמיאל ידידי, רעיון חדש אשר הוליד והצמיח בלבבי אחד מרעיוניך אשר כתבת אלי, אמרת ידידי כי מזמור ע"ב אחד מהמשוררים כתבי, ולא דוד בעצמו, והנה סוף המזמור כלו תפלות דוד בן ישי מורה למראה עינים חלוף הדברים, אשר על כן סרו מאחרי דרכך רוב המבארים. והנה ראיתי לרבי יואל ברי"ל שהלך בדרך אשר הלכת בו, ואמר: הנכון כמו שאמר הראב"ע ז"ל שהוא נבואת אחד מהמשוררים על שלמה, ובפירושו כלו תפלות דוד בן ישי ככתב בהקדמה כי דברי המאסף המה, אשר אסף וקבץ מאשרי האיש עד סוף מזמור ע"ב וחתם המחברת ואמר כלו תפלות דוד, אחרי שרובם שלו, ואם לא כלם. אפס כי אחרי אשר לדעתו כבר עמדו אח"כ מאספים אחרים אשר לקטו שאר המזמורים אשר משם עד סוף הספר, עד שבאו אנשי הכנסת הגדולה וחברו חמש המחברות ההנה בספר אחד, מי יתן ואדע איך נבלעה חכמת החכמים ההמה, והניחו המלות ההנה כלו תפלות דוד בן ישי, ולא מחקו אותן מן המחברת הגדולה אשר חברו אחרי שכבר נמצאו בה אחר סימן ע"ב תפלות אחרות לדוד בעצמו, כדרך שאמר,

הוא ר' יואל. שכבר יתכן שנמצאו במחברות הקטנות אשר חברו, מתחלה על ידי אנשים שונים, מזמורים רבים הכתובים שתיים ושלוש פעמים, ואנשי הכנסת הגדולה לא העתיקו אותם בספר תהלים רק פעם אחת בלבד?

ועתה שמע נא את הדבר אשר עלה בלבי בתרוץ המכוכה הזאת, אומר אני כי המלות הללו כלו תפלות דוד בן ישי לא דברי המלמק המה, אף לא דברי המחבר המה, אבל הם דברי דוד אשר איננו אמנם בעל המזמור ההוא. והנה אחשוב כי אחרי אשר קבל דוד מיד אחד מן המשוורים אשר בימיו את המזמור ההוא מנחה, אשר בו יתפלל המשוור להצלחת בנו המולך תחתיו, עמד דוד וכתב בסוף המזמור את המלות האלה כלו תפלות דוד בן ישי, כלומר, בזה נשלם כל טרה שיש לי לשאול מאת האלהים, יקם ה' את הדברים האלה ושוב אין עוד מלכה בלשוני לבקש ממנו דבר, והטעם, כבר הצילני ה' מיד כל אויבי וכבר הביאני לימי הזקנה בשלום מכל סביבי, ומה יש לי עוד לזעוק לפניו כי אם שיברך גיב בכרתי את בני היושב על כסאי? כלו תפלות דוד בן ישי, דוד אשר היה בחסד כוראו מלך רם ונשא, והוא בן ישי איש רש ונקלה, לא ידע מה ישאל עוד.

והנה התבאר בצמצום טעם מלות בן ישי הנראות כיתרות לגמרי, כי מי לא ידע מי דוד? ומה יוסיף לו כבוד היותו בן ישי? והוא הטעם בעצמו למה שאמר בטקום אחר נאום דוד בן ישי ונאום הגבר הוקם על, ואין הדבר צריך ביאור.

ואחרי אשר בא לידי המקרא הזה נאום דוד בן ישי, אמרתי לא אכחד ממך ידידי, פירוש המקרא הבא אחריו: אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים, אשר רבו בו הפירושים, ולא אחד בהם שיתן בו טעם לשבח; וראה זה מצאתי, אחרי אשר הגיד לנו איך ממדרגת בן ישי איש רש ונקלה הוקם על והיה משיח אלהי יעקב, שב להגיד לנו הטעם למה נבחר לעלות מעלה רמה כזאת, ואמר: אמר אלהי ישראל, וכנגד מי אמר? לי דבר צור ישראל, עלי דבר: ומה דבר? מושל באדם; צדיק, מושל יראת אלהים: האדם צריך למושל, ובלעדי מושל לא תכון החברה; ועם כל זה, האיש הצדיק איננו צריך למושל: צדיק מושל יראת אלהים, הצדיק מושלו בקרבו יראת אלהים התקועה בלבו היא המושלת בו, והנה איננו צריך למושל, ועל כן יוכל להיות הוא המושל על חבריו, עד שלא יהיה עליו אלא ה' אלהיו; והנה זה נותן טעם למה היה הוא משיח אלהי יעקב? מפני שהיה צדיק, והצדיק ראוי למלוכה מפני שאיננו צריך הוא עצמו למושל אחר שימשול בו, כי יראת אלהים היא המושלת בו, והיא אשר תנחנו בכל מעשיו בדרך אמת. ועודני מדבר על אלה דברי דוד האחרונים, לא אוכל להסתיר ממך קדמאל ידידי התבוננות קלה אשר התבוננתי בכתוב הראשון מהם, אחרי אשר ידעתי נאמנה כי לשטחה ולששון תהיה לך, ידידי, הלא משורר אתה, ואוהב המליצה והצחות היית מעורך, ולא פנית אל רהבים ושמי כזב, אשר לא הכירו מעלת הדבור ויבוהו; הלא תעלוזנה כליותיך אם אישים לנגד עיניך מפורש בכתבי הקדש כי מעלת המשוור הנעים קרובה למעלת משיח האלהים?

הלא תראה המלך המרוטם הזה דוד, בהגידו שבחי עצמו, אחרי אשר הזכיר מעלתו הרמה מצד היותי האיש אשר בחר בו האלהים להמליכו על עם כגלתו, לא בוש מהזכיר כי רב כחו גיב במלאכת השיר: משיח אלהי יעקב, ונעים זמירות

ישראל: חשב מדרגת המשורר קרובה במעלתה למדרגת משיח ה' כי אמנם בכמה מלאכות ובכמה חכמות אחרות אין ספק שיהיה המלך הגדול הזה בקי וחכם, ומכלן לא הזכיר אלא זו בלבד, ומה תאמר ידדי? המעט יקר וגדולה למלאכת המשורר? או המעט בזיון וקצף אל הכסילים אשר לא ראו את כבודה, ולא טעמו מתק דבישה, ותקל בעיניהם?

ויהי אך יצוא יצא לפני המקרא הזה, וארא הכבוד והגדולה אשר נעשה למלאכת השיר על שאר מלאכות ועל שאר חכמות, פניתי אני לדרוש ולתור בחכמה האם באמת ימצא למלאכה הזאת יתרון על יתר המלאכות ועל יתר החכמות, ולא ינעתי ומצאתי, ויותר ממה שקייתי מצאתי ראיתי.

התבשר ידדי ידד הזמרה, התבשר כי על המלאכות כלנה וגם על החכמות כלנה עלתה המלאכה הזאת; וביאור הדבר הזה איננו ממה שיקשה ואפתח חקירותי במלאכות, ואבא אח"כ אל החכמות, ותראה כי לא בשקך דברתי.

הלא ידענו כי המלאכות כלן לשתי משפחות נפלגו וכו'. ויש חכמים אחרים אשר לא קנו וכו' [עין למעלה עמוד 28 סוכה ל"א — עמוד 34 סוכה ל"ב].

לכל הדברים והחקירות האלה העירוני מעט המלות ההנה: משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל, וכלם ענינים זרים ונכרים לאומנותי, ואולם אחרי אשר הכאתי רגלי בחצרות ההיכל הנכבד הזה, היכל הזמרה, לא אשוב אחר עד אשר אשביע עיני בהודן והדרו, ותתענג נפשי במחמדיו הטובים, וכבר מלאתי מלים ממלים שונים, לא שיערתי מקדם ולא דמיתי לפנים, אמסרם אליך ידדי בנישך ובמרבית, כי השב תשיב לי כהנה וכהנה שבעתים, כיוחך הנדיבה וכחכמתך הרחבה.

חקרניאר בן אמת.

אגרת שביעית.

קדמיאר לידדו לחקרניאל שרום.

בשבת פירושיך הנחמדים לא אאריך לשיין, כי ראויים הדברים למי שאמרם ולא תשובה חלקה טובה אם יהיו פירותיה טובים ומתוקים, אבל מה שאין ראוי להניח בלא ברכה ותהלה הלא הוא גבר חכם לב ואמין כח אשר יפרוץ את גבולו ויפליא לעשות בדבר לא נסרה בו מקדם ובדרך לא עבר בה לפנים; זאת המעלה אשר ראוי להללה, וזאת הגבורה, אשר יאות לפארה! הן אמת, ידדי החוקר, כאשר נבאת כן היתה, שמח לבי ויגל כבודי, כראותי דגל מחנה המשוררים מתרוסס ומתעלה על יתר המלאכות והחכמות כלנה: שמחתי, ידד נפשי, אך רגע קסן שמחתי, כי אמנם היתה לי שמחתי הפוכה כמו רגע למעצבה ויגון, בהעלותי על לבבי מה יקרו מאד ומה מאד מעטו האנשים הישלים האלה אשר יאות להם באמת וצדק להקרא בשם הנכבד והגורא הזה משוררים, ועל הכל כראותי בנפשי גם אני כמח אני רחוק מן המעלה הזאת, וכמה אני חסר מן המעלות הטובות אשר הראיתני

הכרחיות לסלאכת השיר. המדע וההשכל לאגודה אחת, הנקל זאת בעיניך?
לזאת יחרד לבי, מלאו מתני חלחלה; נחמתי על שירי הקודמים, נבהלתי על
העתידים, וכמעט שאני קופץ ונשבע לכלתי אלך עוד אחרי השירים, גאלמתי דומיה,
וכאבי נעבר. אהה! ידידי הפרע הכרעתני, ואתה היית בעוברי.

זאת תעשה, רעי כאה לי, אם חפצת בשלותי ואת טובתי תדרוש, זאת
תעשה, חקור תחקור ועוד תוסיף ברוח בינתך החושפת תעלומות, ודרשת וחקרת
בפנימיות דרכי השיר, ומצאת דברים טובים דברים נחומים, אשר יוציאו למרחב
לבי, יתנו ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבו; והבאת לאחיד ואכל, בעבור אשר
יברך.

ועתה ידידי, קח נא גם אתה ברכה מאת רעך אשר כנפשך, הלוקח מן
הכא בירו מנחה, דברים אחדים בענין הברכה; ושמעת וסלחת ידידי אם טבע
הענינים יכריחני להקדים אל הברכה הקללה.

שני שרשים מצאנו בענין הזה: קלל וארה, וחלוק רב ביניהם. הקללה
ברבור כלבר וכו' [עיין בית האזנר לסכה זו עמוד 86 שורה כ"ה—סוף הכתוב, עמוד 143
שורה ל"ט— עמוד 144 שורה כ"ה]. ושלוש רב לידידי מעתה ועד עולם יברך
אלהים לעולם

קדמיאל בן עמיהוד.

אגרת שמינית.

חקרניאל לידידו קדמיאל שלום.

בזאת ידעתי כי חפצת בי, ידידי חביבי, כי חסה עינך עלי לחמלה, להשביעני
שישון וגילה, לברך על הנחנין על מקרא מגלה, על הכרכה ועל הקללה היטבת
אשר עשית היטבת כי הארכת מגלתך וכי הרחבת, ואת הגולה אשר גולת ואת העשק
אשר עשקת השבת, לידריך יחידך אשר אהבת, מי יתן אפוא וכן תעשה וכן תוסיף
לעולמים, לבלות ימי בטוב ושנותי בנעימים, ואעשה כן גם אני לשלם לך כנמולך
ולעשות נחת רוח לפניך, אדברנה וירוח לך במלאכת תפוך ונקיבך, כלי תפארתך
ונחל עדניך, לברר וללבן מעלת החרוז והמשקל, אשר ישפוטו משפט מעקל,
האווילים אשר לא ראו את כבודם ולא בחנו את ערכם, ואשיבה להם שבעתים
אל חיקם, חרפתם אשר חרפו נופת מתוק על חכם; ואקצר בפתיחתי כי רבו עניני
בחנני ידידי ונסני צרפה רעיוני.

החרוז הוא בלא ספק דבר אשר ינעם וכו' [עיין למעלה עמוד 40 שורה ה'
— סוף עמוד 46].

ועתה ידיד נפשי ראה תראה חדשה עתה, תצמח אשר לא ראו אבותיך ואבות
אכותיך כי שיר היחוד המיוחס לרבי יהודה החסיד גם הוא מתהכתו עד סופו בעל

מדה ומשקלו ומשקלו שמנה תנועות בכל דלת בהבלעת החטפים כלם מקטנם
יעד גדולם.

ארומם אלהי אבי ואלי
אנוה אלהי צורי וגאלי
איחד אלהי השמים
והארץ בכל יום פעמים
אל חי אחד הוא בראו:
אביר יעקב אב לכלנו וכי.

והנך רואה בדלת הזאת האחרונה כי מלת אביר עולה במספר שתי תנועות
אף על פי שהיא מנקדת במקרא בחטף פתח, וזוה תדין על כמה וכמה דלתות
אחרות מן השירים ההמה הלכות מלשון המקרא כי נדחק המשורר לשנות בהם
שניים מלשון הכתוב כפי אשר הציקתהו רוח השיר, והמתיקים, והמדפיסים התחכמו
להגיה הדלתות ההנה על פי לשון הכתוב וקלקלו משקלן. בא וראה בתחלת השיר:

אשירה ואזמרה לאלהי בעודי
האלהים הרועה אותי מעודי
עד היום הזה החוקת בידי
חיים וחסד עשית עמדי.

ואין ספק אצלי כי לא כן יצאו הדלתות האלה מתחת ידי המשורר אלא כן:

אשירה לאלהי בעודי
הרועה אותי מעודי
עד היום החוקת בידי
חסד עשית עמדי.

וכן שיר הכבוד על הדרך הזה ילך גם הוא מראשו לסופו:

אנעים זמירות ושירם אהוב
כי אליך נפשי הערוג
נפשי המדה בצל יודך
לדעת כל רז סודך וכי וכי.

והסתכל יידי בסוף השיר הזה:

ובברכת תנענע לי ראש
ואותה קח לך בבשמים ראש

כי מלת תנענע לשתי תנועות בלבד תחשב כי הפתח הננובה גנובה מן

המספר, וזה דרך פרטי ומיוחד לשיר הכבוד ולשיר החוד כאשר תראה בשיר
היחוד ליום ראשון:

ולב נשבר ממנחה טהורה

וזחי אלהים רוח נשברה.

הפתח שנמלח רוח במספר תנויות לא תבא, וכן כיום השני:

כי כל אלהי העמים הם

אלילים אלמים רוח אין בהם.

וכאלה רבות, אף על פי שלפעמים גם הפתח הזאת עולה מן המנין כאשר תראה
בבית הקודם לזה:

דורשי בכל לב לרוח אין בו

וקרוב ה' אל עם קרובו.

והנה היה המשורר הזה נוהג בפתח הגנובה אשר בסוף התבה כמנהג משוררים אחרים
בו"ו שורק בראש תבה.

ואתה תשא אריכות לחשי

והשבת לי גמולי בראשי.

חקרניאל בן אמת.

אגרת תשיעית.

קדמיאל ידידו לחקרניאל שלום.

היה דברך לי לשמחה ולשיון, טוב חסדך האחרון מן הראשון, כאשר
עמדת לימין החרוז והמשקל, להושיעם מיד השופטים אותם משפט מעקל, ומר
טוב ומה ישר בעיני המשקל החדש אשר חדשת בתכונתך בשמירת הכיון במספר
היתדות ולא במקום מושבותם, ומתי יבא לידו לשיר שיר חדש ואקיימנו. אך
נוראות נפלאתי על המשקל האחר אשר גלית ממצפונים, אשר נחבא ישם מימים
ושנים, עין לא ראתה, ידיד, זולתך, ואתה חשפתו, ואצל משוררים רבים ונכבדים
מצאתו, ואתה אינך משורר, וסודות המשוררים תלכן ותכררי. ראה זו עדות עצומה
ברה כחמה, כי אחת היא החכמה, לא תתחלק, ולא תתפרד, ומי שעלה לא ירד,
ואשר לא עלה אל הר מרום החכמה האמתית הכוללת החכמות כלן, גם אל
אחת מהן לא יגש רק ברחוב ילין, ואשר בא אליה, וירמוס הצריה, הוא בכל אשר
יפנה ישכיל, ואלף חכמות יכיל, כבר התעלה על כל משנה ומעות, ה' אלהים
נתן לו לשון למודים לדעת לעות, וכמה יתאוונן אדם מת, אשר לא ידע מעגלי
האמת, ומה יתרון לו בכל עמלו שיעמול לרוח, והוא גם כאומנתו אינו בטוח,
משלשות ברואה ולפוק פליליה, גם כי יבא להגיד לזולתו מה שידע אין יפתו

אתו שפה נקיה, תכבד העבודה על שומעיו ותכבד העבודה עליו לדבר דבריו שבע פעמים ועוד בה עשיריה, ואף כי ביום יקום לחקור חקירה עמוקה ופליאה, ככל אויל יתגלע, וכל חכמתו תתבלע, ולא תעשינה ידיו תושיה, יאפיל על הגלויות ויתפאר שכבר גלה הנעלם, וזה כל פרי להרבות מחלוקת בעולם, ימלא פיו שחוק עליהן המשכיל אשר לבו כפתחו של אולם, אשר בא אל היכל האמת וירא פניה וחי לעולם.

רב לי ידידי בענין הזה, אשמרה לפי מחסום טרם אפתח שפתי ולא אאלם עוד, כי מלאתי מלים, אך אערכה נא לפני בחינתך הישרה ההבדלה אשר הבדלתי בין לשונות הודאה הלל, שבה, פאר, הוד והדר וכבוד, בכל בניניהם, בכל משקליהם, ובכל דרכי שמושם, ואתה ידידי תערוך לפני משפטם והודעתני החטאת והאשם, באשר הוא שם.

שרש מלת הודאה וכו' [עין בית האונג לשכס ב' הכלות ז' — י"ד עמוד ל"ג — מיו]. ובכן אישים למלי קנצי, ואשתחזה ואצא.

קדמיאל בן עמיהוד.

אגרת עשירית.

חקרניאל ידידו לקדמיאל שלום.

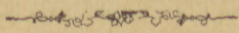
להודות להלל לשבה ולפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלם למי שעשה לנו את כל הנסים האלה, הוציאנו מאפלה לאורה בהבדלה יקרה לא ישקל כסף מהירה, אמרתי אערכה לפניך את הדברים אשר קדם וכתב בהבדלת הלשונות האלה בעצמם אחר מנכבדי החוקרים אשר קמו בעמנו ברור החולף בארץ אשכנז הלא הוא רבי יצחק סטנאב בקונטרס שית יצחק על הגדת פסח; ואתה אל תירא כי לא תבוש, ואל תבלם כי לא תהפוך ותעלוזנה כליותיך בדבר שפתיך מישורים. "להודות שרשו ידה שלש הוראות לו: (א) הפלה ויריה כמו וידו אבן "ב' ידו אליה אל תחמלו אל חיך; (ב) הודאה יורה לדי' הסדו; (ג) וירוי דברים "והתודו את עונם. הנה שתוף הוראותם והמובן משלשתם הוא הפלה ושפיכה. "ה) מבואר שיריית החצים הוא עצם פועל ההפלה והשפיכה, אשר על כן המטר "בעבור שפיכתו ארצה יתארהו מניה הלשון בשרד היריה והנפילה כמו יורה "ומלקוש, ונבלי שמים מי ישיב פירוש מי יוריד גשמים הנופלים מן השמים, "וככה מבול מים כמו מפול ב' עין רד"ק שרש נבל; (ד) הודאה ענינה גם כן "שפיכת שיחה ברות הן לידע ולהודיע טובת המטיב והסדו, כי מבואר הוא "שלשון שפיכה והפלה נופלת על כל רנה ותהלה כמו ולפני ד' ישפוך שיחה, "מפיל אני תהנתי; (ה) המתודה שופך שיחה מודה להמטיב הסדו ועוזב רעתו "אשר לא כגמול עליו השיב, ויהיה טעם ואתודה כטעם ואתנפל לפני ד', "שטעמה כטעם ואתפלל. ונבנו שלשתם בהתפעל בעבור שהפועל והפעול בהם "עצם אחר וזה כי מפיל השיחה הוא עצם המופל והמפלל רוצה לומר השופט

„בתפלתו להנחין שאלתו הוא עצם הנשפט והמפולל, וכן המורה ועוזב הוא עצם
„הנורה בהתודותו לאמר שעוד ישיב להתהסר עם המטיב לכל אחרי אשר הרע
„ולא כגמול עליו השיב, אשר הוא זה גדר הנורה כאמור בקודם. והכלל כל לשון
„הודאה האמור בכתובים גדרו הוא קול דברים לידע ולהודיע הסרי המטיב ובוה
„יבדל משאר לשונות של תהלה.

„הלל ג' הוראות לו: (ב) זריחה, אם אראה אור כי יהל; (ג) התלוצצות,
„אמרתי להוללים אל תהלו; (ג) תהלה ושבה, ויהללו בשערים מעשיה. הנה
„שלתם ישמשו במובן אחד והוא גילוי הדבר והראותו. (ב) גילוי האור והראות
„זהו; (ג) גילוי הקלון שהוא הפך כוסה קלון, לשחוק אמרתי מהולל פירוש
„מגולה וזקלון רוצה לומר נקלה, על דרך הכתוב בהגלות נגלות אחר הריקים,
„(ג) גילוי אושר כבוד שלמות המהולל, וכל תהלה הבאה בבורא יתברך ענינה
„גילוי שלמות פעולותיו ונוראות עלילותיו יתברך אשר בהם יצדק ויתהלל כמו
„שתקנו מתקני התפלה יהללוך ד' כל מעשיך כי כל פועל יצדק ויתהלל במעשיו
„כמה שאמר הכתוב ויהללוהו בשערים מעשיה; ובוה יבדל לשון תהלה משאר
„לשונות המשמשים אתו במובנו.

„שבה ב' הוראות לו: (א) יתרון המעלה אם בערך אל הזולת כמו ושבה
„אני את המתים שכבר מתו, ואם בערכו אל עצמו מן המאוחר אל הקודם על
„דרך אמרם ז"ל שבה פירות נכסים שהשביחו; (ג) גריעות המעלה והשפלתה
„בשוא גליו אתה תשבהם, פירוש תורידם ותשפילם. וזה השרש משמש דבר
„והפכו כמו ישרש ושרשך המשמש נטועה ועקירה ורבים כמהו, ואחשוב שזה
„השרש מובן אחד לו עם שרש השב והוא הפכו כבש כשב, שמלה שלמה וזולתם,
„אשר גם הוא וורה יתרון ההשיבות כמו ונחשב לכם תרומתכם, ובדברי
„רבנותינו ז"ל דבר השיב, וכל לשון שבה שבא בבורא יתברך ענינו יתרון התהלה.
„מן המאוחר אל הקודם בעבור יתרון הכרת טובותיו כמו שבהי ירושלים את ד'
„כי הזק בריחי שעריך, שבהוהו כל האומים כי גבר עלינו הסרו, ובמובן היתרון
„יבדל זה הלשון משאר לשונות של תהלה.

„פאר ב' הוראות לו: (א) ענפים ותשלח פארות; (ג) יופי ובית תפארתי
„אפאר; הנה שניהם ישמשו במובן אחד כי יורו על השלמות הנוספים על העצם
„כמו ענפי הפארות על הנוף שהם פארו וככה פירשו המפרשים לא תפאר אחרך
„שפירושו לא תשחית פארו, וכל פאר שבא בו יתברך הוא כפי מחשבת בני
„אדם במיני השלמיות הנוספים על עצמותם, וכל יודע מבין שכל שלמיותו
„יתברך אינם מעולם ועד עולם במציאות.

3

107. III